

II. KÖTET.

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Originals Reading Room

VIII.

Christine már a tollseprővel is végzett és berendezkedtek volt. A Rue de Douaiban levő kényelmetlen kis műteremhez még csak egy szűk szoba és konyha tartozott, amely nem volt nagyobb egy szekrénynél; a műteremben kellett enniök, a házaspár ott élt és a gyermek örökösen lábuk alatt volt. Christinenek elég fáradságába került, hogy néhány szál bútorkkal kijöjjön, mert kerülni akarta a költséget. Mégis kénytelen volt kéz alatt egy régi ágyat vásárolni, sőt annak a fényűző óhajnak is engedett, hogy függönyeik legyenek, fehér csalánszövetből, amelynek métere hét souba került. Ettől kezdve kedvesnek tűnt fel előtte ez a lyuk, amelyet polgári csinnal tartott tisztán, mert elhatározta, hogy mindent maga lát el és nem tart cselédet, nehogy túlságosan megnehezítse életüket, amely amúgy sem ígért könnyűnek.

Ezekben az első hónapokban Claude fokozódó izgatottságban élt. A zsiromgó utcák közepette való járás-kezelés, a pajtásainál tett látogatások, lázas vitatkozásaikkal, mindaz a méreg és hev gondolat, amit kívülről hazavitt, a szenvedély hangos szavait váltotta ki belőle még álmában is. Páris újra hatalmába kerítette, testestül-lelkestül, ellenállhatatlan erővel és e tűzkatlan lángolásában második ifjúság jött reá, a lelkesedés és becsvágy, hogy mindent látni, cselekedni, meghódítani akarjon. Soha nem érezte még a munka hasonló dühét, nem érzett ily reményt, mintha csak ki kellett volna nyújtania kezét, hogy megalkossa azokat a remekműveket, amne-

lyek az őt megillető legfelső polcra fogják emelni. Ha keresztülment Párison, mindenütt képeket fedezett fel, az egész város, utcáival, tereivel, hidaival, eleven látképeivel óriási falfestmények gyanánt húzódott el előtte és azokat még mindig túlkicsinyeknek ítélte, annyira elragadta az emberfölötti alkotások mámora. És remegve tért haza, agya csak úgy forrt a tervektől és este, lámpafénynél, vázlatokat vetett papirdarabkákra, anélkül, hogy képes lett volna magát elhatározni, hol kezdjen bele a nagy művek sorába, melyekről álmodott.

Komoly nehézséget okozott neki műtermének kicsinysége. Ha legalább a Qual de Bourbonnomban levő ház padlástere, vagy akár a bennecourti tágas ebédlő is rendelkezésére állott volna! De mit csináljon ebben a hosszú, folyosószerű helyiségben, amelyért a háztulajdonos elég szemtelen volt mégyszáz frank évi bért kérni a festőktől, miután üveggel fedette le? És az volt a legnagyobb baj, hogy ez az üvegtető, amely észak felé nézett és két magas fal közé szorult, csak zöldecskevilágítást bocsájtott be. Későbbre kellett tehát halasztania nagy terveit és elhatározta, hogy első sorban is közepes nagyságú festményekhez fog hozzá, azzal vigasztalván magát, hogy hiszen nem a művek méretein fordul meg a tehetség.

Mily kedvezőnek tűnt fel előtte e pillanat egy bátor művész sikerére nézve, aki a régi iskolák összeomlása közepette az eredetiség és őszinteség jellegét hozná magával! A tegnap művészeti elvei már megrendültek, Delacroix tanítványok nélkül halt meg és Courbet mögött is alig állt néhány ügyetlen utánzója; a mesterek remekművei már csak az időtől megfeketedett múzeumi darabok lesznek, egyszerűen egy kor művészetének emlékei; és nem látszott nehéznek előrelátni az új elvet, amely az övéiket felváltani fogja, a napfény teljes ragyogását, a fénylő hajnalhasadást, amely az új képekben a plein air-iskola kezdődő hatása alatt már jelentkezett. Tagadhatatlan volt, hogy a szőke képek, amelyeken annyit nevettek a Visszautasítottak Salonjában, titokban nem egy festőt megdolgoztak és lassankint minden palletát világosabbá tettek. Senki sem ismerte még be, de

a lökés már meg volt adva és oly fejlődés állott be, amely minden egyes Salonnal érezhetőbbé vált. És milyen esemény lenne, ha a tehetetlenek ez öntudatlan másolatai, az ügyeskedők félénk és alamuszi próbálkozásai közepette fellépne egy mester, aki az' elvet az erő mérészségével valószínűsítaná meg, megalkuvás nélkül, a maga szilárdságában és teljességében, hogy e század végének az igazsága legyen!

A szenvedély és remény ez első órájában Claude, akit rendszerint annyira emésztett a kétség, hitt géniuszában. Már nem volt azoknak a válságoknak áldozata, melyek szorongása napokon át a kövezetre hajtotta, hogy ott keresse elvesztett bátorságát. Láza erőt adott neki, vak csökönyösséggel dolgozott, mint oly művész, aki megnyitja testét, hogy kivegye belőle a termést, amely gyötri. Hosszú falusi pihenése meglátásának sajátos üdeséget, munkájának ujjongó örömet adott; úgy érezte, hogy újra születik, mesterségének oly könnyűségével és egyensúlyozottságával, amilyennel soha sem birt; és ehhez járult a haladás tudata is, mély megelégedés egyes sikerült darabok fölött, amelyek végre betetőzték a régi meddő erőlködéseket. Ahogy Benne-courtban mondta volt, kezei közt volt a plein air, ez a festészet, zengő vidámságú színeivel, amely meglepte barátait, ha meglátogatták. Mindnyájan csodálták és meg voltak róla győződve, hogy csak elő kell állania és megkapja az őt megillető, igen magas helyet olyannyira egyéni jellegű műveivel, amelyekben a természet első ízben jelent meg valódi világosság közepette, a reflexek játékaival és a színek folytonos bomlásával kapcsolatban.

És Claude három éven át küzdött és meg nem tántorodott, a balsikerek még sarkalták, mitsem áldozott fel gondolataiból és a hit elszántságával haladt egyenesen a maga útján.

Először, az első évben, a decemberi havazások idején, naponta négy órát töltött a Buttes Montmartre mögött egy szabálytalan telek sarkán, ahonnan lefestette a nyomorúságos környezetet, az alacsony viskókat, amelyek fölött műhelyek kéményei emelkedtek ki, az előtérbe pedig egy rongyos leánykát és suhancot állított,

amint lopott almát majszolnak. Makacssága, hogy a természet után fessen, szörnyen megnehezítette munkáját és majdnem leküzdhetetlen akadályokat gördített eléje. Mégis odakünn fejezte be ezt a festményét és műtermében éppen csak megtisztította. Műve, az üvegtető holt világossága alá helyezve, őt magát is meglepte nyereségével: mintha csak ajtót nyitottak volna az utcára, a hó vakított és a két nyomorúságos alak erősen kiemelkedett a sáros szürke környezetből. Azonnal érezte, hogy ezt nem fogják befogadni, de meg sem kísérelte, hogy enyhítsen rajta és azért is beküldte a Salonba. Miután megesküdt, hogy soha meg sem fogja próbálni többé, hogy kiállítson, most elvül állította fel, hogy mindig be kell valamit nyújtani a jurynek, hacsak azért is, hogy tévedésre adjanak neki alkalmat; elismerte különben a Salon hasznosságát, mint egyetlen csatatér, ahol a művész egy csapásra kinyilatkoztathatja magát. Visszatudasították.

A második évben ellentétes dolgot keresett ki. Kiválasztotta a Square des Batignolles egyik végét, májusban: nagy gesztenyefák, amelyek árnyékot vetnek, rövidülésben látszó gyeptágy, hatemeletes házak a háttérben, míg az előtérben rikító zöld padon sorban ülve a városrész dadái és kispolgárai nézték, hogyan készít három kisleány homoktortákat. Miután megkapta az engedélyt, hősiességre volt szüksége, hogy munkáját az incselkedő tömeg közepette sikeresen folytathassa. Végül is már öt órákor reggel odament, hogy a háttérrel fesse, míg az alakokat kihagyván, rá kellett szánnia magát, hogy csak vázlatokat készítsen róluk és a műteremben fejezze be őket. Ez alkalommal képe kevésbé durvának tűnt fel előtte, a festés módját kissé enyhítette a tompa világosság, amely az üvegtetőn át hatolt a műterembe. Azt hitte, hogy befogadják, összes barátai remekműnek kiáltották ki és azt a hírt terjesztették, hogy forradalmat fog a Salonban előidézni. De mekkora volt a megdöbbenés, a méltatlankodás, midőn kitudódott, hogy a jury ezt is visszautasította. Az elfogultság immár kétségtelenné vált; arról volt szó, hogy egy eredeti művész rendszeresen megfojtsanak. Claude, az első düh után,

festményén adta ki mérgét, hazugnak, tisztességtelennek, utálatosnak jelentette ki. Megérdemelt lecke volt ez, amelyről nem fog megfélekezni: hát szabad volt-e újból visszatérnie a műterem pincevilágításába? talán csak nem fog a divatos kontárok piszkos, nyárspolgári mesterkedéseihez folyamodni? Midőn a festmény hazakerült, kést ragadott és felhasított.

A harmadik esztendőben dühvel vetette magát munkájára, a lázadás művére. A teljes napfényt akarta, a párisi napot, amely időnkint fehérre hevíti a kövezetet a homlokzatok visszaverődésében: sehol sincs melegebb, még a forró égöv emberei is törlik magukról az izzadságot, afrikai tájnak lehetne mondani, a tüzes ég súlyos esője alatt. A Claude által választott tárgy a Place du Carrousel egyik sarka volt, déli egy órakor, midőn a nap merőlegesen küldi le sugarait. Egy bérkocsi döcög arra, a kocsis álmosan ül a bakon, a verejtékes ló lehorgasztja fejét, minden elmosódik a hőség rezgésében; a járókelők részegeknek látszóttak, csak egy fiatalasszony, rózsásan és délcegen napernyője alatt, haladt tova jókedvűen, királynői léptekkel, mintha csak e lángoló elem lett volna természetes légköre. De ami ezt a képet oly megdöbbenővé tette, leginkább a fény tanulmányozásának újszerűsége volt, a fény igen gondosan megfigyelt bomlása, mely ellentétbe került a szem minden megszo-kásával, amennyiben a kékeket, sárgákat, vöröset hangsúlyozta ott, ahol senki sem szokta volt azokat a színeket látni. A Tuileries, a háttérben, aranyfellegben enyészett el, a kövezetek véreztek, a járókelők már csak jelezve voltak, túlélénk világosságtól felemészített sötét foltok. Ez alkalommal a pajtások még magasztalták, de zavarban voltak és mindannyijukat ugyanaz a nyugtalanság fogta el: ilyen festésre vértanúság következik. Ő, bókjaik mögött, igen jól megértette a szakadást, amely készülöben volt és midőn a jury újból ki-rekesztette a Salonból, egy világos pillanatában fájdalomosan kiáltott fel:

— Nohát! semmi kétség... Beledöglöm!

Lassankint, noha makacsságának bátorsága növe-

kedni látszott, mégis újból meglepték egykori kétségei és a küzdelem, amelyet a természet ellenére folytatott, felemésztette. Mindegyik festménye, amely visszakerült, rossznak és főleg tökéletlennek tűnt fel előtte, mert nem valósította meg törekvését. Ez a lehetetlenség ejtette kétségbe, még inkább mint a jury visszautasításai. Kétségtelen, nem bocsájtott meg a jurynek sem: művei, ha idétlenek is, százszor annyit érnek, mint a befogadott középszerűségek; de mily szenvedés, hogy sohasem adta ki magát teljesen, a remekműben, amelyet gényusa nem volt képes világászúlni! Képein mindig voltak nagyszerű részek, ezzel is, azzal is, amazzal is meg volt elégedve. Hát akkor miért vannak rajtuk sértő lyukak, méltatlan részletek, amelyeket munka közben nem vett észre, utóbb azonban kitörölhetetlen fekélyvel ölték meg a festményt? És képtelennek érezte magát arra, hogy javítson, egy pillanatban fal, áthághatatlan akadály emelkedett fel előtte, amelyen túl tilos volt mennie. Ha hússzor újra elővette a darabot, hússzor súlyosbította a bajt, minden összezavarodott, mindinkább megromlott. Kimerült, már nem látott, mitsem végzett, akaratának valóságos bénulásáig jutott el. Talán szemei, talán kezei mondják fel a szolgálatot, régi sérülések fokozódása következtében, ami már azelőtt is nyugtalanította? A válságok mind számosabbak lettek, újból szörnyű heteket élt át, emésztve magát, bizonytalanság és remény közt örökösen ingadozva és e rossz óráiban, amelyeket az ellenálló művel folytatott elkeseredett küzdelemben töltött el, egyetlen támasza az eljövendő mű vigasztaló álma volt, azé a műé, amellyel végre ki fogja magát elégíteni, amelyben kezei engedelmeskedni fognak az alkotásnak. Állandó tünetként jelentkezett, hogy az alkotás ingere gyorsabban haladt ujjainál: sohasem dolgozott valamely festményen anélkül, hogy már szeme előtt ne lebegett volna a következő. Már csak azért sietett, hogy megszabaduljon a folyamatban levő munkától, amely halálos szenvedést okozott neki; kétségtelen, hogy ez még semmit sem fog érni, mert ő még mindig a végzetes eredményeknél, mesterkedéseknél tart, mindannál, amit

a művész lelkiismeretének ki kell küszöbölni, de amit majd azután fog csinálni, ó, amit csinálni fog, azt nagyszerűnek és hősieznek, megtámadhatatlannak és leronthatatatlannak látta. Örökös ábránd, amely felkorbácsolja a művészet elkárhozottainak bátorságát, gyengéd és könyörületes hazugság, amely nélkül az alkotás lehetetlen volna mindazoknak, akik abba halnak bele, hogy nem képesek életet létrehozni!

És e szüntelen újraszülető küzdelem mellett, amelyet saját magával vívott, az anyagi nehézségek is egyre szaporodtak. Hát nem volt elég, hogy nem bírta kiadni azt, amit magában hordozott? Ezenkívül még a külső dolgokkal is meg kellett verekednie! Noha nem akarta bevallani, a természet után, a szabad ég alatt való festés lehetetlenné vált, mihelyt a vászron bizonyos méreteket meghaladt. Hogyan helyezkedjék el az utcákban, a tömegek közepette? hogyan tegyen szert, minden egyes alak számára, kellő számú órákra, melyekben a modellekkel rendelkezhetne? Nyilvánvaló, hogy ez csak némely tárgyakat tett lehetővé: tájképeket, korlátolt városrészleteket, amelyekbe az alakokat utólag is bele lehet festeni. Ehhez járult az időjárás ezer akadály, a szél, amely felborította a festőállványt, az eső, amely félbeszakította a munkát. Ilyen napokon kikelt magából, ököllel fenyegette meg az eget és azzal vádolta a természetet, hogy védekezik, nehogy ő hatalmába kerítse és legyőzze. Keserűen panaszkodott, hogy nem gazdag, mert szállítható műtermekről ábrándozott, kocsiról Párisban, hajóról a Szajrán, amelyekben cigányosan élhetne művészetének. És semmi sem volt segítségére, minden összeesküdött munkája ellen.

Christine együtt szenvedett Claudedal. Osztozott volt reményeiben, bátor volt, háziasszonyi tevékenységével felvidította a műtermet, most azonban bátorságát veszítve ült le, ha erőtlennek látta a festőt. Az egyes képek visszautasítása mind élesebb fájdalmat okozott neki, mélyen sértette asszonyi önérzetét, mert benne is, mint minden asszonyban, élt a siker vágya. A festő keserősége őt is elkésérítette, átvette szenvedélyeit, azonosította magát nézeteivel és védelmezte művésze-

tét, amely mintegy kiegészítő részévé vált neki is, életük nagy, ezentúl egyedül fontos tartalmává, melytől boldogságát remélte. Igaz, mindennap érezte, mint szakítja el tőle a festészet szeretőjét mindinkább, de még nem küzdött ellene, hanem engedett, vele ragadtatta el magát, hogy egyek legyenek ugyanannak a törekvésnek mélyén. A kezdődő lemondásból azonban szomorúság keletkezett, az a félelem, mi vár reá a végén. Olykor a hanyatlás érzete szíve mélyéig megborzongatta. Érezte, hogy vénül, egyúttal pedig határtalan szánsalom dúlt fel belsejét, az inger, hogy ok nélkül sírjon és ezt ki is elégítette, órákon át, ha egyedül volt a gyászos műteremben.

Ebben az időben szíve még tágabbra nyílt meg és a szerető nő az anyának adott helyet. Nagy művészgyermeke iránt táplált anyai érzése abból a határozatlan és határtalan szánsalomból állott, amely eltöitötte, midőn látta, mily oktalan gyengeség fogja el minden órában, nemkülönben abból a megbocsátásból, amelyben immár folytonosan részesítenie kellett. Mert Claude már szerencsétlenné kezdte tenni, már csak megszokásból voltak gyengédségei az ő számára és ezeket is alamizsnaként adta, mint mikor az ember egy nőtől elszakadni kezd. Hogyan szerethetné még, holott a férfi már szabadulni igyekezett karjai közül és unottan tűrte izzó öleléseit, amelyekkel ő még mindig magához szorította? hogyan szerethetné, midőn ő sem szerette azzal a másik, minden pillanatban megújuló érzéssel, imádatban előtte, szüntelen feláldozva magát? Lényé mélyén a kielégíthetetlen szerelem lázongott, a szenvedélyes testű nő maradt, az érzéki nő, erős ajkaival és makacsul kiálló állkapcsaival. Az éjszakák titkos bánata után szomorú vigasz volt reá nézve, hogy estig már csak anya, hogy utolsó és halvány élvezetet meríthet a jóságból, a boldogságból, amelyet a férfinak biztosítani igyekezett mostani elrontott életük közepette.

Csakis a kis Jacques szenvedett az anyai gyengédségnek ettől az eltévelyedésétől. Anyja még erőscbben elhanyagolta, vére nem szólalt meg vele szemben, hiszen csak a szerelem útján ébredt anyaságra. Az imádott,

megkívánt férfi lett gyermekévé, míg a másik, a szegény kis teremtés, nem volt számára egyéb egykori nagy szenvedélyük tanúbizonyságánál. Abban a mértékben, ahogy nőni látta, úgyhogy nem kívánt már meg annyi gondozást, fel kezdte őt áldozni, alapjában kegyetlenség nélkül, egyszerűen azért, mert úgy érzett. Étkezés közben csak a másodrendű darabokat adta neki; a legjobb helyre, a kályha mellé, nem az ő székecskéje került; ha valami balesettől való félelem rázkódtatta meg, az anya első sikolya, első oltalmazó mozdulata sohasem irányult az ő gyengesége felé. És szünet nélkül leckéztette, elnyomta: „Jacques, hallgass, ne fáraszd apádat! Jacques, ne mozogj, hiszen látod, hogy apád dolgozik!”

A gyermek nem alkalmazkodott Párishoz. Falun kényére hancúrozhatott a nagy, szabad természetben, itt megfulladt a szűk helyen, ahol jól kellett viselnie magát. Üde arcszíne meghalaványodott, már csak csenevészén nőtt tovább, komolyan, mint egy kis öreg és tágranyított szemmel bámult a világba. Öt éves lett, feje aránytalanul megnőtt és e sajátságos tünetre apja megjegyezte: „Ennek a fickónak akkora kobakja van, mint egy felnőttnek!” Viszont úgy látszott, hogy minél nagyobb lett koponyája, annál inkább csökkent értelme. Igen szelíd, félénk volt, órákon át magába merült, anélkül, hogy a hozzá intézett kérdésekre felelni tudott volna, esze elkalandozott és ha ebből a mozdulatlanságból felocsúdott, örült ugrálás és kiabálás jött reá, mint mikor valami virgonc fiatal állatot ösztöne hajt. Ekkor csak úgy hullott reá a „maradj veszteg“, mert anyja nem volt képes ezt a hirtelen zajongást megérteni, kijött sodrából, mert látta, hogy az apát izgatja, maga is megharagudott és sietve ültette vissza a kis fiút szögletébe. Jacques egyszerre lecsendesedett, a hirtelen ébredés féltő borzongásával, újra álomba merült, nyitott szemmel és oly lusta volt élni, hogy játéka, dugók, képecskék, régi festékcsövek kiestek kezeiből. Anyja már megpróbálkozott, hogy a betűkre megtanítsa, de ő környék között kapálózott eilene és így még egy-két évig vártak, hogy beadják az iskolába, ahol a tanítók majd ráfogják a munkára.

Christine végre is kezdett megijedni a fenyegető nyomortól. Párisban, a felcseperedő gyermekkel az élet drágább volt és a hónapvégek rettenetesek lettek, noha minden módon takarékoskodott. A háztartásnak csak az ezer frank járadék volt biztos jövedelme és hogyan lehessen havi ötven frankból megélni, miután a négyszáz frank lakbért előre kivették volt? Eleinte még kimenekültek a zavarból, hála néhány eladott festménynek; Claude ugyanis újból reábukkant Gagnière régi műbarátjára, ama megvetett nyárspolgárok egyikére, akiknek megrögzött szokásai alatt izzó művészlélek lappang. Ez, Hue úr, volt hivatalfőnök, szerencsétlenségre nem volt elég gazdag, hogy mindig vásárolhasson és be kellett érnie azzal, hogy sopánkodott a közönség vaksága fölött, amely ebben az esetben is engedi, hogy a lángelme éhenhaljon, mert ő, akit Claude festményeinek varázsa első pillantásra meggyőzött és elragadott, a legerősebb műveket választotta ki és azokat Delacroixjai mellé akasztotta, emezekéhez hasonló sorsot jövendőlvén nekik. Az volt a legnagyobb baj, hogy Malgras apó vagyont szerzett és visszavonult, valójában csak igen szerény jómód volt az, vagy tizezer frank évi járadék, amelyet mint bölcs ember, Bois-Colombes egy kis házikójában szándékozott élvezni. Érdemes volt hallani, hogyan beszélt a hírneves Naudetról, lenézve a milliókat, amelyeket ez a spekuláns megforgatott, milliókat, amelyek majd még — mint mondotta — orrára fognak pottyanni. Claude találkozott vele, de csak egyetlen képet volt képes neki mint magánzónak eladni, az utolsót, a Boutin-műteremben festett aktjainak egyikét, a nagyszerű hastanulmányt, amelyet a volt kereskedő nem láthatott viszont anélkül, hogy régi szemvedélye fel ne ébredjen szívében. Közelgett tehát a nyomor, az eladási lehetőségek inkább eldugultak, sem hogy megnyíltak volna; hovatovább nyugtalanító legenda képződött e festészet körül, amelyet a Salon oly állhatatosan vetett el, nem is említve, hogy a pénzt elriaszthatta már maga ez az olyannyira tökéletlen és forradalmár művészet is, amelyben a megriadt szem az érvényben levő hagyományok egyikével sem találkozott. Egy este, midőn a festő nem tudta, hogyan egyenlítsen ki

egy festékszámrlát, azt hangoztatta, hogy inkább élne járadékának tőkéjéből, semhogy a kereskedelemre szánt képek alantas termelésére vetemedjen. De Christine hevesen ellene szegült ennek a végső eszköznek: majd még elcsíp valamit a kiadásokból, — szóval mindent jobbnak talált ennél az örültségnél, amely utóbb kenyér nélkül az utca kövezetére juttatná őket.

Harmadik képének visszautasítása után úgy látszott, mintha Claude új erőt merített volna belőle. A nyár csodaszép volt abban az esztendőben. Felhőtlen ég, ragyogón tiszta napok követték egymást Páris óriási tevékenysége fölött. Claude ismét járni kezdte a várost, azzal a szándékkal, hogy ütkártyát keressen, ahogy mondta, valami óriási, döntő Jolgot, maga sem tudta mit. Szeptemberig mitsem talált, egy héten át rajongott egy tárgyért, azután kijelentette, hogy ez még mindig nem az igazi. Örökös remegésben kutatót és mindig résen állott, hogy rátegye kezét álmának megvalósulására, mely mindig menekült előle. Alapjában a realista-művész meg-nem-alkuvása mögött ideges asszonyi babonák rejlettek, hitt a bonyolult és titkos befolyásokban: minden a választott, baljóslatú vagy szerencsés égtájtól fog függeni.

Egy délután, az évszak utolsó szép napjainak egyikén, Claude magával vitte Christinet, míg a kis Jacquesot a házmesterné, derék öreg asszony őrizetére bízta, ahogy rendesen cselekedtek, ha együtt mentek el. Hirtelesen támadt benne a séta vágya, a szükségérzet, hogy az asszonnyal együtt lássa viszont azokat a helyeket, amelyeket annyira kedveltek egykor, de amögött ott rejlett az a határozatlan remény is, hogy ő szerencsét fog neki hozni. Elmentek egész a Louis Philippe-hidig, negyedóra hosszat a Quai des Ormeson időztek, hallgatagon, a korlát felé fordulva és átnéztek a Szajna túlsó partjára, a régi Du Mortoy-házra, ahol megszerették egymást. Azután, még mindig szó nélkül, megismételték régi sétajukat, amelyet annyiszor megtettek volt, végighaladtak a partokon, a platánok alatt, miközben lépésről-lépésre felelevenedett előttük a múlt; és minden kibontakozott előttük, a hidak, a selymes vízről kiemelkedő

íveikkel, az árnyékban levő Cité, amely fölé a Notre-Dame sárgálló tornyai emelkednek ki, a jobbspart hatalmas hajlása, végén a Flora pavillonjának távolba vesző körvonalaival és a széles utak, a két oldal műemlékei és a folyó élete, a mosóhajók, a fürdők, a bárkák. Mint hajdan, most is követte őket a lemenő nap, mely a távoli házak tetőin gördült tova és az Institut kupolája mögött megfogyatkozott: káprázatos napnyugta, melynél szebben nem volt részük, lassú alászállás felhőcskék közepette, amelyek bíbor-rácsá változtak át és minden résükből aranyat löveltek ki. A multból azonban, amely eléjük idéződött, csak valami legyőzhetetlen mélabú érintette őket, az örök elmulás érzése, a lehetetlenség, hogy visszatérjenek és újból átéljék a multat. Ezek a régi kövek hidegek maradtak, a hidak alatt szüntelen özönlő ár, ez a víz, amely azelőtt is folyt, úgy tűnt fel előttük, mintha sajátmagukból is elvitt volna valamit, az első vágy varázsát, a remény örömét. Most, midőn egymáséi voltak, már nem élvezték annak egyszerű gyönyörűségét, hogy karjaik meleg szorítását érzik, míg csendesen, mintegy beburkolva Páris óriási életébe, továbbhaladtak.

A Pont des Saints-Pèresnél Claude kétségbeesetten megállt. Eleresztette Christine karját és a Cité csúcsa felé fordult vissza. Az asszony megérezte az elszakadást, amely végbement és nagyon elszomorodott, majd, látván, hogy a férfi ottfeledkezik, vissza akarta venni őt.

— Barátom, menjünk haza, késő van... Jacques vár reánk, tudod.

Claude azonban a híd közepéig előrement. Christine-nek utána kellett mennie, ő pedig ismét mozdulatlan állott, szemeit odaszegezve az örökké lehorgonyzott szigetre, Párisnak e bölcsőjére és szívére, ahol évszázadok óta ereinek minden vére dobogott, a síkságot elborító elővárosok örökös nyomása közben. A festő arca lángba borult, szemei kigyultak, nagy kézmozdulattal szólt:

— Nézz oda! nézz oda!

Először is, az előtérben, alattuk, ott volt a Saint-Nicolas-kikötő, a hajózási hivatalok alacsony bódéival, a nagy, lejtős rakodópart, homokdombokkal, hordókkal, zsákokkal telezsúfolva és még telt bárkák sorával sze-

gélyezve, a rakodómunkások nyüzsgő serege, amely fölé egy vas-emelődarú óriási karja emelkedett, míg a víz másik oldalán egy uszoda, mely hangos volt az évszak utolsó fürdőzőinek vígságától, a szélben lebegtette a fedél gyanánt szolgáló szürke vászonlepleket. Azután, középen, az üres Szajna folyt, zöldesen, táncoló kis habokkal, fehér, kék és rózsaszínű sávokkal. A második síkot a Pont des Arts jelezte, vasgerendázatán igen magasan, fekete csipke könnyűségével kiemelkedve, míg gyalogjárójának keskeny vonalát az emberek örökös jövés-menése hangyák vonulásához hasonlóan élénkítette. Lejjebb a Szajna a messzeségbe folytatódott; látni lehetett a Pont-Neuf ódon íveit, amelyeket a kövek rozsdája megbarnított; balra nyílás tárult fel az Ile Saint-Louisig vakító rövidülésben tükrözve, míg a folyó másik ága rövidet kanyarodott és a pénzverő zsilipje tajtékzó sávjával mintegy elzárta a kilátást. A Pont-Neuf hosszában sárga társaskocsik, tarka bútorszállítószekerek gyermekjátékok gépies szabályosságával vonultak. Az egész hátteret a két part perspektívája fogta közbe: a jobbparton a rakodópartok házai, amelyeket egy facsoport félig eltakart, a szemhatáron pedig a városház egyik sarka és a Saint-Gervais-templom szögletes tornya emelkedett ki, beléveszve a külváros tömkelegébe; a balparton az Institut egyik szárnya, a pénzverő lapos homlokzata, majd ismét fák sorakoztak egymás után. Az óriási kép közepét azonban, a folyóból kiemelkedve, belenyúlva az égbe, a Cité foglalta el, az ősi hajó orra, melyet örökké megaranyoz a leáldozó nap. Alul, a töltesen, a nyárfák hatalmas tömege zöldelt és eltakarta a szobrot. Feljebb a nap megkülönböztette a két oldalt, homályban hagyta a Quai de l'Horloge szürke házait és lángolásával megvilágította a Quai des Orfèvres pirosló házainak sorát, amelyek oly élesen tűntek elő, hogy a szem a legkisebb részleteket, a boltokat, cégtáblákat, sőt még az ablakok függönyeit is képes volt felismerni. Még feljebb, a kémények csipkézete között, a kis tetők ferdesakktáblája mögött a Palais borstartói és a Préfecture tetői tárták ki palával fedett síkjaikat, eltemetve egy hatalmas kék hirdetés által, amely falra volt festve és

amelynek óriási, egész Párisnak látható betűi mintegy a modern láz kiütései voltak a város homlokán. Feljebb, még feljebb, a Notre-Dame két homlokzati tornya fölött, amelyek régi arany színében ragyogtak, két sugár torony szökött a magasba, hátul a székesegyház, balra a Sainte-Chapelle huszártornya, mindkettő oly könnyed és finom, hogy megremegni látszottak a szellőben, mint az évszázados hajó árbocai, amint felnyúltak a világosságba, a szabad égbe.

— Nem jössz, barátom? — ismételte Christine szelíden.

Claude még mindig nem hallgatott rá, Párisnak e szíve teljesen hatalmába kerítette. A szép est kitágította a szemhatárt. Mily eleven volt a fény játéka, mélyek az árnyak, mily vidám a részletek szabadosága és örvendő rezgő az átlátszó levegő! És a folyó élete, a partok tevékenysége, ez az emberiség, amelynek árja az utcákból özönlött ki, végighömpölygött a hidakon, a hatalmas medence mindegyik széléről odajött, látható hullámban füstölgött ott, amelynek lehellete a napban reszketett. Könnyű szellő fújt, rózsaszínű felhőcskék nyája vonult át igen magasan az ég halványuló kékjén, miközben hatalmas és lassú lüktetés volt hallható, a bölcsője körül szétterjedt Páris lelke.

Ekkor Christine megragadta Claude karját, nyugtalanul, valami vallásos félelemtől eltelve, hogy ily elmerülve látja őt; magával vonta, mintha nagy veszélyben érezte volna.

— Gyerünk haza, még megárt... Haza akarok menni.

Christine érintésére Claude összeresztett, mint mikor felébresztenek valakit. Majd hátrafordította fejét, egy utolsó pillantást vetett oda és mormogott:

— Ó Istenem! ó Istenem! mily szép ez!

Ellenállás nélkül vezettette el magát, de egész este, az asztalnál, majd a kályha mellett, sőt még lefekvés közben is kábult maradt, annyira elmélyedt gondolataiba, hogy három szót sem szólt és felesége, aki nem volt képes belőle feleletet kihozni, végül szintén elhallgatott. Christine aggodalmasan nézte: talán valami súlyos be-

tegség támadta meg, valami ártalmas légáramlat érte ott a híd közepén? Tétova szemei a semmibe merültek el, arcát a belső erőfeszítés pirossága lepte el, a fogamzás rejtett munkájának lehetett volna mondani, mintha új lény született volna benne, azzal az izgalommal és rosszulétel, amelyet a nők ismernek. Eleinte terhesnek, zavarosnak, ezer köteléssel megkötöttek látszott az, majd minden felszabadult, Claude nem hánykolódott már ágyában és a nagy fáradtságok mély álmába merült.

Másnap, mielőtt megreggelizett, elmenekült hazulról. Christine fájdalmas napot töltött, mert kissé megnyugodott ugyan, midőn hallotta, hogy Claude ébredése után délvidéki dallamokat füttyölt, de más gond gyötörte, amelyet rejtegetett előtte, nehogy még erősebben lesujtsa őt. Aznap lesznek első ízben mindennek híjával; még egy teljes hét választotta el őket attól a naptól, midőn kis járadékukat felvehetik és ő már reggel kiadta utolsó souját, még anyyija sem maradt, hogy egy kenyeret tehessen este az asztalra. Melyik ajtón kopogtasson? hogyan hazudjon neki még továbbra is, ha majd éhesen hazajön? Végre elhatározta, hogy elzálogosítja fekete selyemruháját, amelyet Vanzadenétől kapott egykor ajándékba; de nagyon nehezeire esett, félelemtől és szégyentől remegett, midőn a zálogházra, a szegény emberek e nyilvános házára gondolt, ahova sohasem tette be a lábát. A jövőtől való akkora rettegés gyötörte, hogy a tíz frank terhére, amelyet a ruhára kapott, csak sóskalevest és hagymás burgonyát főzött. A zálogházból kijövet, valakivel találkozott és ez megadta neki a kegyelemdőfést.

Claude éppen aznap igen későn jött haza, vidám mozdulatokkal, tiszta szemmel, titkos öröm izgalmának kifejezésével; nagyon éhes volt és lármázott, mert nem volt megterítve. Majd miután asztalhoz ült, Christine és a kis Jacques közé, lenyelte a levest és bekapott egy tányér burgonyát.

— Hogyan! ez minden? — kérdezte azután. — Még megtoldhattad volna egy kis hússal... Talán megint cipőt kellett venni?

Christine dadogott, nem merte megmondani a valót, holott szíven találta ez az igazságtalanság. De Claude nem hagyta abba, ugratta, hogy aprópénzt szokott eltüntetni, csakhogy magának egyetmást vegyen és mind nagyobb izgalomban és az élénk érzések önzésében, amelyeket látszólag magának akart megtartani, hirtelen Jacques ellen kelt ki.

— Hallgass már, átkozott poronty! Végre is tűrhetetlen!

Jacques, megfélekezve az evésről, kanalát tányérja széléhez ütögette, nevető szemmel, ettől a zenétől elragadtatott arccal.

— Jacques, hallgass! — förmedt reá most anyja is. — Hagyd nyugodtan enni apádat!

Jacques pedig megijedt, azonnal igen illedelmes lett és visszaesett komor mozdulatlanságába, fénytelen szemeit a burgonyára szegezve, amelyből még most sem evett.

Claude tünetően tömte magát a sajttal, míg Christine kétségbeesve ajánlotta, hogy elmegy egy darab hideg húsért a henteshez, de ő visszautasította és visszatartotta, oly szavakkal, amelyek még erősebben fájtak neki. Azután, mihelyt leszedték az asztalt és mindhárman a lámpa körül ültek, Christine varrással foglalkozva, a kis fiú némán ülve egy képeskönyv előtt, Claude sokáig dobolt ujjaival, esze elkalandozott, visszatért oda, ahonnan hazajött. Hirtelen felkelt, papírt és rajzönt vett elő, újra leült és gyorsan rajzolni kezdett a kerek és élénk világosságban, amelyet a lámpaernyő az asztalra vetett. És ez a vázlat, amelyet emlékezetből vetett oda, annak szükségétől eltelve, hogy a koponyáját ostromló gondolatok tömegét kifelé tolmácsolja, csakhamar már nem volt arra elegendő, hogy megkönnyebbülést szerezzen neki. Ellenkezőleg, ez még felkorbácsolta, mindaz a nyugtalanság, amely eltöltötte, kitört ajkain és végül is szavak áradatával enyhített agya feszültségén.

— Nézd! ez az, amit tegnap láttunk... Ó, nagyszerű! Ma három órát töltöttem ott, kezemben van végre, ó, valami bámulatos, amivel mindent le lehet ütni... Nézz ide! a híd alatt helyezkedem el, előtér gya-

nánt a Saint-Nicolas kikötőt kapom, emelő-darújával, bárkáival, amelyeket kiraknak, teherhordó népével. Nos? úgy-e érted? ez a dolgozó Páris, kemény fickók, akik meztelen mellüket és karjaikat mutogatják... Azután, a másik oldalon, ott van az uszoda, a mulató Páris és itt, kétségkívül, egy csónak, hogy a kompozíció közepét elfoglalja; de ezzel még nem vagyok tisztában, még keresnem kell... Természetesen, középen a Szajna, szélesen, hatalmasan...

Miközben beszélt, a rajzónnal erősen jelezte a körvonalakat, tízszer is helyesbítette az elstetett vonásokat, kilyukasztotta a papirost, akkora eréllyel látott hozzá. Christine, hogy kedvében járjon, odahajolt és úgy tett, mintha élénken érdeklődne magyarázatai iránt. De a vázlatot a vonalak oly tömkelege szántotta át és a nagyjából jelzett részletek összevisszasága oly zavarossá tette, hogy nem volt képes semmit sem megkülönböztetni.

— Követsz, úgy-e bár?

— Igen, igen, nagyon szép!

— Szóval, megvan a háttér, a folyó két áttörése a partokkal, középen a diadalmas Cité, az ég előtt kiemelkedve... Ó, ez a háttér, milyen csoda! Minden nap látjuk, megállás nélkül elmegyünk előtte, de áthat bennünket, a csodálat felgyülemlik és egy szép délután megjelenik előttünk. Nincs nagyobb a világon, ez maga Páris, dicsőségesen a nap alatt... Mondd! úgy-e ostoba voltam, hogy nem gondoltam reá? Hányszor néztem, anélkül, hogy láttam volna! Oda kellett csöppennem, a partok hosszában tett séta után... És úgy-e emlékszel, erre az oldalra árnyék esik, ezt egyenesen éri a nap, amott vannak a tornyok, a Sainte-Chapelle huszártornya tú könnyűségével vékonyodik az égbe... Nem, odább jobbra van, várj csak, majd megmutatom...

Újból kezdte, nem fáradt bele, folyton helyesbítette a rajzot, ezer apró, jellegzetes vonásra kitérve, amelyeket a festő szeme felfogott: ezen a ponton egy távoli bolt rezgő vörös cégtáblája, idább a Szajnának egy zöldes részlete, amelyen mintha olajfoltok úsztak volna és egy fa szép színe és a szürke homlokzatok skálája és az

ég világító ereje. Christine előzékenyen helyeselt mindent, igyekezett csodálkozni.

Jacques azonban most ismét megfélemedezett magáról. Miután sokáig hallgatagon ült könyve előtt, elmélyedve egy kép nézésébe, amely fekete macskát ábrázolt, dúdolni kezdett, oly szövegre, amelyet maga szerzett. „Ó kedves cica! ó csúnya cica! ó kedves és csúnya cica!” és így tovább, a végtelenségig, mindig ugyanazon a siralmas hangon.

Claude, akit bántott ez a dünnyögés, eleinte nem értette, mi teszi oly idegessé, míg beszél. Azután a gyermek untató mondókája tisztán hangzott fülébe.

— Elég legyen! Ne gyötörj már azzal a cicával! — kiáltott fel dühösen.

— Jacques, hallgass, ha apád beszél! — ismételte Christine.

— Nem, szavamra! elhülyül... Nézd csak a fejét, nem olyan-e, mint egy hülye. Ez kétségbeejtő... Felelj, mit akarsz mondani a te cicáddal, amely kedves is és csúnya is?

A kis fiú haloványan, túlnagy fejét lóbálva, bamba arccal válaszolt:

— Nem tom.

És midőn apja és anyja csüggedten nézett egymásra, a gyermek egyik arcát nyitott könyvére fektette és nem mozdult többé, nem beszélt többé, szemeit tágra nyitva.

Későre járt az idő, Christine le akarta fektetni a kis fiút, Claude azonban folytatta magyarázatait. Most bejelentette, hogy holnaptól kezdve a helyszínén a ternészet után fog vázlatot készíteni, csakhogy megrögzítse gondolatait. Így szóba hozta azt is, hogy hordozható kis festőállványt kellene vásárolnia, amiről különben már hónapok óta álmodozott. Ebből kifolyólag a pénzre fordult a beszéd. Christine zavarba jött és végül mindent bevallott, hogy az utolsó sout reggel megették és hogy elzálogosította a selyemruhát, csakhogy estére legyen mit ebédelni. Claudeban erre feltámadt a lelkiismeret és gyengédség, megölelte és bocsánatot kért tőle, hogy ebéd közben elégedetlenkedett. Ne vegye tőle rossz né-

ven, hiszen, mint ismételte, képes volna apját-anyiát megölni, ha az az átkozott festészet előfogja. A zálogház különben megnevettette, semmibe sem vette a nyomorúságot.

— Azt mondom neked, hogy megvan! — kiáltott. — Ez a kép, látod, ez a siker.

Christine hallgatott, a kellemetlen találkozásra gondolt, amelyet el akart titkolni Claude előtt, de nem volt képes elhallgatni és kijött ajkain, nyilvánvaló ok, átmenet nélkül, abban az elfásultságban, amely reá nehezedett.

— Vanzadené meghalt.

Claude csodálkozott.

— Ó, igazán! Hogyan tudtad meg?

— Találkoztam az öreg inassal... Most úr, igen jól tartja magát, pedig már hetvenéves... Nem ismertem reá, ő szólított meg engem... Igen, meghalt, most hat hete. Milliói a szeretetházakra szállottak, kivéve azt a járadékot, amelyet a két régi cseléd most kispolgári sorban élvez.

Claude reánézett és végre szomorú hangon morgott:

— Szegény Christinem, úgy-e most sajnálsz? Hozományt adott volna neked, kiházásított volna, megmondtam akkor. Talán örököse volnál és nem döglénél éhen egy olyan bolonddal, mint én.

De az asszony ekkor felébredni látszott. Hirtelen közelebb tolta hozzá székét, egyik karjával megragadta és egész lényével tiltakozva, reáhajolt.

— Mit mondasz? Ó nem, ó nem... Szégyen lenne, ha pénzére gondoltam volna. Megvallanám neked, tudod, hogy nem vagyok hazug; de magam sem tudom, mi jött reám, valami felindulás, szomorúság, látod, szomorúság, hogy azt hittem, reám nézve már mindennek vége... Kétségkívül a lelkifurdalás, igen, a lelkifurdalás, hogy oly hirtelen otthagytam a szegény vak nőt, az öreg asszonyt, aki leányának hívott. Rosszul cselekedtem, ez nem fog nekem szerencsét hozni. Ne mondd, hogy nem, én érzem, hogy mostantól kezdve számomra mindennek vége.

Sírt, valami határozatlan megbánás nehezedett reá,

amellyel maga sem volt tisztában és csak azt érezte, hogy élete el van rontva, hogy már csak szerencsétlenséget várhat a jövőtől.

— Ugyan, töröld meg szemeidet, — szólalt meg Claude, újból gyengéden. — Lehetséges-e, hogy te, aki nem voltál ideges, ilyen agyrémeket táplálj és ennyire gyötörd magad?... Az ördögbe is, majd csak megússzuk! És első sorban tudod, hogy a te réveden akadtam reá képemre... No úgy-e? mégsem lehetsz annyira elátkozva, hiszen szerencsét hozol nekem!

Claude nevetett, míg Christine lehorgaszott fejét, mert megértette, hogy a férfi mosolyt akar ajkára csalni. Az ő képe! máris szenvedést okozott neki, mert amott a hidon úgy megfélemedezett róla, mintha megszűnt volna az övé lenni, tegnap óta pedig úgy érezte, hogy egyre távolabb van tőle, egyebütt, olyan világban, ahova ő nem emelkedhetik fel. Mégis engedte, hogy vigasztalja és mielőtt felkeltek az asztaltól, hogy lefeküdjének, úgy csókolták meg egymást, mint régente.

A kis Jacques semmit sem hallott. Zsibbadt mozdulatlanságában elaludt, arcát képeskönyvére fektetve és a lángelme elhibázott gyermekének túlnagy feje, melynek súlya olykor meghajlította nyakát, fakónak látszott a lámpa fényében. Ki sem nyitotta szemét, midőn anyja lefektette.

Claude csak ebben az időben gondolt arra, hogy elveszi Christinet. Míg egyrészt engedett Sandoz tanácsainak, aki csodálkozott e fölösleges szabálytalanság fölött, másrészt és főleg a szájalom érzésének, annak a szükségletnek engedelmeskedett, hogy jónak mutakozzon irányában és így bocsánatot nyerjen hibáiért. Egy idő óta oly szomorúnak, a jövő miatt oly nyugtalannak látta, hogy nem tudta, miféle örömmel vidítsa fel. Ő maga is keserű lett, régi dührohamai jöttek reá, olykor úgy bánt az asszonnyal, mint valami cseléddel, akinek nyolc napra fel lehet mondani. Kétségkívül, ha törvényes felesége lesz, inkább otthon érzi majd magát és kevesebbet szenved az ő heveskedésétől. Christine különben nem említette többé a házasságot és — mintegy lemondva a világról — finom tapintattal őreá bízta a dolgot, de a festő érezte, mily bá-

natot okoz neki, hogy Sandozék nem fogadják. Azonkívül most már nem a falusi magányban éltek, hanem Párisban, a szomszédság ezer gonoszságával, erőszakolt viszonyokkal, mindazzal, ami sértheti egy férfival együttélő asszony érzelmeit. Alapjában neki is csak a szabad életű művész régi előítéletei miatt volt ellenére a házasság. Mivel azonban úgysem fogja sohasem elhagyni, miért ne szerezne meg neki ezt az örömet? Csakugyan, midőn említést tett neki róla, Christine felsikoltott, nyakába borult és maga is meglepődött a meginduláson, amelyet érzett. Egy héten át mélységesen boldog volt. Utóbb, még jóval a szertartás előtt, ez is lecsillapodott.

Claude különben nem siettette a formáságokat és a szükséges okmányokra soká kellett várni. Folytatta a tanulmányok gyűjtését képe számára és úgy látszott, Christine éppoly kevésbé türelmetlen, mint ő. Mire jó az? Hiszen bizonyára semmi változást sem fog okozni életükben. Elhatározták, hogy csak az anyakönyvi hivatalban kötik meg a házasságot, nem a vallás iránt való tüntető megvetésből, hanem hogy gyorsan és egyszerűen végezzenek. Egy ideig gondot okozott nekik a tanúk kérdése. Minthogy Christine senkit sem ismert, Claude az ő részéről Sandozt és Mahoudeaut választotta; ez utóbbi helyett eleinte Dubuchere gondolt, csak hogy már nem is látta többé és attól félt, hogy kompromittálja. A maga részéről Joryval és Gagnièrerel érte be. Így pajtások között marad a dolog és senki sem fog róla beszélni.

Hetek multak el, december is beköszöntött, rettetes hidegek jártak. A házasságkötést megelőző napon, noha alig maradt harmincöt frankjuk, megegyeztek abban, hogy egyszerű kézzorítással mégsem bocsájthatják el tanúikat és mivel nem akartak otthon nagy felfordulást okozni, elhatározták, hogy a Boulevard du Clichy egyik kis vendéglőjében reggeliztetik meg őket. Azután kiki hazamegy.

Reggel, midőn Christine gallért varrt szürke gyapjúruhájára, melyet némi kacérságból az ünnepélyes alkalomra magának csinált, Claudenak, aki már fekete kabátban unottan topogott, eszébe jutott, hogy elmegy

Mahoudeauért, azzal a kifogással, hogy az a fickó képes megfeledezni a találkozórol. Ősz óta a szobrász a Montmartreon lakott, a Rue des Tilleuls egy kis műtermében, a tragédiák egész sora következében, amelyek feldúlták életét: első sorban is fizetség híján kilakoltatták az egykori gyümölcsösboltból, amelyet a Rue du Cherche-Midiben elfoglalt volt; azután végleg szakított Chaînenel, akit a kétségbeesés, hogy nem képes ecsetjei után megélni, kalandos vállalkozásokra kényszerített, úgylahogy most eljárt a párisi kültelki vásárookra és egy özvegyasszony számlájára valami szerencsejátékot igazgatott; az utolsó ok Mathilde hirtelen eltűnése volt, mert a drogéria eladása után az asszonynak nyoma veszett, — kétségkívül megszöktették és most valami titoktartó lakásban rejtőzik, egy úrnál, akinek kedvtelése van. Most tehát Mahoudeau egyedül élt, hatványozott nyomorúságban és csak akkor evett, ha homlokzatokra való díszítményekkel bajlódott, vagy valamelyik szerencsésebb kartársának szobrát nyélbe ütötte.

— Tehát elmegyek érte, ez biztosabb, — ismételte Claude Christinenak. — Még két óránk van... És ha a többiek megérkeznek, mondd, hogy várjanak. Majd valamennyien együtt megyünk az előljáróságra.

Az utcára érve, Claude siettetten lépteit a metsző hidegben, amely jégcsapokat rakott bajuszára. Mahoudeau műterme közös bejáratú telkek végén volt, így tehát a kis kertek egész során kellett keresztülmennie, amelyek zuzmarától fehérlettek, a temetők kopár és merev szomorúságával. Már messziről felismerte az ajtót a Vincellérnő óriási gipszszobráról, amellyel egykor a Salonban sikere volt és amelyet a szűk földszintben nem lehetett elhelyezni: ott rothadt most, mint valami taligából kiborított törmelékrakás, megrongálva, siralmasan, az eső nagy fekete könnyecseppjeitől végigszántott arccal. A kulcs az ajtóban volt, Claude belépett.

— Nini! értem jössz? — szölt Mahoudeau meglepődve. Már csak kalapomat kell feltennem... De várj, éppen azon tanakodtam, nem kellene-e kissé befutnem. Aggódom a nőcském miatt,

A sajtárban jég borította a vizet, mert a műteremben éppoly erősen fagyott, mint odakünn; a szobrásznak már nyolc nap óta nem volt egy garasa sem és kevés maradék szenével annyira takarékoskodott, hogy csak reggelenként egy-két órára gyújtott a kályhában tüzet. Ez a műterem valami szomorú pinceféle volt, amelyhez képest a hajdani bolt a meleg jólét emlékeit keltette, oly síri hideg áradt a kopár falakról, a repedezett mennyezetről. Más, kevésbé terjedelmes szobrok, lelkesedéssel készített, kiállított, majd vevők híján ide visszaérkezett gipszek a sarkokban, falnak fordítva dideregtek, rokkantak szomorú glédájában sorakozva; némelyek már eltörttek és csonkjaikat mutogatták, valamennyit bemocskolta a por, befröcskölte a nedves agyag. És e nyomorult meztelenségek évekig húzták így haldoklásukat, a művész szemeláttára, aki vérével táplálta és a helyszűke ellenére kezdetben féltékeny szenvedéllyel őrizte meg őket, utóbb azonban holt dolgok groteszk borzalmasságára jutottak, addig a napig, midőn a szobrász kalapácsot ragadva, maga végezte ki, törmelékké zúzta őket, hogy megszabadítsa tőlük életét.

— Nos? azt mondd, hogy két óránk van, — szólalt meg újból Mahoudeau. — Mégis csak begyújtok, az elővigyázat nem árt.

Miközben tüzet rakott a kályhába, dühös hangon panaszkodott. Ó milyen kutya-mesterség ez a szobrászat! A legutolsó kőműves is szerencsésebb! Egy alak, amelyet a hatóság háromezer frankért vásárol meg, közel kétezerbe kerül, a modell, az agyag, a márvány vagy bronz, mindennemű költségek. És amellet a szobrokat valamely hivatalos pincébe raktározzák be, azzal a kifogással, hogy nincs hely, holott a középületek földkéi üresek, a nyilvános kertekben a talapzatok árván állanak, de mindegy! soha sincs hely. Magánemberek számára nincs munkalehetőség, legfeljebb egy-egy mell-szobor, nagyritkán egy-egy közadakozásból rendelt szobor, amelyet leszállított áron kell összezsapni. A legnemesebb a művészetek közül, igen! a legférfiasabb, de amely a legbiztosabban vezet el az éhendögléshez.

— Haladsz a dolgoddal? — kérdezte Claude,

— Enélkül a veszett hideg nélkül már készni volna, — felelt Mahoudeau. — Majd meglátod.

Miután odahallgatott, vajjon pattog-e a tűz, felállt. A műterem közepén csomagoló-ládából készült állványon, amely keresztfákkal volt megerősítve, szobor emelkedett, régi ruhákba pólyálva, amelyek keményre fagytak és törékeny merevségű redőik alól a szobor formái úgy tűntek elő, mint valami fehér halotti lepel alól. Ott állott végre régi álma, melyet mindaddig, pénz híján, nem valósíthatott meg: álló alak, a Fürdő nő, amelynek több mint tíz kis vázlata már évek óta hevert nála. A türelmetlen lázadás egy órájában maga tákolta össze az alak vázát seprőnyelekből, lemondva a szükséges vasról, abban a reményben, hogy a fa elég szilárd lesz. Időről-időre megrázta, hogy meggyőződjék róla, de még nem mozdult meg.

— Teringettét! — mormogott, — egy kis meleg jót tesz majd neki... Reátapadt, valóságos páncél.

A rongyok ropogtak ujjai alatt, jégdarabokra törtek szét. Várnia kellett, míg a melegtől felengednek kissé, azután a legnagyobb óvatossággal kipólyálta az alakot, először fejét, azután keblét, majd csípőit, boldogan, hogy sértetlenül látja viszont, szerelmesen mosolyogva imádkozott női meztelenségére.

— Nos, mit szólsz hozzá?

Claude, aki még csak vázlatban látta volt, fejével bólintott, nehogy azonnal válaszolnia kelljen. Bizonyos, hogy a derék Mahoudeau ámulást követ el, akarata ellenére is bájt hoz létre a csinos dolgokkal, amelyek az egykori kőfaragó vaskos ujjai alól kivirágzanak. Óriási Vincellérnője óta művei kisszerűbbek lettek, nyilván anélkül, hogy maga sejtette volna; mindig a temperamentum kegyetlen jelszavával dobálózkodott, de engedett a gyengédségnek, amely szemeiben csillogott. Az óriási keblek gyermekiekké váltak, a combok tetszetős karcsúságot nyertek, szóval az igazi természet merült fel a becsvágy megcsappanása alól. A Fürdő nő túlzott volt még, de már igen bájos, borzongó vállaival, melléhez szorított karjaival, szerelmes két keblével, amelyeket a nőt megkivánva mintázott; ez a vágy ejtette kétségbe

szegénységét és kényszerűségből szűziesen élve alkotta meg ezt az érzéki testet, amely izgatta.

— Talán nincs nyedre? — kérdezte haragvó arccal.

— Ó igen, ó igen... Azt hiszem, igazad van, hogy ilyképen enyhítéd modorodat, minthogy így érzesz. És sikered lesz ezzel. Igen, nyilvánvaló, ez nagyon fog tetszeni.

Mahoudeau, aki hasonló dicséretekre azelőtt meg-rökönyödött volna, boldognak látszott. Magyarázta, hogy meg akarja hódítani a közönséget, anélkül, hogy bármit is megtagadna meggyőződéséből.

— Ó, a kutyafáját! megkönyebbülök, hogy meg vagy elégedve, mert elpusztítanám, ha azt mondtad volna, hogy pusztítsam el, becsületszavamra!... Még két heti munka és akárkinek el fogom adni a bőrömet, csakhogy kifizethessem a gipszöntőt... Mondd! úgy-e jó lesz a Salon számára? Talán érmet is kapok!

Nevetett, izgett-mozgott, majd félbeszakította magát:

— Minthogy nem kell sietnünk, ülj le hát... Megvárom, míg a rongyok tökéletesen felengednek.

A kályha izzani kezdett, nagy hőség terjengett. A Fürdő nő, amely éppen a kályha közelében állott, mintegy megelevenedett a langyos fuvaltat alatt, amely végigfutott hátgerince hosszában, bokájától nyakáig. És mindketten, most már ülve, előlről szemlélték, beszélgettek róla, részletezték, testének minden egyes részét sorra véve. Kivált a szobrász izgatott jókedvében volt és messziről gömbölyű kézmozdulattal dédelgette. Úgy-e? a kagylósan domborodó has és az a finom ránc derekán, amely kiemeli a bal csípő kihajlását!

Ebben a pillanatban Claude, aki a szobor hasát nézte, azt hitte, hogy hallucinál. A Fürdő nő megmozdult, hasán könnyű hullám rezgett végig, bal csípője még jobban megfeszült, mintha jobb lábával ki akarna lépni.

— És a kis síkok, amelyek a csípők felé húzódnak, — folytatta Mahoudeau, aki semmit sem vett észre. — Ezt ugyan kidolgoztam! Nézd, öregem, a bőre olyan, mint a selyem.

A szobor lassankint egészen megelevenedett. Tomporai kimozdultak helyükből, keblét, amelyet már nem szorítottak karjai, mély sóhaj dagasztotta. És feje hirtelen lehajlott, combjai engedtek alatta és eleven eséssel dőlt el, a nő rémült aggodalmával, fájdalmas lendületével, mintha ledobná magát.

Claude megértette végre, midőn Mahoudeau rettenetes kiáltásban tört ki.

— Üristen! összetörik, földre hull!

Az agyag felengedve, összetörte a fából készült, túlságosan gyenge vázat. Recsegés hallatszott, mint mikor csontok törnek össze. És a szobrász ugyanazzal a szerelmes mozdulattal, amellyel lázas hevében távolról dédelgette, kitárta két karját, megkockáztatva, hogy a dülő szobor agyonüti. Ez egy pillanatig ingott, azután egyszerre ledült arcára, bokáinál elvágva, csak lábai maradtak a deszkán.

Claude odarohant, hogy visszatartsa barátját.

— Szerencsétlen! hiszen összezúz!

De Mahoudeau, remegve, nehogy az alak a földre zuhanjon, kitárt karokkal ott maradt. És mintha a nő nyakába ugrott volna, ő pedig ölelésébe fogadta, karjaiba szorítva e nagy szüzi meztelenséget, amely mint a vér első ébredésében megélenkül. És a szobrász szinte beléhatolt, a szerelmes kebel vállához lapult, a combok az ő combjait verdesték, míg a fej leválva, a földre gurult. A megrázkódtatás oly erős volt, hogy Mahoudeaut a falig sodorta, lódította és anélkül, hogy a csonka női testet eleresztette volna, kábultan feküdt ott mellette.

— Szerencsétlen! — ismételte dühöngve Claude, aki azt hitte, hogy meghalt.

Mahoudeau nagynehezen feltérdelt és zokogásban tört ki. Esés közben csak arcát sértette meg, amely egyik oldalán vérzett és a vér elvegyült a könnyekkel.

— Átkozott nyomorúság! Hát nem a folyónak menne az ember, hogy még két vasrúdra sem futja! ... És most oda van, oda van ...

Még erősebben zokogott, a haldokló jajveszéklésével, a szerelmes üvöltő fájdalmával gyengédsége tárgyának megcsonkított holtteste előtt, Tétova kezekkel

érintette meg a tagokat, amelyek körülötte elszórva heverték, a fejet, a törzsét, a karokat, amelyek eltörttek; de különösen a behorpadt kebel rendítette meg, az ellapult mell, amelyet mintha szörnyű kór támadott volna meg. Mindig ide tért vissza, tapogatta a sebet, kereste a nyílást, amelyen át elszállott az élet és véres könnyei patakzottak s vörösre festették a sérüléseket.

— Segíts hát, — dadogta. — Mégsem hagyhatjuk így.

Claudeot is megindulás fogta el, művészi rokonérzetében az ő szemei is megnedvésedtek. Ódasietett, de a szobrász, miután az ő segítségét sürgette volt, immár egyedül akarta e töredékeket összeszedni, mintha bárki másnak durvaságától féltette volna őket. Lassan, térden csúszva, egyik darabot a másik után vett föl, deszkára fektette, összeillesztette azokat.

Az alak csakhamar egészen meglett, hasonlóan azokhoz az öngyilkos nőkhöz, akik szerelemből valamely középületről ugranak le és akiknek összezúzott testét kómikusán siralmas módon foltozzák össze, hogy a halottaskamrába vigyék. Mahoudeau ismét előtte ült, nem hagyta el tekintetével és fájdalmas szemlélődésbe merült. Zokogása mégis csillapodott és végül mélyet sóhajtvá, így szólt:

— Mit akarsz! majd fekvé fogom megcsinálni... Ó szegény nőcském, oly nagy fáradtsággal állítottam lábra és oly nagynak találtam!

Claude egyszerre nyugtalankodni kezdett. Hát az ő házassága? Mahoudeau-nak át kellett öltöznie. Minthogy nem volt több hosszú fekete kabátja, közönséggel kellett beérnie. Azután, mihelyt az alakot nedves ruhákkal betakarták, mint ahogy leplet terítenek a halott fölé, mindketten szaladva távoztak. A kályha zümmögött, az olvadás vízzel töltötte meg a műtermet, amelyben a régi, poros gipszöntvényekről patakzott a sár.

A Rue de Douaiban már csak a kis Jacques volt otthon, akit a házmesterné őrizetére bízta. Christine, aki belefáradt a várakozásba, a három másik tanúval elment, mert félreértésre gondolt: talán azt mondta neki

Claude, hogy Mahoudeau társaságában egyenesen oda fog menni. Így tehát szaporán útnak indultak, de a fiatalasszonyt és a pajtásokat már csak a Rue Drouotban, az előljáróság előtt érték utól. Együtt mentek fel, a szolgálattevő teremőr igen rosszul fogadta őket, mert megkéstek. Egyébiránt a házasságkötésen hamarosan, néhány perc alatt átestek; a terem teljesen üres volt. Az anyakönyvvezető akadozva beszélt, a házastársak kurtán mondták ki a házasságot megpecsételő „igent“, míg a tanúk elcsodálkoztak a teremben uralkodó rossz izlés fölött. Mikor kiérték, Claude ismét karonfogta Christinet, — ez volt az egész.

Jól esett egyet járnok a tiszta, fagyos időben. A társaság gyalog, egész nyugodtan tért vissza, végigment a Rue des Martyrson, hogy a Boulevard de Clichyn lévő vendéglőbe betérjen. Itt egy kis termet lefoglaltak, a reggeli igen barátságos volt és említés sem történt az egyszerű formaságról, amelynek eleget tettek, egész idő alatt másról beszéltek, mint közönséges összejöveteleik alkalmából, mikor a pajtások egymás közt vannak.

Így esett, hogy Christine, aki alapjában nagyon meg volt indulva, bár közönyt mutatott, három órán át egyebet sem hallott, mint férje és tanúi lázas érdeklődéstől áthatott beszélgetését Mahoudeau nőcskéjének esetéről. Mióta a többiek is tudták a történeteket, a legapróbb részleteken is elkérődztek. Sandoz egészen rendkívülinek tartotta a dolgot, Jory és Gagnière a vázak szilárdságáról vitatkoztak és míg amaz a pénzbeli veszteség iránt volt fogékony, az utóbbi szék segítségével magyarázta, hogy a szobrot fenn lehetett volna tartani. Ami Mahoudeaut illeti, aki még mindig megrendülve, szinte megdermedve ült ott, testi fájdalom miatt panaszkodott, amelyet eleinte nem érzett: minden tagja sajgott, izmai össze voltak zúzva, bőre megsérülve, mintha kőből faragott hölgy karjaiból szabadult volna ki. Christine pedig kimosta az arcán lévő horzsolást, amely újra vérzett és úgy tűnt fel előtte, mintha ez a megcsonkított női szobor velük ülne az asztalnál, mintha csakis róla lenne szó ezen a napon, csakis ő érdekelné Claudeot, akinek húszszor elismételt elbeszélése nem fogyott ki annak a meg-

indulásnak ecseteléséből, amelyet a lábainál heverő agyagkebel és tomporok benne keltettek.

Mégis a csemegénél másra tért rá a beszéd. Gagnière hirtelen megkérdezte Joryt:

— Igaz, te, múlt vasárnap Mathildedal láttalak... Igen, igen, a Rue Dauphineban.

Jory nagyon elpirult és hazudni igyekezett, de orra mozgott, szája rángatózott és ostobán elnevette magát.

— Ó, véletlen találkozás... Becsületszavamra! nem tudom, hol lakik, megmondtam volna nektek.

— Hogyan! hát te rejtegeted? — kiáltott Mahoudeau. — Megtarthatod magadnak, senki sem kéri tőled vissza.

Az volt a valóság, hogy Jory, megszokott fukarságával és óvatosságával szakítva, most egy kis szobában tartotta Mathildeot, aki romlottságával uralkodott fölötte. Közel járt ahhoz, hogy közös háztartásra lépjen ezzel a feneketlen hordóval, ő, aki, csak hogy ne kelljen fizetnie, azelőtt abból élt, amit a véletlen az utcáról odavetett neki.

— És aztán? — kiki ott keresi örömét, ahol megtalálja, — szólt Sandoz, filozófusi türelmességtől eltelve.

— Nagyon igaz, — válaszolt Jory egyszerűen, szivarra gyújtva.

Még sokáig időztek ott, beesteledett, midőn hazakísérték Mahoudeaut, aki feltétlenül ágyba akart feküdni. Claude és Christine hazaérve, miután a házmesternétől elhozták Jacquesot, a műtermet teljesen kihűlve és oly sűrű sötétségben találták, hogy sokáig tapogatództak, míg meg tudták gyújtani a lámpát. A kályhába is újra tüzet kellett gyújtani és hét óra lett, mire tűrhető lett a helyzet. De nem voltak éhesek, megették a maradék főtt húst, inkább csak mert rá akarták bírni a gyermeket, hogy egye meg levesét és miután lefektették, a lámpa alá telepedtek, mint minden este.

Christine azonban nem vette elő munkáját, sokkal inkább meg volt indulva, semhogy képes lett volna dolgozni. Kezeit tétlen pihentette az asztalon és nézte Claudeot, aki azonnal belemélyedt rajzába, mely képének egyik sarkához készült és a Saint-Nicolas-kikötőben

gipszet kirakó munkásokat ábrázolt. Legyőzhetetlen álmódosítás, emlékek, megbánások vonultak el a nő lelkében, tétova szemeinek mélyén és egész valóját mindinkább növekvő szomorúság, nagy, néma fájdalom kerítette hatalmába, e közöny, e határtalan egyedüllét közepette, amelyben — bár oly közel volt férjéhez — elmerült. Igaz, hogy mindig vele volt, az asztal másik oldalán, de mily távol érezte őt, amott, a Cité csúcsa előtt, még messzebb, a művészet megközelíthetetlen végtelenségében, már oly távol, hogy soha többé nem fogja utolérni! Többször is megpróbálta, hogy beszélgetést kezdjen, de nem tudta rábirni, hogy válaszoljon. Multak az órák, a tétlenség elszibbasztotta és végül elővette pénztárcáját, hogy pénztét megszámolja.

— Tudod-e, mennyivel kezdjük meg a házaséletet? Claude még csak fejét sem emelte fel.

— Kilenc sounk van... Ó, milyen szegénység!

Claude vállat vont, végül is kikelt:

— Majd gazdagok leszünk, hagyj csak!

Újból csend állott be és Christine már kísérletet sem tett, hogy megtörje, az asztalon sorba rakott kilenc pénzdarabot nézve. Éjfél ütött az óra, megborzongott a várakozástól és fázástól betegen.

— Lefekszünk, mondd? — mormogott. — Én már nem birom.

Claude annyira belevadult munkájába, hogy nem is hallotta.

— Mondd? a kályha kialudt, belebetegszünk... Feküdünk le.

E könyörgő hang hallatára Claude megremegett hirtelen felindulásában.

— Ej! feküdj le, ha akarsz!... Hiszen látod, hogy be akarok fejezni valamit.

Christine egy pillanatig még ott maradt, lesujtva ettől a haragtól, fájdalmas arccal. Azután alkalmatlannak érezvén magát, megértvén, hogy az ő, a tétlen asszony pusztja jelenléte is kihozta sodrából, elhagyta az asztalt és feküdni ment, de tárva hagyta az ajtót. Félóra, háromnegyedóra mult el, semmi nesz, még lélekzés sem hallatszott a szobából, pedig Christine nem aludt, hanem

hanyattfekve, nyitott szemmel nézett a sötétbe; végre félénken rászánta magát, hogy utóljára hívja a hálófülke homályos mélyéből.

— Fiacskám, várlak... Kérlek, fiacskám, feküdj le.

Káromkodás volt a válasz. Semmi sem moccant ezután; talán elnyomta az álom. A műteremben mind hidegebb lett, a szenesedő lámpabél vörös lánggal égett, míg Claude, aki rajzára hajolt, nyilván nem volt tudatával a percek lassú múlásának.

Két órákor végre Claude felkelt, dühösen, hogy lámpája olaj híján kialvófélben volt. Éppen csak annyi ideje volt, hogy bevigye a szobába, nehogy tapogatódzva kelljen ott vetköznie. Még nagyobb lett azonban elégedetlensége, midőn észrevette, hogy Christine nyitott szemekkel fekszik ott.

— Hogyan! nem alszol?

— Nem, nem vagyok álmos...

— Ó, tudom, ez szemrehányás... Hússzor mondtam, mennyire ellenemre van, hogy megvárj.

A lámpa kialudt és Claude lefeküdt felesége mellé, a sötétségben. Az asszony most sem mozdult, míg ő, összetörve a fáradtságtól, kettőt ásított. Mindketlen ébren maradtak, de semmi sem jutott eszüikbe, nem szóltak egymáshoz. A férfi, áthülve, meggémberedett lábakkal, hideget árasztott. Végre, zavaros töprengés után, mikor már-már elnyomta az álom, felriadva kiáltott:

— A legcsodálatosabb, hogy a hasa nem ment tönkre, ó milyen helyes has!

— Kié? — kérdezte Christine elrémülve.

— Hát a Mahoudeau nőcskéjének hasa.

Christine idegesen megrázkódott, megfordult és a párnába temette arcát; Claude elbámulva hallotta, hogy könnyekben tör ki.

— Hogyan? sírsz?

Az asszony fuldokolva sírt, oly erősen zokogott, hogy a derékalj megrázkódott belé.

— Ugyan, ugyan, mi lel? Hiszen nem mondtam semmit... Kedvesem, lássuk csak!

Míg így beszélt, reájött e nagy bánat okára. Igaz, hogy ezen a napon neki is ugyanakkor kellett volna

lefeküdni, mint feleségének, ő azonban ártatlan, mert még csak nem is gondolt az egészre. Hiszen ismeri őt, valóságos állat lesz belőle, ha dolgozik.

— Nézd csak, kedvesem, hiszen nem vagyunk tegnap óta együtt... Igen, te is így gondoltad el fejecskédben. Menyecske akartál lenni, úgy-e?... Ugyan, ne sírj már, tudod, hogy nem vagyok gonosz.

Átkarolta, az asszony átengedte magát. De hiába ölelték át egymást, a szenvedély meghalt. Megértették, midőn kibontakoztak egymás karjaiból és ott nyújtóztak egymás mellett, immár idegenül, akadályt, idegen testet érezve maguk között, amelynek hidege némely napokon már viszonyuk izzó kezdete óta megcsapta őket. Most már soha többé nem fognak egymásba olvadni. Valami helyrehozhatatlan következett be, valami törés, ür keletkezett. A feleség leszállította a szeretőt, úgy látszott, hogy ez a házassági formáság megölte a szerelmet.

IX.

Claude, aki nem festhette meg nagy képét a Rue de Douaiban levő kis műteremben, elhatározta, hogy majd másutt valami félszert bérel, amely elegendő teret nyújt számára; meg is találta, amit keresett, a Montmartre magaslatán, a Rue Tourlaque közepe táján. Ebből az utcából, amely a temető mögül ereszkedik le, kilátás nyílik Clichyre, sőt egészen a geene villiersi mocsarakig. Azelőtt egy kelmefestő szárítóhelyisége volt, tizenöt méter hosszú és tíz méter széles bódé, amelynek deszkáin és vakolatán keresztülhatoltak minden világtáj szelei. Háromszáz frankért vette bérbe. Közeledett a nyár, hamarosan elkészül képével, azután felmond.

A munka és remény lázában nem kímélte a szükséges költségeket. Hiszen a szerencse biztos, miért állná útját haszontalan óvatossággal? Élve jogával, kikezdte ezer frank járadékának tőkét és megszokta, hogy számítás nélkül merítsen belőle. Eleinte titokban tartotta Christine előtt, aki már két ízben megakadályozta benne, és midőn már nem hallgathatta el, nyolc napon át tartó szemrehányások és nyugtalankodás után az asszony is beletörődött, boldogan, hogy végre jólétben élhet, annak a varázsnak hatása alatt, hogy mindig van pénz zsebében. Néhány évi kellemes gondtalanságot jelentett számukra.

Claude csakhamar már csak képének élt. Nagyjából bebútorozta a nagy műtermet: székek, a Quai de Bourbonról való régi pamlaga, fenyőfa-asztal, amelyet öt frankért vásárolt egy zsibárusnőtől. Művészete gyakor-

lásában távol állott tőle a fényűző berendezés hiúsága. Egyetlen kiadása egy tolható létra volt, szabályozható feljáróval és fölül pallóval ellátva. Azután a festővászonmal foglalkozott, amelynek hosszát nyolc, magasságát öt méterben szabta meg és ragaszkodott hozzá, hogy maga készíti el. Megrendelte a feszítőkeretet, megvette a a varratlan vásznat, amelyet ő és két pajtása csak a legnagyobb erőfeszítéssel volt képes fogók segítségével kifeszíteni, azután beérte azzal, hogy kés segítségével ólomfehér réteggel vonta be, enyv mellőzésével, hogy megtartsa beszívó képességét, mert ez, mint mondotta, világossá és erőteljessé teszi a festményt. Festőállvány szóba sem jöhetett; ekkora vásznat nem lehetett volna rajta elhelyezni. Ezért kötelekből és gerendákból álló szerkezetet gondolt ki, amely a vásznat a fal mentén kissé előredűlve, surló világosságban tartotta. E hatalmas fehér vászonsík előtt a létra gurult: valóságos építő-állvány volt, székesegyház építésére szánva.

Midőn azonban mindez elkészült, kétségek zaklatták. Bántotta az a gondolat, hogy a helyszínén, a természet előtt talán nem a legjobb világítást választotta volt. Talán többet ért volna egy reggeli hatás? talán inkább borongós időt kellett volna választania? Visszatért a Pont des Saint-Pèreshez és további három hónapot töltött ott.

Minden órában, jó és rossz időben ott emelkedett előtte a Cité, a folyó két áttörése között. Egy késő havazás alkalmából hermelinprém díszében látta, ahogy a sárszínű víz fölött a világos palaszürke égről kiemelkedett. Midőn a nap újból kisütni kezdett, látta, mint bontakozik ki a télből és tesz szert új gyermekségre, a töltés nagy fáinak zöld hajtásaival. Egy nap, finom ködfátyol mögött, eltávolodni, foszladozni látta, könnyedén és rezgőn, mint az álmok palotái. Majd záporosök borították el özönükkel, az égtől a földig leeresztett óriási függöny mögé rejtették; a zivatarok villámai rőt színben mutatták, nyakvesztő helyek félelmes világításában, a rézszínű nagy felhők zúdulása által félig leomolva; végigviharzottak rajta a szelek, kiélesítették szegleteit s korbácsolt meztelenségében szárazon kivágták a levegő elhalványodott kékjében. Máskor pedig, midőn a nap

szípkázzal tört meg a Szajna párái között, e szórt világosságtól elárasztva tünt el, egyetlen árnyék nélkül, mindenütt egyenletesen megvilágítva, aranyból metszett ékszer elragadó finomságával. És látni akarta napkeltekor is, amint kibontakozik a reggeli ködökből, midőn a Quai de l'Horloge piroslik, míg a Quai des Orfèvresre még árnyak nehezednek, mily eleven már a rózsaszínű égből zömök és karcsú tornyai ragyogó ébredésével, miközben az éj hulló köpenyként csúszik le az épületekről. Délben is látni akarta, a merőlegesen sugárzó nap fényében, felemészítve a nyers világítástól, színtelenül és némán, mint valami holt város, már csak a hőség életével, amely megrezegtette a távoli tetőket. Látni akarta a hanyatló napban, amint átengedi magát a folyóról lassankint felemelkedő éjnek és csak nagy épületeinek élein parázslik még a kialvófélben levő szén, míg utójára kigyúlnak még az ablakok, üvegtábláik hirtelen fel lángolásával, amely tűznyelveket szór és kilyukasztja a homlokzatokat. E húsz különböző Cité láttára azonban, minden órában és bármilyen volt az idő, mindig ahhoz a Citéhez tért vissza, melyet először látott volt négy óra tájban egy szeptemberi szép estén, az enyhe szellőben emelkedő derült Citét, Párisnak szívét, az átlátszó levegőben, amelyet mintegy kitágít a felhőcskék vonulásától élenkített mérhetetlen ég.

Itt, a Pont des Saints-Pères árnyékában töltötte Claude napjait. Ez volt menedéke, hajléka, tanyája. A kocsik állandó robaja, amely távoli mennydörgéshez volt hasonló, már nem zavarta. A hídfő pillérje mellé telepedve, az öntöttvasból való óriási ívek alá, vázlatokat rajzolt, festett. Sohasem érte be a tanulmánnyal, ugyane egy részletet tízszer is lerajzolt. A hajózási alkalmazottak, akiknek ott voltak irodáik, végül is már jól ismerték, sőt egy felügyelő felesége, aki férjével, két gyermekével valami kátrányozott bódében lakott, megőrizte frissen festett vásznait, nehogy ezeket naponkint az utcákon végigsétáltatni kénytelen legyen. Öröme telt e menedékhelyben, a fönn a magasban zajló Páris alatt, amelynek izzó életét feje fölött elvonulni érezte. A Saint-Nicolas-kikötő elsősorban szüntelen tevékenységével iz-

gatta, mely távoli tengeri kikötőre emlékeztetett, holott itt volt, magában az Institut városrészében: a gözdaru, a *Sophie*, működött, kötőmböket emelt fel; taligákat homokkal töltöttek meg; ember, állat húzott, lihegett a kövezett, lejtős rakodópartokon, amelyek a víz széléig, a gránitzegélyig ereszkedtek le, ahol kettős sorban horgonyoztak a bárkák és uszályhajók. Heteken át foglalkozott egy tanulmánnyal: munkások gipszet raknak ki egy hajóról és vállukon hordván a fehér zsákokat, fehérre hagyják maguk mögött az utat és őket magukat is ellepte a fehér por, míg a közelben egy másik hajó, amelynek szénrakományát már kihordták, nagy tintafolttal mocskolta be a kövezetet. Azután lerajzolta a balparton lévő uszodát, valamint a másik síkban lévő mosóhajót, nyitott üvegezett tábláival, a mosónőket, akik sorban térdeltek a vízfolyás szélén és fehérneműjüket sulykolták. A középtérben egy csónakot tanulmányozott, amelyen egy hajós evezett, azután hátrább egy vontatógőzöst, amely lánccal hozzáérősített és hordókkal, deszkákkal megrakott uszályhajót vontatott maga után. A háterek már régóta megvoltak neki, mégis újból elővette azok egyes részeit, a Szajna két áttörését, a nagy, üres eget, amelybe csak a naptól megaranyozott tornyok és huszár-tornyok nyúltak bele. És a vendégszerető híd alatt, ebben a zúgban, amely éppolyan félreeső volt, mint bármely távoli sziklaüreg, csak ritkán zavarták meg kíváncsiak, a horgászok közönyük megvetésével mentek el mellette és társa csak a felügyelő macskája volt, amely a napon tisztálkodott, békésen, míg odafönn zakatolt az élet.

Végre Claudenak valamennyi kartonja együtt volt. Néhány nap alatt elkészítette az együttes vázlatot és hozzálátott a nagy munkához. De egész nyáron át a Rue Tourlaqueben az első ütközet játszódott le közöttte és óriási vászna között, mert ragaszkodott hozzá, hogy maga rakja fel kompozícióját a négyzetes hálózat alapjára, de nem boldogult vele és e matematikai rendszertől való legcsekélyebb eltérésre is folytonos hibákba esett, minthogy nem volt benne gyakorlata. Ez felháborította. Tovább ment, azzal, hogy majd utóbb fogja

helyrehozni és a vásznat sebtiben aláfestette, oly lázas hévvel, hogy egész napokat töltött létráján, óriási ecsetekkel dolgozott és olyan izomerőt fejtett ki, amellyel hegyeket lehetett volna megmozgatni. Este úgy támolygott, mint egy részeg, az utolsó falatnál ledőlt, elaludt és feleségének kellett őt, mint valami gyermeket, lefektetnie. Ennek a hősies munkának mesteri vázlat lett az eredménye, ama vázlatok egyike, amelyekben a színek még rendezetlen tömkelegében ott lángol a génusz. Bongrand, aki meglátogatta, nagy karjaival megölelte a festőt és majd megfojtotta csókjaival, míg szemeit könnyek homályosították el. Sandoz, fellekesülve, ebédet adott, a többiek, Jory, Mahoudeau, Gagnière újból szertehordozták egy műremek lírét; ami Fagerollest illeti, ő egy pillanatig mozdulatlanul állott, azután szerencsekívánatokban tört ki, túlságos szépnek tartva ezt.

És mintha az ügyes fickó ironiája szerencsétlenséget hozott volna Cläudenak, ezután csakugyan már csak rontott vázlatán. Örökösen így volt vele; egy csapásra, nagyszerű lendületben kiadta magát, azután már nem volt képes arra, hogy a hátralévő munkával megbirkózzék, hogy befejezze művét. Tehetetlensége újból kezdődött, két évet élt át ezzel a festménnyel, ez töltötte be egész lényét, majd az eget verdesve örült örömeiben, majd visszaesve a földre, oly nyomorultan, úgy szétmarcangolva kételyeitől, hogy a kórházi ágyakon hörgő haldoklók is boldogabbak voltak, mint ő. Már kétszer nem volt képes a Salonra elkészülni, mert mindig, az utolsó pillanatban, midőn azt remélte, hogy néhány ülésre végez, hézagok mutatkoztak és érezte, mint recseg, omlik össze kezei alatt a kompozíció. Midőn a harmadik Salon ideje közeledett, szörnyű válságon ment keresztül, két hétig be sem tette lábát a Rue Tourlaqueban lévő műtermébe és midőn visszatért oda, olyan volt az, mint midőn a halál által kiürített házba tér vissza az ember: a fal felé fordította a nagy vásznat, a létrát az egyik sarokba tolta és mindent összeűzött, mindent elégetett volna, ha reszkető kezeinek lett volna hozzá ereje. De semmi sem létezett többé, a harag szele söpörte volt fel

a padlót és Claude arról beszélt, hogy kis dolgokra adja magát, minthogy a nagy munkákra képtelen.

Első szándéka, hogy kis képet fessen, önkénytelenül is visszaterelte oda, a Cité elé. Miért ne festene róla egyszerűen látképet, közepes nagyságú vászonra? Csak-hogy valami szemérem, amelybe sajátos féltékenység vegyült, visszatartotta attól, hogy a Pont des Saints-Pères alá üljön: az a hely immár megszenteltnek tünt fel előtte és úgy érezte, hogy a nagy mű szüzességét nem szabad megsértenie, ha az meg is halt. Az alsó rakodópart végén telepedett tehát le, a Saint-Nicolas-kikötőtől fölfelé. Ez alkalommal legalább egyenesen a természet után dolgozott és örült, hogy legalább nem kell csalnia, holott ez a túlságos nagyméretű vásznaknál elkerülhetetlen volt. Az igen gondosan megmunkált, a szokottnál befejezettebb kis kép azomban osztozott társai sorsában a jury előtt, amely felháborodott e részeg seprővel való festésen, — ez volt a jelszó, amely akkor szájról-szájra járt a műtermekben. Annál érzékenyebb pofon volt ez, mert az igazhitű iskolával szemben engedményekről, előzékenységről beszéltek volt, csakhogy befogadják a képet; a festő, szíven találva, sirt dühében, cafatokra tépte és kályhájában elégette, mihelyt visszaérkezett hozzá. Nem elég egyszerűen késdöféssel megölni, hanem teljesen meg kell semmisíteni!

Még a következő esztendőt is tétova foglalkozással töltötte el Claude. Csupa megszokásból dolgozott, mitsem fejezett be és maga is fájdalmas nevetéssel azt mondta, hogy eltévedt s keresi önmagát. Alapijában, géniusának szívós öntudata kiolthatatlan reményt őrzött meg számára a levertség leghosszabb válságai közepette is. Úgy szenvedett, mint az elkárhozott, aki a visszahulló és szétzúzással fenyegető sziklát görgeti, de megmaradt neki a jövő, a meggyőződés, hogy valamely napon két öklével fel fogja emelni és a csillagokig hajítja majd. Végre észrevették, hogy szemeiben újra kigyúlt a szenvedély és híre járt, hogy ismét bezárkózott a Rue Tourlaqueban. Ő, akit azelőtt mindenkori munkáján mindig túlrágadott jövőendő munkájának szárnyaló álma, most homlokával beleütközött a Citének e tárgyába. Rög-

eszmévé vált ez, korláttá, mely elzárta életét. És csakhamar ismét szabadon beszélt róla, a lelkesedés új felángolásával, gyermekes örömmel kiáltotta ki, hogy megtalálta és hogy biztos a diadalban.

Egy reggel Claude, aki addig elzárva tartotta ajtaját, megengedte, hogy Sandoz belépjen. Ez szemben találta magát egy vázlattal, amely nagy lendülettel, modell nélkül volt festve, csodálatraméltó színezéssel. A tárgy különben ugyanaz maradt: balra a Saint Nicolas-kikötő, jobbra az uszoda, a háttérben a Szajna és a Cité. Csakhogy elámult, midőn a csónak helyén, amelyet a hajós hajtott, egy másik, igen nagy csónakot vett észre, mely a kompozíció közepét egészen elfoglalta és amelyben három nő foglalt helyet: az egyik fürdőruhában evezett, a második a csónak szélén ült, a vízbe lógatta lábait és félig leeresztett ruhadereka kimutatta vállát, a harmadik egész meztelenen állt a csónak orránál, ragyogó meztelenségben, amely napként sugárzott.

— Ejnye! micsoda gondolat! — mormogott Sandoz.
— Mit csinálnak ott azok a nők?

— Hát fürödnek, — felelt nyugodtan Claude. — Hiszen látod, hogy az uszodából jöttek ki és ez adja meg nekem a meztelenséget. Nem, valóságos felfedezés? ... Talán megütközöl rajta?

Régi barátja, aki ismerte, félt, nehogy visszataszítsa kétségei közé.

— Én, dehogy! ... Csak attól tartok, hogy a közönség ez alkalommal sem fogja megérteni. Ez alig valószínű, ez a meztelen nő, Páris kellő közepén.

Claude maivul csodálkozott.

— Úgy, azt hiszed? ... Nos, annál rosszabb! Baj is az, ha csak jól van megfestve az én nőcském! Szükségem van reá, látod, hogy felcsigázzam magam.

A következő napokon Sandoz tapintatosan visszatért e sajátságos kompozícióra és természetétől indítatva szót emelt a megsértett logika mellett. Hogyan alkothat egy modern festő, aki rátartós arra, hogy csak való dolgokat fest, ilyen felemás művet, amelyben hasonló képzelt lények szerepelnek? Hiszen oly könnyű más tárgyakat választani, amelyekben a meztelen test szükségszerűsége

felöltő! De Claude nem engedett, rossz és erőszakolt magyarázatokkal hozakodott elő, mert nem akarta bevallani az igazi okot, saját eszméjét, amely különben oly kevésbé volt tiszta, hogy maga sem lett volna képes szabatosan elmondani: valami titkos szimbolizmus, a romantika nyomán felburjánzott régi inger volt, amely arra készítette, hogy ebben a meztelemségben magának Párisnak, a meztelen és szenvedélyes városnak női szépségben tündöklő testét személyesítse meg. És sokat vitt bele saját szenvedélyéből is, a szép hasak, a combok és a termékeny keblek imádatából, aminőket telt kézzel vágyott alkotni művészete szakadatlan szüleiében.

Barátja nyomatékos érvelésével szemben mégis azt színelte, mintha megrendült volna.

— No jó! majd meglátom, majd később felöltöztetem nőcskémet, ha már nincs ínyedre... Egyelőre így fogom megcsinálni. Értsd meg, mulattat.

Tompa makaességában soha többé nem beszélt róla, csak meggömbölyítette hátát és zavartan mosolygott, ha valaki arra célzott, mennyire meglep mindenkit, hogy ez a Vénusz a Szajna habjaiból kel ki diadalmasan, a partokon döcögő társaskocsik és a Saint Nicolas-kikötő teherhordó munkásai közepette.

Tavaszi volt, Claude hozzálátni készült nagy képéhez, midőn egy meggondolt nap elhatározása megváltoztatta a család életét. Christine olykor nyugtalankodott a sok kiadás, az összegek miatt, amelyekkel szünet nélkül fogyasztották a tőkét. Már nem is számoltak, mióta a forrás kiapadhatlannak látszott. Majd, négy év múlva, elszörnyűködtek egy reggel, midőn az elszámolásból arról értesültek, hogy a húszezer frankból alig maradt háromezer. Azonnal a túlzott takarékoság szélsőségébe csaptak át, fukarkodtak a kenyérrel és azt tervezték, hogy a legszükségesebbeket is leszállítják; így történt, hogy az áldozatkészség ez első lendületében elhagyták a Rue de Douaiban levő műtermet. Miért fizetnének kétfelé is házbért? elég hely volt a Rue Tournal-beli egykori félszerben, amelyen ott voltak még a kelmefestés nyomai, hogy három személy ellakhasson benne. De a berendezkedés mégsem volt könnyű, mert a tizenöt méter hosszú

és tíz méter széles hodály csak egyetlen helyiséget nyújtott, akár egy pajta, amelyben cigányok tanyáznak. Minthogy a tulajdonos éppen nem volt hajlandó, magának a festőnek kellett egyik végéből deszkafallal egy részt elrekeszteni és konyhára és hálósobára osztani fel. El voltak ragadtatva, a tető hasadéakai ellenére, melyeken befújt a szél: zivataros napokon kénytelenek voltak a szélesebb rések alá fazekakat állítani. Gyászosan üres volt, néhány szál bútoruk elenyészett a kopár falak mentén. És büszkélkedtek vele, mennyire kedvükre laknak és barátaiknak azt mondogatták, hogy a kis Jacquesnak legalább lesz helye, ahol szaladgálhat. A szegény kis Jacques, noha már betöltötte kilencedik évét, vajmi lassan fejlődött, csak feje lett egyre nagyobb és nyolc napnál tovább nem lehetett egyhuzamban iskolába járni, hiszen egész bambán jött onnan vissza, betegen, mert tanulni iparkodott; így tehát többnyire otthon tartották, ahol négykézláb ténfergett a sarkokban.

Ekkor Christine, aki már régóta nem volt beavatva Claude mindennapi munkájába, újból vele együtt élte át a tevékenység hosszú óráit. Segített neki a régi vásznat levakarni és lecsiszolni, tanácsokat adott neki, hogyan erősítse szilárdabban hozzá a falhoz. De nagy bajra jöttek reá: a tető nedvessége következtében a tolható létra már-már szétesett és Claudenak tölgyfagerendával kellett megerősítenie, amihez Christine egyenkint adogatta fel a szögeket. Másodszorra is minden elkészült. Az asszony a festő háta mögött állva nézte, hogyan viszi át a négyzetes hálózatra az új vázlatot, míg csak a fáradtságtól földre nem rogyott, de még ott is összekuporodva tovább nézte.

Ő mennyire szerette volna visszavenni a festészettől, amely elragadta tőle! Ezért csinált magából cselédet, boldogan, ha napszámosi munkákra alacsonyíthatja le magát. Mióta ismét résztvett munkájában és így egymás mellett voltak mindhárman, Claude, ő és ez a vászon, új remény éltette. Ha férje hűtlen lett hozzá s míg ő magára hagyva sírt a Rue de Douaiban, a Rue Tourlaqueben időzött, úgy odaszokva és erejét kiadva, mintha kedvese lakott volna ott, most talán visszahódíthatja, hiszen most

ő is itt van szenvedélyével. Ő ez a festészet, milyen féltékeny gyűlölettel fordult ellene! Már nem az akvarellfestő kispolgárnő egykori felháborodása volt a szabad, nagyszerű és erőszakos művészet ellen. Nem, lassankint megértette, miután eleinte a festő iránt táplált érzelmei vitték közelebb hozzá, azután pedig meghódította a fény ereje, a szőke színhangulat belső varázsa. Ma már mindent elfogadott, az ibolyaszínű földet, a kék fákat. Sőt már-már tisztelet remegtette meg e művek előtt, amelyek egykor oly szörnyűségeseknek tűntek fel szemében. Hatalmasaknak látta őket, úgy bánt velük, mint vetélytársnőkkel, akik éppen nem nevetni valók. És bámulatával nőtt haragja, felháborodott azon, hogy jelen kell lennie saját maga lealacsonyításánál, e másik szerelemnél, amely házi tűzhelyénél ütötte arcul.

Eleinte csak lappangó küzdelem volt, de egy percig sem szünetelt. Christine előtérbe tolta magát, minduntalan a festő és képe közé csempészte hol vállát, hol kezét, testének azt a részét, amelyet éppen lehetett. Mindig ott volt, körülvette lehellelével, eszébe juttatta, hogy az övé. Majd feléledt régi eszméje, hogy ő is fessen és művészi hevénnek mélyén keresse fel őt: egy hónapon át festőkabátot vett magára és úgy dolgozott, mint a tanítvány mestere mellett; tanulékonyan le is másolta egy tanulmányát és csak akkor hagyta abba a dolgot, midőn látta, hogy kísérlete célja ellen fordul, mert a festő végleg elfelejtette benne a nőt és e közös tevékenység csalódásában pajtás módjára bánt vele, mint férfi férfival. Így hát egyetlen erősségéhez tért vissza.

Utolsó képeinek apró alakjaihoz Claude már eddig is Christinet használta fel modellnek, de csak egyes adatok, egy-egy fej, karmozdulat, testtartás megfigyelése céljából. Köpenyt vetett vállára, kilesett egy mozdulatot és rákiáltott, hogy ne moccanjon. Az asszony boldog volt, hogy ily módon szolgálatára lehet, mégis visszariadt attól, hogy leveitközzön, mert most, feleség léte, sértette volna, hogy úgy álljon, mint a hivatásos modellek. Egy alkalommal, midőn a festő egy comb tövét akarta megfigyelni, Christine csak vonakodás után tűrte fel ruháját, szégyenlősen, miután kétszer ráfordította az ajtóra a

kulcsot, attól félve, hogy ha megtudják, hova sülyedt le, majd az ő meztelenségét keresik férje képein. Fülébe csengtek még a pajtásoknak és magának Claudenak gúnyos kacajai, vaskos tréfái, midőn egy festő képeiről beszéltek, amelyekhez kizárólag feleségét használta modellül; — tetszetős meztelenségek voltak, a nyárs-polgári izlésnek megfelelően kinyalva és mindegyikükben felismerték az asszonyt, ha mindenféle alakban is, jól ismert részleteiről, kissé hosszan lenyúló tomporairól, túl magas hasáról. Így az asszony mintegy ing nélkül sétált a mulató Párison keresztül, ámbár csak alaposan felöltözve, beffízve, álláig érő sötét ruhában járt ki és jellemző volt, hogy éppen ő igen magas szabású ruhákat viselt.

Mióta azonban Claude rajzszenével szélesen odavetette az álló nő nagy alakját, amelyet képének középebe szánt, Christine elgondolkozva nézte még határozatlan körvonalait és ellenállhatatlan erővel gyökerezett meg benne egy elhatározás, amely egymásután oszlatta el kételyeit. És midőn a festő arról beszélt, hogy modellt fogad, felajánlotta magát.

— Ugyan, te! Hiszen megharagszol, ha csak orrod' hegyét is kívánom.

Az asszony zavartan mosolygott.

— Ügy! az orrom hegyét! Mintha ültem volna neked a *Plein air*-en levő alakhoz, valamikor, amikor pedig még semmi sem volt közöttünk!... A modell hét frankodba kerülne minden alkalommal. Nem vagyunk oly gazdagok, miért ne takarítanók meg ezt a pénzt?

A takarékoság gondolata azonnal elhatározásra bírta a férfit.

— Nem bánom, sőt igen kedves tőled, hogy ily vállalkozó vagy, mert tudod, hogy velem nem mulatás... Mindegy! valld be, te bolond, attól félsz, hogy más nő talál ide bejönni, te pedig féltékeny vagy.

Féltékeny! igen, féltékeny volt és halálra gyötörte magát vele. De mit törődött más nőkkel, — Párisnak akár valamennyi modellje levethette volna itt alsószoknyáját! Csak egy vetélytársnője volt, a festészet, amelyet jobban szeretett nála, amely elrabolta tőle szerető-

jét! Ó, hadd dobhassa le ruháját, az utolsó fehéreneműig és adhassa magát neki meztelenül, napokon, heteken át, hadd élhessen meztelenül az ő tekintete alatt, míg csak vissza nem veszi így és el nem ragadja magával, ha visszahull majd karjaiba! Hát volt-e önmagánál egyebe, amit felajánlhatott volna neki? Nem volt-e törvényes ez az utolsó küzdelem, amelybe saját testét vetette bele, annak tudatával, hogy semmivé, hogy varázsát veszített nővé válik, ha le hagyja magát győzni?

Claude, elragadtatva, elsősorban is egyszerű aktatulmányt készített róla a kellő beállításban. Megvárták, míg Jacques elment az iskolába, azután bezárkóztak és a munka óráig tartott. Az első napokban Christine sokat szenvedett a mozdulatlanságtól, utóbb hozzászokott és nem mert panaszkodni, mert félt, hogy megharagítja Claudeot, könnyeit is visszatartotta, ha ide-oda lökdöste. Csakhamar annyira megszokottá vált a dolog, hogy a festő közönséges modell gyanánt bánt vele, követelőbb volt, mintha megfizette volna és sohasem félt, hogy visszaél testével, hiszen felesége volt. Mindenhez felhasználta, minden pillanatban levetkőztette, hol egy karhoz, hol egy lábhoz, a legkisebb részlethez is, amelyre szüksége volt. Hivatásos modellé alacsonyította le, sőt eleven mannequinné, amelyet csak odaállított és lemásolt, mintha csak valamely csendélet korszóját vagy üstjét másolta volna le.

Ez alkalommal Claude sietség nélkül járt el és mielőtt felvázolta a nagy alakot, már hónapokon át fárasztotta Christinet, húszféleképen is megpróbálta, mert tisztába akart jönni bőrének minéműségével, ahogy mondta. Végre hozzálátott a vázlatához. Őszi reggel volt, már csípős szellő fujdogált és a műteremben nem volt meleg, noha be volt fűtve. Minthogy a kis Jacques, aki ismét beteges bódultságban szenvedett, nem mehetett iskolába, a szobába zárták be és ráparancsoltak, hogy viselje jól magát. Az anya pedig borzongva vetkőzött le és odaállt a kályha mellé, mozdulatlanul megtartva a beállítást.

Az első órában a festő a létra tetejéről végigmérte pillantásaival, amelyek vállától térdéig ostorozták és egy

szót sem szólt hozzá. Christine, akit lassankint szomorúság fogott el, félt, hogy nem bírja ki és azt sem tudta, hogy a hidegtől szenved-e vagy valami távolról jött kétségbeeséstől, amelynek keserűségét nőni érezte. Annyira kimerült, hogy megingott és zsibbadt lábaival nagynehezen járkálni kezdett.

— Hogyan, máris! — kiáltott Claude. — Hiszen legfeljebb negyedórája állsz! Hát nem akarod megkeresni a hét frankodat?

Elégedetlen arccal tréfált, mert el volt ragadtatva munkájától és az asszony alig volt képes zsibbadt tagjait ismét mozgásba hozni a fésülőköpeny alatt, amellyel betakarta magát, midőn hevesen rákiáltott:

— Előre, előre, csak semmi lustálkodás! Ma nagy nap van. Ha nincs lángelménk, dögöljünk meg!

Azután, midőn az asszony ismét felállt a fakó világításban és ő folytatta a festést, időről-időre odavetett egy-egy szót, mert szükségét érezte, hogy lármázzon, mihelyt munkája kielégítette.

— Különös, milyen furcsa bőröd van! Elnyeli a fényt, igazán... Így, nem is hinné az ember, ma reggel egész szürke vagy. A minap meg rózsaszínű voltál, olyan rózsaszínű, mintha nem lett volna természetes... Boszszantó, sohasem tudja az ember.

Megállt, szemével hunyorított.

— Mégis nagyszerű a meztelen test... Micsoda foltot ad a háttér előtt... És rezeg és fenemőd eleven, mintha csak látná az ember, hogyan folyik a vér az izmokban... Ó egy jól megrajzolt izom, egy erőteljesen, tisztán megfestett testrész, annál nincs szebb, az maga a jó Isten!... Nekem nincs más vallásom, térdre vágódnék az előtt, egész életemre.

És mivel kénytelen volt egy festéktubusért leszállni, odament hozzá és növekvő szenvedéllyel részletezte, miközben ujjá hegyével érintette mindazokat a részeket, amelyeket említett.

— Nézd! itt a bal kebel alatt, nos, ez valami szép! Kéklő erecskék vannak ott, amelyek rendkívül finom színárnyalatot adnak a bőrnek... És itt, a csipő kiemelkedésénél ez a gödröcske, amelyben az árnyék arany-

színt ölt, milyen kincs!... És itt, a has kövér formái alatt a lágyékok tiszta vonala, a halvány arányban picike kárminpiros pont... A has engem mindig elragadott. Nem láthatok hasat a nélkül, hogy fel ne akarjam falni a világot. Mily szép ezt megfesteni, mintha a test napja volna!

Azután újra felment a létrára és az alkotás lázában felkiáltott:

— Üristen! ha nem csinállok veled remekművet, disznó vagyok.

Christine hallgatott és aggodalma fokozódott, mert nem kételkedhetett többé. A dolgok durvasága alatt mozdulatlanul, érezte meztelensége kínját. Minden ponton, ahol Claude megérintette, jeges érzés maradt hátra, mintha a hideg, amelytől didergett, most azon áthatolna be. A kísérlet megtörtént, minek remélne még? Ezt a testet, amelyet szerelmes csókjaival borított volt végesvéig, már csak mint művész nézte és imádta. A kebel színe lelkesítette, a has vonala előtt térdelne le áhítattal, holott egykor, elvakulva a vágytól, anélkül, hogy látta volna egészen, szorította őt magához, oly ölelésekben, amelyekben mindketten egybeolvadni szerettek volna. Igen, ez a vég, ő már nem létezik, férje már csak művészetét, a természetet, az életet szereti benne. És a távolba vésző szemmel megőrizte a márvány merevségét és visszatártotta szívéből előtörő könnyeit, oly nyomorultan, hogy már nem is sírhatott.

Hang hallatszott a szobából és apró öklök zörgettek az ajtón.

— Mama, mama, nem alszom, unatkozom... Nyiss ajtót, mama!

Jacques volt, aki türelmetlenkedett, Claude megragadott, szitkozódott, hogy egy pillanat nyugalma sincs.

— Várj sorodra! — kiáltott Christine. — Aludj, hagyd apádat dolgozni.

De mintha újabb nyugtalanság szállta volna meg, az ajtó felé tekintgetett, végül egy pillanatra elhagyta helyét és szoknyáját a kulcsra akasztotta, hogy eltakarja a kulcslyukat. Azután szó nélkül ismét odaállt a kályha

mellé, felemelt fejfel, kissé hátradőlt testtel, kiemelt tom-porokkal.

És a munka egyre húzódott, óra óra után múlt. Christine még mindig ott állott, önfeláldozóan, a vízbe ugrani készülő nő mozdulatával, míg a festő létráján, töle mérföldnyi távolságban, azért a másik nőért lángolt, akit festett. Nem is szólt már hozzá, az asszony ismét csak szép színű puszta tárgy volt neki. Reggel óta csak őt nézte, ő azonban nem látta magát többé a reászegezett szemekben, immár idegen, elűzött nő volt.

Claude végre kifáradva abbahagyta munkáját és észrevette, hogy felesége didereg.

— Nini! talán fázol?

— Igen, kissé.

— Furcsa, én égek... Nem akarom, hogy meghülj. Majd holnap.

Midőn Claude lejött a létráról, az asszony azt hitte, hogy meg fogja csókolni. A férj utolsó udvariasságából rendszerint röpke csókkal szokta az ülés unalmáért megjutalmazni. De most, munkájától eltelve, megelégedezett róla és azonnal ecseteit mosta, letérdelve és fekete szappánnal telt fazékba mártva azokat. A nő még meztelenül állt ott, várt, reménykedett. Egy perc múlt el így, Claude csodálkozott a mozdulatlan árnyékon, meglepődve nézett Christinere, azután erélyesen folytatta az ecsetek dörgölését. Ekkor az asszony sietségtől remegő kézzel, a megvetett nő szörnyű zavarodottságában öltözködött. Magára kapta ingét, szoknyaival vesződött, fonákul kapcsolta be fűzőjét, mintha menekülni akart volna e szégyenletesen tehetetlen meztelenség elől, amely immár csak arra jó, hogy a ruha alatt vénüljön. Sajátmagának megvetése volt, hogy az utcai leányok e fogásáig sülyedt és érezte ennek érzékies aljasságát, most, hogy le volt győzve.

Másnap azonban ismét oda kellett állnia, meztelenül, a jeges levegőbe, a nyers világításba. Hát ezentúl nem mestersége már ez? Hogyan tagadhatná meg, holott már megszokták. Sohasem okozott volna Claudenak bánatot és naponta újból kezdte testének ezt a legyőzetését. Claude már nem is beszélt erről az égő és lealázott testről. A test iránt táplált szenvedélyét művére vitte

át, a festett szeretőkre, akikkel megajándékozta magát. Csak ők dobogtatták meg szívét, ők, akiknek minden egyes tagja egy-egy erőfeszítésből született. Ha odalenn a falon, nagy szerelmük idején azt hitte, hogy megtalálta a boldogságot, mert végre egy eleven nőt kedvére ölelhetett, ez is csak az örök ábránd volt, hiszen mégis idegenek maradtak egymáshoz és jobban szerette művészléte ábrándját, a soha utól nem ért szépség üldözését, ezt az örült vágyat, amelyet semmi sem elégíthet ki. Ő mindannyit kívánni, álma szerint megteremteni őket, selymes kebleket, borostyánszínű csipőket, lágy, szűzi hasakat, csak szép színeikért szeretni őket és érezni, hogyan illamnak előle, anélkül, hogy bármelyiket ölelhetné. Christine a valóság volt, a cél, amely kezéig jutott és Claude egy évszakban betelt vele, ő, a meg nem teremtettnék katonája, ahogy Sandoz olykor nevetve hitta.

Hónapokon át tartott Christine kinszenvedése. Kettejük jó élete megszűnt, mintha hármában való házasság lett volna, mintha a férj kedvesét hozta volna a házhoz, azt a nőt, akit róla festett. Az óriási festmény kettejük közt emelkedett és áthághatatlan fallal választotta őket el egymástól és Claude a falon túl élt, a másikkal. Christine belebolondult, féltékeny volt személyének e megkettőződésére, de megértette szenvedésének származását és nem merte bevallani baját, amelyből ő tréfát űzött volna. És mégsem csalódott, érezte, hogy férje jobban szereti azt a másolatot, mint őt, hogy ez a másolat egyetlen gondja, imádatának, minden óra gyengeségének tárgya. Őt mint modellt ölte, csak hogy szebbé tegye a másikat, csak abból merített örömet vagy szomorúságot, aszerint, hogy elevennek vagy lankadtan látta ecsetje alatt. Hát nem szerelem volt ez? és mily szenvedés, hogy neki kellett odaadni testét, csak hogy a másik megszülessen, hogy e vetélytársnő lidérce reájuk nehezedjen, örökké közöttük legyen, hatalmasabban, mint a valóság, a műteremben, az asztalnál, az ágyban, mindenütt! Por, semmiség, vászonra rakott festék, üres jelenség zúzta szét egész boldogságukat; a férfi hallgatag, közönyös, olykor durva volt, a nő, akit

e hűtlen elhagyás gyötört, kétségbe volt esve, hogy nem űzheti ki házából ezt az ágyast, aki mint mozdulatlan kép oly rettenetesen győzelmes ellenfél volt!

Ekkor érezte Christine, miután döntő vereséget szenvedett, a művészetet teljes felsőbbbségével magára nehezedni. Ezt a festészetet, amelyet már korlátlanul elfogadott volt, még felmagasztalta, zord szentélybe állította és földre borult előtte, mint a harag ama hatalmas istenei előtt, akiket az általuk sugalt gyűlölet és rettegés szélsőségében imádnak. Vallásos félelem volt, a bizonyosság, hogy már nincs küzdeni valója, hogy úgy szétmorzsolódik, mint a szálmászál, ha továbbra is kitart. A festmények megnőttek, mint a kötömbök, a legkisebbek is diadalmasaknak tüntek fel előtte, a kevésbbé jók elkábították győzelmükkel; már nem is bírálta őket, földre sujtva, remegve, valamennyit félelmetesnek találta és férje kérdéseire mindig így válaszolt:

— Ó igen jó!... Ó nagyszerű!... Ó rendkívüli, ez rendkívüli!

Mindamellett nem haragudott Claudera, könnytelt gyengédséggel imádta, mert látta, mennyire emészti magát. Néhány heti szerencsés munka után minden elromlott, nem volt képes nagy női alakjával elkészülni. Ezért fárasztotta halálra modelljét és napokon át küzködött, majd egy hónapra az egészet otthagya. Tízszer is elkezdte, abbahagyta, teljesen újból festette az alakot. Elmúlt egy év, két év, anélkül, hogy a festménnyel végzett volna; olykor majdnem elkészült már és másnap levakarta, egészen újra kellett kezdenie.

Ó a teremtés erőfeszítése a művészi alkotásban, véres és könnyes erőfeszítés, amelyben vonaglott, hogy testet hozzon létre, hogy életet leheljen! Mindig harcban állott a valósággal és mindig vereséget szenvedett, — Jákob küzdelme az angyallal! Tönkretette magát azzal a lehetetlen fáradozással, hogy egy festménybe az egész természetet belefoglalja és végre is kimerült a folytonos fájdalmakba, melyek izmait feszítették, anélkül, hogy valaha világra hozhatta volna géniuszát. Az, amivel a többiek beérték, a hozzávető természetűség, a szükséges mesterkedések lelkifurdalásokkal gyötörték, gyáva gyen-

geség gyanánt felháborították és újból kezdte a dolgot, a jót elrontotta a jobb kedvéért, azt találván, hogy ez „nem szólal meg“, elégedetlenkedve nőcskéivel — ahogy pajtásai tréfásan mondták — míg csak le nem szállnak, hogy vele háljanak. Mije hiányzott, hogy elevenekké alkossa őket? Kétségkívül csak egy semmiség. Valamivel innen volt, talán valamivel túl. Egy alkalommal tökéletlen génuszról beszéltek háta mögött és ez a mondás hízelgett neki, de el is rémítette. Igen, ez lehet az, a túl- rövid vagy túlhosszú ugrás, az idegek egyensúlyának megbillenése, amelyben szenvedett, az átöröklött letörés, amely néhány grammal több vagy kevesebb sejtszövet által nagy ember helyett bolondot eredményez. Ha kétségbeesetten menekült műterméből és futott műve elől, most reánehezedett végzetes lehetetlenségének gondolata és hallotta, mint ütődik koponyájához, mint a lélekharang szűnni nem akaró kongása. Élete nyomorúságos lett. Soha nem kételkedett még ily gyötrelmesen maga fölött. Egész napokra eltűnt, sőt egy éjszakát is a házon kívül töltött és másnap kábán tért vissza, anélkül, hogy képes lett volna megmondani, honnan jön: arra gondoltak, hogy a kültelken csatangolt, csak hogy ne kelljen szemtől-szembe állnia elhibázott művével. Ez volt egyetlen megkönnyebbülése, elmenekülni, mihelyt ez a mű szégyennel és gyűlölettel töltötte el és csak akkor térni vissza, ha bátorságot érzett magában arra, hogy ismét szembeszálljon vele. És visszatérésekor felesége sem merte kikérdezni, különben is az aggodalmas várakozás után boldog volt, hogy viszontláthatja. Nekidühödve járta Párist, kivált a külvárosokat, a csöcselék közé elegyedett, napszámosokkal pajtáskodott és mindegyik válság alkalmából azt a régi vágyát fejezte ki, bárcsak kőműveslegény volna. Hát nem az a boldogság, ha erős tagjaink vannak, ha gyorsan és jól ellátjuk munkánkat, amélynékre azok rátermettek? Elvétette hivatását, már akkor középük kellett volna állani, mikor Gomardnál a *Montargisi kutyá*-nál reggelizett, ahol összebarátkozott egy limogesi emberrel, egy igen víg kópéval, akinek vastag karjait megirigyelte. Azután midőn visszatért a Rue Tourlaqueba, fáradt lábakkal és üres aggyal, oly fájdalmas és

félő pillantást vetett festményére, aminővel a halottas szobában fekvő holttestet merjük illetni, míg csak a megújuló remény, hogy feltámaszthatja, hogy végre elevenre alkothatja, ismét ki nem gyúlt arcán.

Valamelyik nap Christine modellt állt és a női alak egyszer ismét befejezéséhez közeledett. Claude azonban egy óra óta elkomorult és elvesztette gyermekes örömét, amelyet az ülés kezdetén mutatott. Az asszony moccanni sem mert, mert saját nyomott hangulatán érezte, hogy most is minden elromlik és félt, hogy siettetni a szerencsétlenséget, hacsak ujját is megmozdítja. És valóban, a festő hirtelen fájdalmas kiáltásban tört ki és dörgő hangon káromkodott:

— Az Úristenit! az Úristenit!

Ledobta ecseteit a létráról, majd a dültől elvakulva, ökölcsapással kilyukasztotta a vásznat.

Christine kinyújtotta remegő karjait.

— Barátom, barátom...

De miután fésülőköpenyt vetett vállára és közelebb ment, szívében éles örömet érzett és repesett kielégített gyűlöletében. Claude ökle a másiknak keblét kellő közepén találta és nagy lyuk tátongott ott. Végre megölte őt!

Claude, megdermedve gyilkos tettétől, mozdulatlanul nézte a feltárt mellet. Kimondhatatlan fájdalmat okozott neki e seb, amelyen át kifolyni vélte látni műve vérét. Lehetséges volt ez? ő ölte meg azt, amit a legjobban szeretett a világon? Haragia kábulásba ment át, ujjait a vásznon legeltette, húzogatta a szakadás széleit, mintha sebet akart volna összehúzni. Fuldoklott, hebegett, szelid, végtelen fájdalom önkívületében:

— Oda van... oda van...

Christine lényé legmélyén megrendült nagy művész-gyermeke iránt való anyai érzésében. Mint mindig, most is megbocsájtott, jól látta, hogy csak egyetlen gondolat él benne, azonnal kijavítani a szakadást, orvosolni a bajt és ő segített neki, ő tartotta a foszlányokat, míg a festő hátulról egy darab vásznat ragasztott oda. Mire felöltözött, a másik már megint ott volt, halhatatlanul és szíve helyén már csak egy keskeny sebhely volt látható, amely még szította a festő szenvedélyét.

Ingadozásában, amely egyre súlyosbodott, Claude valami babonafélére vetemedett, a festési eljárásokban való buzgó hitre. Elvetette az olajat, úgy beszélt róla mint személyes ellenségéről. Ezzel szemben az illó olaj fénytelen és szilárd festést tesz lehetővé és voltak saját titkai, amelyeket rejtegetett, borostyán, folyékony kopál és még más gyanták oldatai, amelyek gyorsan száradnak és megakadályozzák a festmény repedezését. Csak-hogy azután meg kellett küzdenie a rettenetes beszivódással, mert szívó vásznai rögtön beitták a festékek kevés olaját. Az ecsetek kérdése mindig foglalkoztatta: egészen különös nyeleket kívánt, megvetette a menyét szőréből készült ecseteket, olyanokat kívánt, amelyek tűzön szárított szőrből készültek. Igen fontos volt továbbá a palettakés, mert — mint Courbet — gyakran ő is azzal rakta fel a háttereket; egész gyűjteménye volt ilyen késekből, hosszúk és hajlékonyak, szélesek és rövidek, különösen egy háromszögletű, hasonló az üvegesekéhez, valószínű Delacroix-kés. Vakaró, hántoló kést sohasem használt, mert ezt tisztességtelennek tartotta. Viszont mindenféle titokzatos fogást engedett meg magának a színek alkalmazásában, minden hónapban új eljárást gondolt ki és azt hitte, hogy nagyhirtelen felfedezte a „jó festést“, mert kiküszöbölte a bőséges olajat, a régi módszer és egymás után rakta fel a színeket, míg a kellő színértéket megkapta. Sokáig az volt egyik rögeszméje, hogy jobbról-balra festett: noha nem mondta, meg volt róla győződve, hogy ez szerencsét hoz neki. De szörnyű esetté nőtte ki magát és letérítette a helyes útról a kiegészítő színekről való elmélete, amely mindinkább hatalmába kerítette. Először Gagnière beszélt neki róluk, — ő is nagyon hajlott a technikai töprengések felé. Ennek nyomán ő maga, szenvedélyének folytonos túlhajtasával, túlozni kezdte ezt a tudományos elvet, amely a három főszínből, a sárgából, vörösből és kékből származtatja a három másodlagos színt, a narancssárgát, zöldet és ibolyaszínt, majd a kiegészítő és hasonló nemű színek egész sorát, amelyek összetételei egymásból matematikai úton nyerhetők. Így a tudomány hatolt be a festészetbe, a lo-

gikus megfigyelés módszert nyert és valamely festménynek csak uralkodó színét kellett venni, megállapítani kiegészítői vagy hasonló nemű színét, hogy kísérleti úton az előálló változatokhoz eljussanak; így például a vörös sárgává válik a kék mellett és egy egész táj színhangulata változik mind a reflexek, mind magának a fénynek bomlása következtében, az arravonuló felhőkhöz képest. Claude azt a helyes következtetést vont le mindebből, hogy a tárgyaknak nincs határozott színük, hanem ez a körülmények, a környezet szerint változik, csak az volt a hiba, hogy midőn most visszatért a közvetlen megfigyeléshez, feje annyira tele volt zsúfolva a tudománnyal, hogy elfogult szeme erőszakot követett el a finom árnyalatokon és túlságos élenken tett bizonyosságot az elmélet helyessége mellett, olyannyira, hogy eredeti, oly világos, a naptól áthatott meglátása erőszakolttá vált és mindazt felforgatta, amit a szem megszokott, — így ibolyaszínbe játszó testeket festett háromszínű ég alatt. Úgy látszott, mintha örületre vezetne ez.

A nyomor adta meg a kegyelemdőfést. Lassankint növekedett, abban a mértékben, amint számítás nélkül emésztették a tőkét és midőn már egyetlen soujok sem maradt a húszezer frankból, rettenetesen, kivédhetetlenül lecsapott. Christine, aki munka után akart nézni, semmihez sem értett, még varráshoz sem: kétségbeesett, tétlen kezekkel és ostoba kisasszonyi nevelését vádolta, amely azt az egyetlen lehetőséget hagyta meg számára, hogy cselédnek szegődjék el, ha életük végleg leromlik. Claude, aki a párisi gúnyolódás áldozata lett, már éppenséggel semmit sem adott el. Egy független kiállítás, ahova pajtásaival együtt néhány festményt küldött be, a képkedvelők körében is végzett vele, annyira mulattatták a közönséget képei, amelyek a szívárvány minden színében tarkállottak. A képárosok kerekét oldottak, csak Hue úr rándult ki a Rue Tourlaqueba, átszellemülve állott meg éppen a szélsőséges művek előtt, amelyek meglepő színhatásokban pompáztak és sopánkodott, hogy nem boríthatja őket aranyakkal. Hiába mondta a festő, hogy neki adja őket, sőt könyörgött, hogy fogadja el

azokat, — a kispolgár e tekintetben igen kényes volt, kuporgatott, csakhogy hosszú időközökben egy kis pénzt összehozzon és azután áhítattal vitte el az őrjöngő képet, amelyet mesterek kezétől származó képei mellé akasztott. Ez a szerencse túlságosan ritka volt és így Claudenak tucatmunkára kellett rászánnia magát, akkora undorral és kétségbeeséssel, hogy e gályarabságra süllyedt alá, holott megesküdött, hogy arra sohasem vetemedik, hogy szívesebben éhen halt volna, ha nem lett volna a két szegény teremtés, akik vele együtt sínylődtek. Megismerkedett a leszállított áron összecsapott kálváriaképekkel, a tömegesen előállított szentképekkel, a kivágott minták után rajzolt redőnyökkel, mindazzal a hitvány termeléssel, amely a festészetet ostoba, de korántsem naiv képek gyártásáig aljasítja le. Még az a szegény is érte, hogy visszautasították huszonötfrankos arcképeit, mert nem találta el a hasonlatosságot, a nyomor legalsó fokára süllyedt, „számra“ dolgozott, amennyiben a legutolsó kisárusok, akik a hidakon adják el és a vademerekhez szállítják ki portékájukat, két-három frankért vették meg egyes képeit, a megszabott nagyság szerint. Mintegy testi hanyatlás volt ez reá nézve, tönkrement belé, belebetegedett, képtelen volt már a komoly munkára, az elkárhozott szemével nézte cserbenhagyott nagy képét, olykor egy hétig sem nyult hozzá, mintha mocskosaknak, lezüllötteknek érezte volna kezeit. Alig volt kenyerük, a tágas hodály télen lakhatatlanná vált, pedig mily büszke volt Christine a csarnokra, midőn ott berendezkedtek. Ő, aki oly serény háziasszony volt azelőtt, most már csak lézengett, arra sem szánta rá magát, hogy kisöpörjön. Ebben az elhagyatottságban minden a végpusztulás felé közeledett, a kis Jacques elgyengült a rossz táplálkozástól, állva kapták be silány eledelüket és egész rendetlen és gondozatlan életük már a szegények piszkos élete volt, az emberi méltóság érzete nélkül.

Egy további év után Claude, ama napok egyikén, midőn menekült elhibázott képe elől, találkozott valakivel. Ez alkalommal megesküdött, hogy soha többé nem tér vissza, dél óta kóborolt Párisban, mintha láta mő-

gött vágtatni hallotta volna a folytonos javítgatással tönkretett, mindig formátlan maradt nagy meztelen alak halvány kísértetét, mely a megszületés fájdalmas vágyával üldözi őt. A köd szitáló sárga esőbe ment át, bepiszkítva a sáros utcákat. Öt óra tájban Claude a Rue Royaleon ment keresztül, álomjáró lépteivel, kitéve magát az elgázolásnak, rongyos ruhában, derékig csatakosan, midőn egy úrifogat hirtelen megállott.

— Claude, hé, Claude!... Hát nem ismeri meg barátnőit?

Irma Bécot volt, csipkével borított elragadó szürke selyemruhában. Élénken eresztette le a kocsi ablakát, mosolygott, csak úgy sugárzott az ablak keretében.

— Hova megy?

Claude bámészan felelt, hogy sehova. A leány most hangos vidámságban tört ki, bűnös szeméivel reánézett és ajkait kicsucsorította, mint valami hölgy, aki hirtelen megkíván egy közönséges kofánál megpillantott éretlen gyümölcsöt.

— Akkor szálljon be, hiszen oly régóta nem láttuk egymást!... Szálljon be hát, mert elgázolják!

Csakugyan, a kocsisok türelmetlenkedtek, nagy lármában elindították lovaikat és Claude hirtelen beszállott. Irma pedig elvitte magával őt, víztől csepegő, szegényemberes lomposágában, a kék satinnal kárpítozott kis hintóban, úgy hogy félig a leány szoknyájának csipkéin ült. A bérkocsisok röhögtek a szöktetésen, közben pedig egymásután sorakoztak, hogy helyreállítsák a forgalmat.

Irma Bécot végre az Avenue de Villiers-n megvalósította álmát, hogy saját háza legyen. De évekre volt szüksége: először is a telket vásárolta meg egyik szeretője, azután sorra került az építkezés ötszázezer frank, a butorzat háromszázezer frank költsége, melyet mások szolgáltatnak, ahogy a jószerelem és hirtelen szenvedélyek magával hozták. Fejedelmi, nagyszerűen fényűző otthon volt, kivált a kéjes lakályosság szempontjából mesteri módon megoldva, érzéki nő nagy hálószobája, a szerelem nagy ágya, mely az előcsarnok szőnyegein kezdődött és a selyemmel kárpítozott szobáig terjedt.

Sokba került, de ma még többet jövedelmezett ez a hajlék, mert meg kellett fizetni bíbor derékaljainak hírnevét és az éjszakák drágák voltak ott.

Claudedal hazaérve, Irma kiadta a parancsot, hogy senkit se bocsássonak be. Lángba borította volna ezt az egész gazdagságot, csak hogy egy szeszélyét kielégítse. Midőn együtt bementek az ebédlőbe, szeretője, az az úr, aki akkor fizetett, mégis be akart hatolni, de ő elküldette, igen hangosan, nem félt, hogy az meg találja hallani. Azután az asztalnál gyermeki nevetéssel örült, mindenből evett, pedig sohasem volt éhes és elragadtatott arccal legeltette szemeit a festőn, mulatott ápolatlan nagy szakállán, munkakabátján, amelyről gombok hiányzottak. Claude, mintegy álomban, átengedte magát és ő is a nagy válságok falánk étvágyával evett. Az ebéd hallgatagon folyt le, a főkomornyik méltóságteljes előkelőséggel szolgált ki.

— Louis, a kávét és likőröket majd az én szobámba viszi.

Alig volt több nyolc óránál és Irma azonnal be akart Claudedal zárkózni. Elrekeszelte az ajtót és tréfálkozott: jó estét, madame lefeküdt!

— Helyezd magad kényelembe, magamnál tartlak... Ugyis elég régen beszélnek már róla! Végre is már bosszantó!

Ekkor Claude nyugodtan levetette kabátját, a pompás szobában, amelynek falait ezüstcsipkével díszített inályvaszínú selyem borította és amelyben trón gyanánt emelkedett a régi hímzésekkel ékített óriási ágy. Claude megszokta, hogy ingujjban legyen, otthoniasan érezte magát. Akár itt alszik, akár egy híd alatt, — hiszen megcsküdt, hogy soha többé nem megy haza. Élete széttörlésében nem is csodálkozott kalandján. Irma pedig, aki nem volt képes ezt a durva beletörődést megérteni, halálosan mulatságosnak tartotta őt, élvezett, mint egy megszökött leány, maga is félig levetközött, csípte, harapta, birizgálta, valódi utcagyerek modorában.

— Tudod, a balekoknak szánt fejem, a Tiziánom, ahogy mondják, nem neked való... Ő te megváltoztatsz, te más vagy!

És megragadta őt, elmondta neki, mennyire megkívánta, mert fésületlen volt. Hangos kacajok fojtották el szavait. Oly csunyának, oly komikusnak tűnt fel előtte, hogy dühödten végigcsókolta.

Hajnali három óra felé az összegyűrt, leráncigált ágynemű közepette Irma kinyújtózott, meztelenül, a kicsapongástól duzzadt testtel, fáradságtól dadogva.

— Hát a te egyszeri párod, csakugyan elvetted?

Claude, aki éppen álomba merült, kinyitotta ittas szemeit.

— El.

— És még mindig vele halsz?

— Hogyne.

Irma elnevette magát és egyszerűen megjegyezte:

— Ó szegény öregem, szegény öregem, mennyire torkig lehettek!

Reggel, midőn Irma, aki oly rózsás volt, mintha zavartalan pihenésben töltötte volna az éjt, fésülőköpenyben, kifogástalanul, már megfésülve és lecsillapodva, útnak eresztette Claudeot, egy pillanatig kezei között tartotta az övét és szeretetteljesen, ellágyult, de egyszersmind csufolóddó arccal nézett reá.

— Szegény öregem, ez nem okozott neked élvezetet. Nem! ne esküdj, mi megérezzük, mi magunkfajta nők... Nekem azonban, nekem, nagy, igen nagy élvezetet okozott... Köszönöm, köszönöm szépen!

És ezzel vége volt; igen drágán kellett volna megfizetnie, hogy Irma megismételje.

Claude egyenesen hazament a Rue Tourlaqueba, még felkavarva kalandjától, amely hiúsággal vegyes lelkifurdalást idézett benne elő, két napra közönyössé tette a festészet iránt és arról álmodozott, hogy talán bizony elvesztette életét. Különben hazatérésekor oly furcsán viselkedett, az eltöltött éjszaka annyira kihozta sodrából, hogy midőn Christine faggatta, eleinte hebegett, azután mindent bevallott. Az ezt követő jelenet után az asszony soká sírt, végre megbocsátott, határtalan elnézéssel férje hibái iránt, sőt most már nyugtalankodott, mintha attól félt volna, nem fárasztotta-e ki nagyon ez az éjszaka. És bánata mélyéből öntudatlan öröm szállott fel, a büsz-

keség, hogy szerethették, a szenvedélyes vígság, hogy ily kicsapongásra képes és az a remény is, hogy visszatér majd hozzá, hiszen egy másik nőhöz elment. Megremegett a vágy illatában, amelyet Claude magával hozott, — szívét mindig csak egy féltékenységi töltőbe az átkozott festészet iránt, olyannyira, hogy inkább vetette volna oda férjét egy nőnek.

A tél közepe táján azonban bátorságának újabb hulláma ébredt fel Claudeban. Egy alkalommal, midőn ócska kereteket rendezgetett, egy régi kép töredékére bukkant, amely azok mögé esett. A *Plein air* fekvő meztelen női alakja volt, a festmény egyetlen része, amelyet kivágott és eltett, midőn azt a Visszautasítottak Salonjából visszakapta. És midőn kigöngyölte, bámulattal kiáltott fel:

— Üristen! milyen szép ez!

Négy szüggel azonnal a falra erősítette és órákat töltött el szemlélésével. Kezei reszkettek, vér tódult arcába. Lehetséges-e, hogy ő festette ezt a mesteri darabot? Eszerint volt géniusza abban az időben? Tehát kicserélték agyát, szemeit és ujjait? Oly hév töltötte el, a közlékenységnek oly kényszere, hogy végül is odahitta feleségét.

— Nézz csak ide!... Mit? hogy van odafektetve? nincsenek pompásan nyélbeütött izmai?... Nézd ezt a napfénytől elárasztott combot! És a vállat, itt, a kebel emelkedéséig... Ó Istenem! ez élet, érzem, hogy él, mintha kezemmel tapintanám lágy és meleg bőrét, érzem illatát.

Christine mellette állt, nézett, rövid szavakkal válaszolt. Önmagának ez a feltámadása, évek után, úgy, amilyen tizenhét éves korában volt, eleinte hízelgett neki és meglepte. De mióta észrevette férje lelkesedését, növekvő idegenkedést érzett, határozatlan ingerültséget, bevallott ok nélkül.

— Hogyan! nem tartod oly szépnek, hogy térdre kellene borulni előtte?

— De igen... Csakhogy megfeketedett.

Claude hevesen tiltakozott. Megfeketedett, ugyan! Sohasem fog megfeketedni, az örök ifjúság él benne.

Valóságos szerelem fogta el, úgy beszélt róla, mint élő lényről, hirtelen kényszer jött reá, hogy viszontlássá és ilyenkor mindent otthagyott, mintha találkára sietne.

Egy reggel azután a munka dühe lepte meg.

— De, a teremtséit! ha azt megcsináltam, megcsinálhatom még egyszer ... Ó most, hacsak állat nem vagyok, majd meglátjuk!

És Christinenek haladék nélkül oda kellett állania, mert ő már fenn volt létráján, égve a vágytól, hogy újra hozzálásson nagy képéhez. Egy hónapon át naponkint nyolc óra hosszat beállította, meztelenül, a mozdulatlan-ságtól beteg lábakkal és nem érzett könnyörületet, holott látta kimerülését, amint saját fáradtságával szemben is kegyetlenül kemény volt. Remekművet akart alkotni, megkövetelte, hogy álló alakja felérjen azzal a fekvő alakkal, amelyet élettől sugárzón látott ott a falon. Folyton ahhoz folyamodott, azt hasonlította össze, a kétségbeesésig korbácsolva a félelemtől, hogy soha többé nem fogja utolérni. Egy-egy pillantást vetett rá, majd Christinere és vásznára, káromkodásban fakadt ki, ha nem elégítette ki magát. Végre felesége ellen fordult.

— Különben, kedvesem, te sem vagy már az, aki amott a Quai de Bourbonon voltál. Ó, éppen nem! ... Milyen furcsa, kebled már korán érett volt. Emlékszem a meglepetésre, midőn valóságos női kebellet pillantottalak meg, holott a többi még a gyermekség finom szikárságát őrizte meg ... És oly hajlékony, oly üde, bimbó nyílása, a tavasz gyönyörűsége ... Igen bizony, hízeleg-hetsz magadnak vele, tested veszettül helyes volt!

Nem azért mondott ilyeneket, hogy megsértse, egyszerűen mint megfigyelő beszélt, félig lehunyva szemeit, úgy beszélve a nő testéről, mint valami pusztulófélben levő tanulmányi tárgyról.

— A színe még mindig nagyszerű, de a rajz, nem, nem, ez már nem az! ... A lábszárak, ó, a lábszárak még mindig nagyon jók, ezt tartja meg a nő a legtovább ... Csak a has és a keblek, bizony! az elromlik. Így, nézz csak a tükörbe: a lágyékoknál duzzadó táskásodások vannak és ez éppen nem szép. Ugyan keresheted azokat az ő testén, ott nem látsz olyanokat.

Gyengéd pillantással intett a fekvő alak felé és befejezésül így szólt:

— Nem a te hibád, de nyilvánvaló, hogy ez ránt bele engem... Ő, nincs szerencsém!

Christine hallgatta és bánatában megingott. Az állás órái, amelyektől máris annyit szenvedett, most elviselhetetlen gyötrelmévé váltak. Micsoda új kitalálás volt ez, fiatalságát fejéhez vágni, féltékenységet még szítani, eltűnt szépségének mérgezett sajnálatával töltve meg őt? Íme, sajátmagának vetélytársává vált, már nem nézhett egykori képére, anélkül, hogy gonosz irigység ne támadja meg szívét! Ő az a kép, a róla készített tanulmány ugyancsak reánehezedett életére! Az volt egész szerencsétlensége: először köble, melyet álmában megmutatott, azután szűz teste, amelyet önként, a könyörületes gyengédség pillanatában tárt fel, majd sajátmagának odaadása, a meztelenségét kigúnyoló tömeg kacajai után, végül egész élete, lealacsonyodása a modell mesterségéig, miközben elvesztette még férje szerelmét is. És az a kép újjászületett, feltámadt, elevenebben mint ő maga, hogy megadja neki a kegyelemdöfést, mert immár csak egy mű volt, a régi festmény fekvő női alakja, mely most az új kép álló nőjében kiegyenesedett.

Akkor Christine ülésről-ülésre vénülni érezte magát. Zavart pillantásokkal nézett le magára, azt hitte, hogy látja, mint mélyednek be a ráncok, mint torzulnak el a tiszta vonalak. Sohasem tanulmányozta magát ennyire, szégyelte és megutálta testét s elfogta az izzó nők végtelen kétségbeesése, midőn szépségükkel együtt elhagyja őket a szerelem. Tehát ezért nem szereti már ő, ezért tölti éjszakáit másoknál, ezért keres művének természetellenes szenvedélyében menedéket? Elvesztette belé a dolgok tiszta megértését, züllésnek indult, piszkos hálókabátban és szoknyában élt és nem volt már meg benne bájának kacérsága, mert elbátortalanította az a gondolat, hogy már haszontalan a küzdelem, hiszen öregasszony már.

Egyszer Claude, akit egy rossz ülés méregbe hozott, oly rettenetes szóval fakadt ki, hogy Christine sohasem heverte ki többé. A festő majdnem megint kilyukasztotta

vásznát, magánkívül, ama dührohamai egyikétől rángatva, amelynek közepette beszámíthatatlannak látszott. Rajta adta ki mérgét, kinyújtott ököllel:

— Nem, igazán, semmit sem csinálhatok ezzel... Látod, aki modellt akar állani, az ne hozzon gyermeket a világra!

Fellázadva e sértés csapása alatt, sírva szaladt öltözködni. De kezei eltévedtek és nem elég gyorsan találta meg ruháit. Claude, lelkifurdalásoktól eltelve, azonnal leszállt, hogy megvigasztalja:

— Nézd csak, hibáztam, nyomorult vagyok... Kérlek, állj, állj még egy kicsit és bizonyítsd be, hogy nem neheztelsz reám.

Karjaival felfogta a meztelen asszonyt és letétette vele ingét, amelyet félig már felöltött volt. És ő most is megbocsátott, újra odaállt, annyira remegve, hogy fájdalmas hullámok futottak végig tagjain, míg szoborszerű mozdulatlanságában nagy, néma könnycseppek hullottak arcáról keblére, ahol továbbszivárogtak. Gyermek! ő bizony jobb lett volna nem születnie! Talán ő az oka mindennek. Már nem sírt, már mentegette az apát és tompa haragot érzett a szegény teremtés iránt, akivel szemben sohasem ébredt fel anyasága és akit most gyűlölt arra a gondolatra, hogy ő tette tönkre benne a szeretőt.

Ez alkalommal Claude mégis kitartott és befejezte a képet, esküdözött, hogy azért is beküldi a Salonba, nem hagyta el többé létráját és a hátttereket az éjszaka sötétjéig tisztogatta. Végre kimerülve, kijelentette, hogy nem nyúl többé hozzá és midőn Sandoz ezen a napon négy óra tájban feljött, nem találta otthon. Christine tudatta vele, hogy éppen most ment ki kissé levegőt szívni a ragaslatra.

Claude és a régi kompániához tartozó barátai között már régebben kezdődő szakadás mélyebb lett. Azok látogatásai mind rövidebbekké és ritkábbakká váltak, nem érezték jól magukat azzal a nyugtalanító festéssel szemben és mindinkább visszataszította őket fiatalkori csodálatuk tárgyának eltévelyedése; most már mindnyájan elmenekültek, egyikük sem tért oda vissza. Gagnière

éppenséggel Párist is elhagyta, meluni házainak egyikébe költözött és kuporgatva élt ott a másik ház bérjövedelméből, miután a pajtások szörnyűködésére elvette zongoratanítónőjét, egy vén kisasszonyt, aki esténként Wagnert játszott neki. Ami Mahoudeaut illeti, ő elfoglaltságára hivatkozott, mert pénzt kezdett keresni, hála egy gyárosnak, aki a nála készülő bronz műtárgyak mintáit vele dolgoztatta át. Másként állt a dolog Joryval, mióta Mathilde zsarnoki szigorúsággal zár alatt tartotta: az asszony pukkadásig etette ingyencségekkal, elbutította szerelmi praktikáival, mindazzal tömte, amit szeretett, úgyannyira, hogy ő, az egykori járdataposó, aki oly fukar volt, hogy az útszélről szedte fel élvezeteit, csakhogy ne kelljen megfizetni azokat, hű kutyához hasonlóan őrizte a házat, átadta pénzszekrénye kulcsait és csak azokon a napokon volt miből szivart vennie, amelyeken az asszony egy frankot zsebében meghagyni méltóztatott; még azt is beszéltek, hogy az egykori ájtatos leány, csak hogy biztosítsa hódítását, a vallásra vezette reá és sokat beszélt neki a halálról, amelytől szörnyen félt. Csak Fagerolles fitogtatott még szíves érzelmeket régi barátja irányában, ha találkozott vele; mindig megígérte, hogy meglátogatja, de sohasem tette meg: annyira el volt foglalva nagy sikere óta, dobsozóval, hirdetésekkel ünnepelt nagy férfiu, útban a szerencse és dicsőség felé! És Claude alig sajnált egyet is közülök, Dubuche kivételével, akihez a régi, gyermekkori emlékek gyengéd gyávasága fűzte, ama surlódások ellenére, amelyet természetük eltérő volta idézett elő utóbb. De úgy látszott, Dubuche sem volt boldog: noha kétségkívül duskált a milliókban, mégis szerencsétlen volt, örökös civódásban apósával, aki panaszkodott, hogy csalódott építési képességeiben és kénytelen orvosságos üvegek közepette élni, mert felesége mindig beteg, két koraszülött gyermekét pedig vatta alatt nevelték fel.

Mindezek közül a holt barátságok közül tehát — úgy látszott — már csak Sandoz ismerte a Rue Tourlaque útját. Eljárt oda keresztüla, a kis Jacques és Christine, a szomorú asszony kedvéért, akinek szenvedő arca e nyomor közepette mélyen megindította, mint ama nagy sze-

relmes nők látomásainak egyike, amínőket bele akart vinni könyveibe. És főleg művészi rokonérzése nőtt meg, mióta látta, hogy Claude elveszti a talajt lába alól és a művészet hősie örületének mélyén megfeneklik. Eleinte nagyon elcsodálkozott, mert inkább hitt barátjában, mint sajátmagában, már a kollégiumi évek óta magát a második sorba helyezte, őt pedig igen magasra, a mesterek közé, akik forradalmat visznek egy korszakba. Utóbb fájdalmas elérzékenyüléssel látta a géniusz e csődjét, keserű és véres szájalommal a tehetetlenség e rettenetes kínszenvedését. Hát lehet-e a művészetben valaha tudni, hol a bolond? Minden hajótörött könnyekig megindította és minél mélyebben esett bele a kép vagy könyv az eltévelyedésbe, a groteszk vagy siralmas erőlködésbe, annál remegőbb volt könyörülete és vágya, vajha kegyesen beleringathatná a munka e lesujtottjait fellengzős álmaikba.

Aznap, midőn Sandoz nem találta otthon a festőt, nem ment el, hanem ott maradt, mert látta, hogy Christine szeméi sírástól vörösek.

— Ha gondolja, hogy csakhamar hazajön, majd megvárom.

— Ó, most már nem késhet.

Sohasem indította meg ennyire az elhanyagolt asszony gyámoltalanságával, fáradt mozdulataival, lassú beszédével, nemtörődömségével mindaz iránt, ami nem az őt emésztő szenvedély. Talán egy hete nem állított helyére egy széket, nem törölgetett le egy bútort, hagyta, hogy beteljesedjék a háztartás összeomlása, hiszen magának is alig volt annyi ereje, hogy mozogjon. És szívfacsaró volt a nagy nyílásból leáradó nyers világosságban ez a piszokban hempergő nyomor, ez a rosszul vakolt, kopott hodály, zsúfolt rendetlenségével, melynek szomorúsága még e februári tiszta délután is borzongást idézett elő.

Christine nehézkesen ült vissza a vaságy mellé, amelyet Sandoz bejövet nem vett észre.

— Ejnye! — kérdezte, — Jacques talán beteg?

Az asszony betakartá a gyermeket, akinek kezei szünet nélkül visszatolták a takarót.

— Igen, három nap óta már fel sem kel. Idehoztuk ágyát, hogy velünk legyen... Ó, ő sohasem volt erős. De most mind rosszabbul van, ez kétségbeejtő.

Merev szemmel, egyhangúan beszélt és Sandoz megijedt, midőn közelebb ment az ágyhoz. Mintha a gyermek fakó feje még megnőtt volna s koponyája oly súlyos volt, hogy nem bírta már el. Mozdulatlan nyugodott a párnán és azt lehetett volna hinni, hogy már meghalt, ha a színtelen ajkak közül nem tört volna elő nehéz lélegzete.

— Kicsi Jacquesom, én vagyok, keresztapád... Hát nem mondasz nekem jónapot?

A fej kínos és hasztalan erőfeszítést tett, hogy felemelkedjék, a szemhéjak kinyíltak, kimutatták a szemek fehérjét, azután megint lecsukódtak.

— Híttak-e már orvost?

Az asszony vállat vont.

— Ó, az orvosok! mit tudnak ők?... Eljött egy és azt mondta, hogy nincs semmi tennivaló... Reméljük, hogy most is csak vaklárma. Most tizenkét esztendő. Növésben van.

Sandoz megdermedve hallgatta, de nem szólt, nehogy fokozza az anya aggodalmát, hiszen úgy látszott, hogy nem ismeri fel a baj súlyos voltát. Hallgatva járt fel s alá, majd megállt a kép előtt.

— Ó, ó, ez halad, ez alkalommal jó úton van.

— Már kész.

— Hogyan, kész!

És midőn Christine megjegyezte még, hogy a festményt a jövő héten küldik be a Salonba, Sandoz zavarában leült a pamlagra, mert nem akart elhamarkodott ítéletet alkotni a képről. A háttérben levő dolgok, a partok, a Szajna, ahonnan a Cité diadalmasan kiemelkedett, vázlat, de mesteri vázlat állapotában maradtak, mintha a festő attól félt volna, hogy elrontja álmai Párisát, ha jobban kidolgozza. A baloldali csoport is kitűnő volt: a rakodó-munkások, akik a partra hordják a gipszes zsákokat, gondosan megmunkálva, hatalmasan megfestve. A nők csónakja azonban, a kép közepén, mintegy kilyukasztotta azt a helyükön nem levő testek lángolásával és kivált a nagy meztelen alak, amelyet Claude oly lázasan festett,

sajátságosan hamis és nyugtalanító módon ragyogott, hallucinált túlzásával a szomszédos dolgok valóságosságát mellette.

Sandoz hallgatott, de kétségbe volt esve e nagyszerű szörnyszülött láttára. Midőn azonban Christine reá szegezett szemeivel találkozott, összeszedte magát és halkan megszólalt:

— Csodálatos, ó a női alak, csodálatos!

Különbén Claude éppen akkor lépett be. Örömmel kiáltott fel, midőn észrevette régi barátját és erőteljesen szorította meg kezét. Azután Christinehez közeledett és megcsókolta a kis Jacquesot, aki ismét ledobta magáról a takarót.

— Hogy van?

— Mindig egyformán.

— Jól van, jól! túlságosan nő, a pihenés majd helyrehozza. Mondtam neked, hogy ne nyugtalankodjál.

És Claude leült a pamlagra, Sandoz mellé. Mindketten hátradőltek, félig lefeküdtek és elmélyedve néztek fel a képre, míg Christine az ágy mellett nyilván semmit sem nézett, semmire sem gondolt, szíve állandó csüggedtségében. Lassankint közeledett az est, az üvegezett nyíláson át beáradó élénk fény már elhalaványodott, színtelenné vált, amint a szürkület leszállott.

— Tehát el van határozva, feleséged mondta, hogy beküldöd?

— Igen.

— Igazad van, végezni kell vele, ezzel a lepedővel... Milyen részletek vannak benne! Balra a part rövidülése és alul a zsákot emelő ember... Csak...

Tétovázott, végre ki merte mondani.

— Csak különös, hogy ragaszkodtál a meztelen fürdő nőkhez... Biztosíthatlak, ez alig magyarázható meg és hiszen megígérted nekem, hogy felöltöztetted őket, emlékszel?... Úgy látszik, nagyon a szívedhez nőttek ezek a nők?

— Igen.

Claude szárazan felelt, a rögeszme konokságával, amely még azt sem tartja érdemesnek, hogy okokat mondjon. Tarkója alatt keresztbe tette két karját és más-

ról kezdett beszélni, de nem vette le szemét a festményről, amelyre mindinkább ráborult a szürkület finom árnya.

— Nem tudod, honnan jövök? Courajodtól jövök... Mit? a nagy tájképfestő, a Luxembourgban levő *Gagnyi mocsár* mestere! Emlékszel, azt hittem, hogy meghalt és megtudtuk, hogy itt a közelben lakik, a magaslat másik oldalán, a Rue de l'Abreuvoir egyik házában... Nos öregem, ez a Courajod nem hagyott nyugton. Séta közben felfedeztem viskóját és nem mehettem többé előtte el, anélkül, hogy ne kívánjak bemenni. Képzeld el! egy mester, egy fickó, aki a mi mai tájképfestésünket feltalálta és aki ott él, ismeretlenül, letárgyalva, eltemetve, mint egy vakondok!... Meg aztán fogalmad sincs arról az utcáról és az ő kalibájáról: falusi utca, baromfival tele, gyepes lejtőkkel szegélyezve és a kunyhó olyan, mint egy játékszer, apró ablakokkal, kapuval, kertecskével, ő a kert, tenyérnyi meredek terület, négy körtefával és majdnem egészen elfoglalja a baromfiudvar, amely zöldre festett deszkákból, régi gipszekből, vasrácsokból van összetákolva és zsinegekkel megerősítve...

Szava lassúbb lett, szemeivel hunyorított, mintha festményének gondolata legyőzhetetlenül újból megszállotta és mindinkább lefoglalta volna, olyannyira, hogy már akadályozta beszédében.

— Ma észreveszem, hogy Courajod éppen a kapuban áll... Nyolcvanéves elmúlt, görnyedt aggastyán, aki már gyerek nagyságra zsugorodott össze... Nem! láttad volna csak lapapucsaiban, paraszttzekéjében, vénasszonyos hálósapkájában... Bátran közeledem feléje, megszólítom: „Courajod úr, jól ismerem önt, a Luxembourgban van egy képe, amely remekmű, engedje meg, hogy egy festő kezét szorítson önnel, a mesterrel.“ Ó, láttad volna csak, hogy riadt meg egyszerre, dadogott, hátrált, mintha meg akartam volna verni... Utána mentem és ő lecsillapodott, megmutatta nekem csirkéit, kacsáit, házi nyulait, az egész állatseregletet, még egy hollót is! Azok közepette él, már csak állataihoz beszél. Anni a kilátást illeti, az nagyszerű! az egész saint-denisi síkság, sok mérföldnyi távolságra, folyókkal, városokkal, füstölő gyárakkal és vonatokkal. Szóval, valóságos remetelak, háttal Páris felé, le a végte-

len környék felé néző szemmel... Természetesen visszatértem tárgyamra. „Ő Courajod úr, milyen tehetség! Ha tudná, milyen bámulattal vagyunk ön iránt! Ön a mi nagyjaink egyike, mindannyiunknak atyja marad“. Ajkai újból remegni kezdtek, a bamba rémület kifejezésével nézett reám és nem utasított volna vissza rimánkodóbb mozdulattal, ha ifjúságának valami csontvázát ástam volna ki előtte, fogatlan szájával összefüggéstelen szókat motyogott, gügyögött, mintha gyermekiségbe esett volna vissza: „Nem tudom... oly messze... nagyon öreg... fűtyülök reá...“ Nos, kituszkolt és hallottam, mint fordítja rá hevesen a kulcsot, állatai társaságában eltorlaszolván magát az utca bámulatának kísérletei elől... Ó, ez a nagy ember, aki úgy fejezi be életét, mint valami nyugalomba vonult szatócs, — ó, a semmiségbe való önkéntes visszatérés a halál előtt! Ó, a dicsőség, amelyért mi többiek meg fogunk halni!

Hangja, mely mind fojtottabbá vált, fájdalmas mély sóhajba veszett. Mindinkább közeledett az éj, amelynek a sarkokban gyülemelő árnyai lassankint, könyörtelesenül kiterjedtek és elborították az asztal s székek lábait, a padlón szanaszét heverő tárgyakat. Már a festmény alja is homályba merült és Claude, mintha a sötétség előhaladását figyelte volna meg kétségbeesetten odaszegzett szemeivel, mintha végre megítélte volna művét a nap haldoklásában, miközben már csak a beteg gyermek hörgő lélegzése volt hallható és ágya mellett felismerhető volt még a mozdulatlan anya fekete tömege.

Ekkor Sandoz szólalt meg; ő is keresztbefonta karjait tarkója alatt, míg hátával a pamlag egyik párnájára dőlt.

— Hát tudja az ember? hát nem érne-e többet ismeretlenül élni és meghalni? Micsoda felsülés, ha a művész dicsősége éppoly kevésbé létezne, mint a katekizmus Paradicsoma, amely fölött most már a gyermekek is gúnyolódnak? Mi, akik nem hiszünk többé Istenben, hiszünk a magunk halhatatlanságában... Ó nyomorúság!

És áthatva az alkony búskomorságától, meggyónt,

elmondta saját gyötrelmeit és felébredt benne mindaz az emberi szenvedés, amely benne rejtett.

— Nézd! én, akit talán irigyelsz, öregem, igen! én, akinek dolgai menni kezdenek, ahogy a nyárspolgárok mondják, én, akinek könyvei megjelennek és pénzt hoznak a konyhára, nos, én belehalok... Gyakran ismétetem neked, de nem akarod elhinni, mert te nehezen alkotsz és nem vagy képes a közönség elé kerülni, számodra tehát természetesen az lenne a boldogság, ha sokat alkotnál, ha látnának, dicsérnének vagy támadnának... Kerülj csak be a következő Salonba, a tömkelegbe, fess még más képeket és majd elmondod nekem azután, beéred-e vele, boldog vagy-e végre... Hallgass ide, a munka egész életemet lefoglalta. Lassankint elrabolta tőlem anyámat, feleségemet, mindazt, amit szeretek. Ez az a csíra, amely belekerült a koponyába, amely felemészti az agyat, megtámadja a törzset, a tagokat és az egész testet megőrli. Reggel, mielőtt kiugrom az ágyból, reám veti magát a munka, asztalomhoz köt és nem engedi meg, hogy a szabadban egy kis levegőt szíjjak, azután velem van reggelimnél is és kenyermel együtt mondataimon is rágódom, majd velem jön, ha elmegyek hazulról, ebédre tányéromba tér vissza, velem fekszik le párnámra, oly kérlelhetetlenül, hogy sohasem vagyok képes feltartóztatni a folyamatban levő művet, amelynek fejlődése még álmomban is folytatódik... A világban már senki sem létezik számomra, felmegyek megölelni anyámat, de oly szórakozottan, hogy tíz perccel távozásom után azon töprengek, kívántam-e már neki jóreggelt. Szegény feleségemnek nincs férje, már nem vagyok vele akkor sem, ha kezeink érintik egymást. Olykor az a maró érzés támad bennem, hogy megszorítom napjaikat és erős lelkifurdalást érzek emiatt, mert a családi életben csakis a jóság, őszinteség és vidámság teszi a boldogságot, — de nem vagyok képes a szörny karmai közül kiszabadulni! Azonnal visszaesem az alkotás óráinak alvajáró állapotába, rögeszmém közönyös és mogorva hangulataiba. Annál jobb, ha reggel jól ment az írás, annál rosszabb, ha csak egy lap is nem elégít ki! A háznép a telhetetlen munka kénye-kedve

szerint nevet vagy sír... Nem, nem! már semmitem enyém; a nyomorúság napjaiban falusi pihenésről, nagy utazásokról ábrándoztam és ma, midőn kielégíthetném magamat, a megkezdett mű zár el: séták napsugaras reggeleken, ötletszerű látogatások barátaimnál, könnyelmű lustálkodás, — mindennek vége! Még akaratom is megszűnik, a megszokás kerített hatalmába, magam mögött bezártam a világ ajtaját és kulcsát kidobtam az ablakon... Odúmban nincs már semmi, de semmi, csak a munka és én és fel fog engem falni és nem lesz már semmi, de semmi!

Elhallgatott, újra csend uralkodott a növekvő homályban. Majd nagynehezen ismét rákezdte:

— Még ha kielégítené magát az ember, ha valami öröme volna ebből a kutyának való életből!... Én nem tudom, hogyan csinálják azok, akik munka közben cigarettáznak és szakállukat simogatják. Igen, úgy látszik, vannak olyanok, akik számára az alkotás könnyed gyönyör, amelybe különösebb hűv nélkül is bele lehet menni vagy felhagyni vele. El vannak ragadtatva, bámulják önmagukat, nem írhatnak két sort anélkül, hogy az a két sor ne volna valami ritka, kiváló, páratlan... Nos, én fogóval szülök és mégis szörnyszülöttnek látom a gyermekeket. Lehet-e valakinek oly kevés kételye, hogy önmagában higgyen? Elbámulok, ha olyan fickókat látok, akik dühösen megtagadnak másokat és azonnal elvesztik egész kritikájukat, egész józan eszüket, ha saját fattyaikról van szó. Ej, egy könyv mindig csunya! csak az szeretheti, aki sohasem kotyvasztott... Nem beszélek a gyalázkodások özönéről, amelyet reánk zúdítanak. Nekem nem kellemetlen, sőt inkább ösztönöz. Ismerek olyanokat, akiket a támadások kihoznak sodrúkból és akik oly kevésbé büszkék, hogy rokonérzéssel szeretnék körülvenni magukat. Természet dolga, — vannak nők, akik belehalnának, ha nem tetszenének. Pedig egészséges, ha támadás ér bennünket, a népszerűtlenség férfias iskola és misem oly jó arra, hogy megőrizzük rugalmas erőnket, mint a hülyék ócsárlásai. Elég, ha azt mondhatjuk magunknak, hogy életünket szenteltük egy műnek, hogy nem várunk sem rögtönös igazságot, még komoly bírá-

latot sem, szóval, hogy bármiféle remény nélkül dolgozunk, egyedül azért, mert belsőkben éppúgy dobog a munka, mint szívünk, akaratunkon kívül és igen könnyen halunk bele, azzal az ábránddal, hogy valamikor majd megszeretnek bennünket... Ó, ha ők tudnák, mily félvállról veszem az ő dühöngésüket! Csakhogy itt vagyok én és én gyötörődöm, epekedem, úgyhogy egy pillanatig sem élek boldogan. Istenem! hány rettenetes óra attól a naptól kezdve, midőn hozzáfogok egy regényhez! Az első fejezetek még csak mennek valahogy, génuszomnak van tere, azután belegabalyodom, sohasem vagyok a mindennapi munkával megelégedve és már elítélem a munkában lévő könyvet, alábbvalónak tekintem a korábbiaknál, az egyes lapokkal, mondatokkal, szókkal gyötöröm magam, olyannyira, hogy még a vesszők is szenvedést okoznak képzelt csunyaságukkal. Ha pedig befejeződött, ha vége van, milyen megkönnyebbülés! nem ugyan a derék úr gyönyörűsége, aki sarjának imádásában megdicsőül, hanem a munkás káromkodása, aki ledobja válláról súlyos terhét... Azután előlről kezdődik, azután mindig előlről fog kezdődni, azután bele fogok dögleni, dühtől eltelve magam ellen, kétségbeesve, hogy nincs több tehetségem, örvöngve, hogy nem hagyok magam után befejezettebb, nagyobb művet, könyveket egymás hátán, hegymagasságnyira és haldoklásomban kínozni fog a végzett munka fölött való szörnyű kétség, a kérdés, az volt-e az igazi, nem kellett volna-e balra mennem, mikor jobbra mentem és utolsó szavam, utolsó hörgésem azé az akaraté lesz, hogy mindent újra csináljak...

Megindulás vett rajta erőt, szavai torkán akadtak, kifujta magát, majd szenvedélyes felkiáltásban adta ki lírai megrögzöttségét:

— Ó, ki ad nekem még egy életet, egy második életet, hogy a munka elrabolja tőlem és még egyszer meghaljak belé!

Sötét lett, az anya merev alakja már nem volt felismerhető, úgy látszott, hogy a gyermek hörgő lélegzete a homályból tör elő, mint az utcákról felhatoló végtelen, távoli szorongás. Az egész műteremben, amely gyászos

éjszakába merült, csakis a nagy képen maradt vissza valami derengés, a múlt nap végső maradványa. Vonagló látomásként látszott lebegni a meztelen alak, de határozott forma híján, lábszárai már elenyésztek, egyik karját felemésztette a sötétség és csak a has domborodása volt tisztán felismerhető a hold színében fénylő felületével.

Hosszú hallgatás után Sandoz megkérdezte:

— Akarod, hogy veled menjek, midőn odaviszed képedet?

Claude nem felelt, — mintha sírása hallatszott volna. Talán a végtelen szomorúság, a kétségbeesés volt, amely az imént magát Sandozt is megremegtette? Várt és megismételte kérdését és a festő, zokogását elfojtván, végre dadogni kezdett:

— Köszönöm, öregem, a kép ittmarad, nem küldöm be.

Claude egyszerűen válaszolt:

— Hogyan, hiszen elhatároztad magad?

— Igen, igen, elhatároztam... De azelőtt nem láttam és csak most láttam, a tűnő világosságban... Ó, el van rontva, ismét el van rontva, — úgy szemembe ötlött, mintha ököllel vágta volna oda s megmarkolta szívemet!

Most lassan és melegen patakzottak könnyei a sötétségben, amely eltakarta. Visszatartotta magát és a dráma, melynek hallgatag aggodalma emésztette, akarata ellenére kitört.

— Szegény barátom, — mormogott Sandoz felindulva, — kíméletlenség, hogy kimondom, de talán mégis igazad van, hogy vársz, hogy egyes részeken még dolgozol... Dühös vagyok azonban, mert azt kell hinnem, hogy én vettem el bátorságodat a dolgokkal való örökös, hülye elégedetlenségemmel.

— Te! mi jut eszedbe! Nem is hallgattam reád. Nem, azt néztem, hogyan tünedezik el az az átkozott kép lassankint. A világosság mind gyengébb lett és egy pillanatban, a szürke, igen finom félhomály pillanatában tisztán láttam: semmi sem tart össze, csak a háttér csinos, a meztelen asszony úgy robban, mint egy röppentyű,

nem is áll jól, lábai rosszak... Ó, majdnem beledöglöttem, éreztem, mint hagyja el az élet tetememet... Azután mindinkább leereszkedtek az árnyak: örvény, szakadék, a végtelen ürbe gördülő föld, a világ vége! Csakhamar már csak hasát láttam, amely úgy fogyott, mint a beteg hold. És látod, most már semmi sincs belőle, egy szikrányi sem, meghalt, egészen fekete!

Csakugyan már a kép is teljesen eltűnt. A festő azonban feállt és a sűrű sötétben hallatszott káromkodása.

— Az Uristenit! nem baj... Majd hozzálátok megint...

Christine, aki szintén felkelt székéről és akibe Claude beleütközött, félbeszakította.

— Vigyázz! Lámpát gyujtok.

Meggyújtotta a lámpát, igen halaványan tért vissza és a félelemmel vegyes gyűlölet pillantását vetette a képre. Hát nem kerül ki innen, az egész szörnyűség előlről kezdődik!

— Majd hozzálátok megint, — ismételte Claude, — és meg fog ölni engem, meg fogja ölni feleségemet, gyermekemet, az egész pereputtyot, de remekmű lesz, az Uristenit!

Christine újból leült, a férfiak is visszatértek Jacques-hoz, aki kis kezeinek tétova kapkodásával még egyszer kitakarózott. Folyton lihegett, tehetetlenül, a párnába temetett fejjel, amelynek súlyától az ágy recsegni látszott. Távozása előtt Sandoz aggodalmának adott kifejezést. Az anya szinte elkábult, az apa visszatért képe, az alkotandó mű elé, melynek szenvedélyes ábrándja benne gyermekének, a húsából való húsnak fájdalmas valóságával küzdött benne.

Másnap reggel Claude éppen felöltözött, midőn Christine rémült hangját hallotta. Ő is hirtelen felriadt súlyos álmából, amely a széken elnyomta, míg a beteg fölött örködött.

— Claude! Claude! nézd csak... Meghalt.

Claude meg-megbotolva odarohant, tágra nyílt szemmel; nem értette és mélységes meglepődéssel ismételte:

— Hogyan, meghalt?

Egy darabig bánészan álltak az ágy fölött. Úgy látszott, hogy a szegény teremtés, hátán fekve, a génusz gyermekének túlnagy fejével, amely a hülyék fejének terjedelméig torzult, tegnap óta meg sem mozdult, csak éppen kitágult, színtelen szája nem lihegett már és üres szemei nyitva voltak. Az apa megtapintotta és jéghidegnek találta.

— Igaz, meghalt.

És akkora volt meghökkenésük, hogy egy pillanatig még száraz szemekkel álltak ott, csak éppen megütközve az eset kíméletlenségén, amelyet hihetetlennek tartottak.

Azután Christine lábai megrogytak és lehanyatlott az ágy elé; sírt és hangos zokogása egész testét megrázkódtatta, kezeit fördelte, feje a derékalj szélén nyugodott. Ebben az első, rettenetes pillanatban kétségbeesését főleg az afölött való emésztő lelkifurdalás súlyosbította, hogy nem szerette a szegény gyermeket eléggé. Röpke látomásban vonultak el előtte a napok és ezek mindegyike egy-egy megbánást, rossz szót, halogatott becézést, olykor durvaságot hozott magával. És most vége, soha többé nem kárpótolhatja azért, hogy ellopta tőle az anya szívét. A fiúcska, akit oly engedetlennek tartott, most nagyon is engedelmeskedett. Annyiszor ismételte neki, ha játszott: „Légy veszteg, hagyd dolgozni apádat!“, hogy végül is és hosszú időre illedelmes lett. Ez a gondolat fojtogatta és minden zokogás tompa kiáltást csalt ki belőle.

Claude a helyváltozás ideges ösztönétől kergetve, felszállt. Arca eltorzult, csak kevés nagy könnycseppet hullatott és azokat keze fejével törölte le. És valahányszor elhaladt a kis holttest előtt, meg nem állhatta, hogy ne vessen rá egy pillantást. Mintha a tágra nyílt merev szemek bűvös erőt gyakoroltak volna rá. Eleinte ellenállt, majd a zavaros gondolat kialakult és végül lenyűgözte. Engedett neki, egy kis vásznat vett elő és a holt gyermekről tanulmányt kezdett festeni. Az első percekben könnyei akadályozták a látásban és mindent ködbe burkoltak; folyton törülgette őket és remegő ecsettel is erőszakolta a munkát. Azután a munka kiszáritotta sze-

meit, megszilárdította kezét és csakhamar már nem az ő gyermekének hült teteme volt előtte, hanem csak egy modell, oly tárgy, amelynek sajátos érdekessége fellelkesítette. A fej túlzott rajza, a testrészek viaszsárga színe, a szemek, amelyek mintegy a semmiségbe nyílt lyukak voltak, — mindez izgatta, lánggra lobbantotta. Hátralépett, meg volt elégedve, tétován mosolygott művére.

Midőn Christine felkelt a földről, munkájánál találta. Újabb könnyeket hullatva, csak ennyit mondott:

— Ő most már lefesheted, nem mozdul meg többé!

Claude öt óra hosszat dolgozott. Harmadnap, midőn Sandoz hazavezette a temetőből, a kis festmény előtt szájalom és csodálat rendítette meg. A hajdani jó munkákra emlékeztetett, valóságos remekmű a világosság és erő szempontjából s még valami mérhetően szomorúság járult ahhoz, mindeneknek vége, az e gyermek halálával kimúló élet.

De Sandoz, aki dicséreteivel halmozta el, megütközéssel hallotta Claudeot megszólalni:

— Csakugyan tetszik?... Akkor rászánom magam. Minthogy a nagy kép nem kész, ezt küldöm be a Salonba.

X.

Előző nap vitte el Claude a *Holt gyermeket* a Palais de l'Industriebe és most reggeli séta közben a Parc Monceau környékén Fagerollesal találkozott.

— Hogyan! te vagy, öregem! — kiáltotta ez melegen. — Mi van veled, mit csinálsz? Oly ritkán találkozunk!

És midőn társa megemlítette a kis festményt, amelyet a Salonba beküldött és amelyetől annyira el volt telve, megjegyezte még:

— Úgy, beküldtél, akkor majd elfogadtatom. Tudod, hogy ebben az évben jury-jelölt vagyok.

Csakugyan, a művészek lármája és örökös elégedetlenkedése közepette a hatóság hűszor megismételt, majd elejtett reformkísérletek után megadta a kiállítónak a jogot, hogy maguk választhassák meg a felvételi jury tagjait. Ez nagy felfordulást idézett elő a festészet és szobrászat világában, valóságos választási láz jelentkezett mindazokkal az ambíciókkal, pártokkal, cselszövényekkel, mindazzal a pizsokkal, ami a politikát lealjasítja.

— Magammal viszek, — folytatta Fagerolles. — Meg kell tekintened berendezésemet, kis házamat, a hova ígéreteid ellenére még nem tetted be lábadat... Egész közel van ide, az Avenue de Villiërs sarkán.

És Claudenak, akinek karját vidáman a magáéba fűzte, követnie kellett őt. Gyávaság vett erőt rajta, az a gondolat, hogy egykori pajtása elfogadtathatja képét, szégyennel s egyúttal vággyal töltötte el. Az úton megállt a kis palota előtt, hogy megnézzé homlokzatát, amely

kacérul és finoman kivágott építészeti mű volt, egy bourgeois renaissance-ház hű utánzata, osztókkal ellátott ablakaival, lépcsőtornyával, mustrás ólomfedésével. Valóságos courtesanenak való ékszer és mekkora volt meglepetése, midőn megfordulva, az út másik szélén, Irma Bécot királyi lakát vette észre, ahol egy éjt töltött, amelynek emléke olyan volt, mint egy álom. Ez kiterjedésével, majdnem szigorú tömegével palotára emlékeztető jelentőséget nyert szomszédjának, a festőnek házával szemben, amely inkább csecsebecse hatását idézte elő.

— Ügy-e? az az Irma, — szólott Fagerolles némi tisztelet árnyalatával, — micsoda székesegyháza van! ... Ej! én csak festészetet árulok! ... Gyere be hát.

A ház belsejének pompája nagyszerű és bizarr volt: már az előcsarnoktól kezdve régi szőnyegek, régi fegyverek, régi bútorok, kínai és japáni ritkaságok halmaza; balra az ebédlőt lakk-faburkolat borította és a mennyezeten vörös sárkány volt kifeszítve; a lépcső faragott fából készült és művésziesen elrendezett növényekkel volt díszítve. Fölül azonban, kivált a műterem, valóságos csoda volt, ugyan elég szűk és egyetlen kép nélkül, de teljesen elborítva keleti függönyökkel és egyik végét óriási kandalló foglalta el, amelynek kürtőjét mesebeli szörnyek támogatták, másik végét pedig sátor alá helyezett pamlag, valóságos emlékmű, lándzsák tartották a pompás kelmékből rendezett mennyezetet, amely alatt, majdnem a padló szintjére helyezve, szőnyegek, prémek és párnák voltak felhalmozva.

Claude mindent megnézett és egy kérdés lebegett ajkán, de visszatartotta. Vajjon mindez ki volt-e fizetve? Fagerolles a múlt évben kitüntetést kapott és állítólag tízezer frankot követelt egy arcképért. Naudet, miután divatba hozta, most szabályozott részletekben zsákmányolta ki sikerét és egy-egy képét nem adta húsz-, harminc-, negyvenezer franknál alább. Olyan sűrűn hullottak volna a megrendelések, mint a jégeső, ha a festő nem tüntetett volna az olyan ember megvető unottságával, akinek legkisebb vázlatai is vetélkedés tárgyai. Pedig ezen az egész hivalkodó fényűzésen megérzett az adós-ság szaga, még csak részleteket fizetett szállítóinak és

ez az egész vagyon, amelyet úgy szerzett, mint árfolyamemelkedéskor a tőzsdén, elolvadt újjai között, úgy elúszott, hogy nyomát sem lehetett találni. Fagerolles különben, még új szerencséje teljes hevében, nem számolt, nem nyugtalankodott, ama biztos reményben, hogy mindig el fog adni és pedig mind drágábban és elbizakodva attól a nagy szereptől, amelyet a jelenkor művészetében játszott.

Végül is Claude egy kis képet vett észre egy fekete fából készült és vörös plüssel díszített állványon. Csak ez vallott a mesterségre, azonkívül egy paliszanderfából való festékszekrény és egy pasztelldoboz, amelyet egy bútordarabon felejtettek.

— Igen finom, — szólt Claude a kis kép előtt, csak hogy szeretetreméltó legyen. — És a Salonba beküldtél már?

— Ó igen, hála Istennek! Mennyien voltak itt! Valóságos processzió, úgy hogy nyolc napon át reggeltől estig talpon kellett lennem... Nem akartam kiállítani, az árt a tekintélynek. Naudet is ellene volt. Dehát, tudod! annyira nógattak, a fiatalok mind be akarnak választani a jurybe, hogy védjem őket... Ó, képem egész egyszerű, *Reggeli*, ahogy elneveztem, két úr és három hölgy fák alatt, egy kastély meghívottai, akik reggelijüket magukkal vitték és egy tisztásban eszik meg... Majd meglátod, elég eredeti.

Hangja akadozott és midőn találkozott Claudenak merőn reászegezett szemeivel, végleg zavarba jött és tréfálózott az állványra helyezett képecske fölött.

— Ez egy disznóság, amelyet Naudet kívánt tőlem. Látod, én tudatával vagyok annak, ami belőlem hiányzik, egy kevés abból, amiből benned nagyon is sok van... Tudod, én még mindig szeretlek és csak tegnap is megvédtél festőkkel szemben.

Megveregette vállát, — érezte egykori mestere titkos megvetését és vissza akarta hódítani, régi kedveskedésével, hízelkedésével, mint ahogy a lotyó mondja: „Én lotyó vagyok“, hogy szeressék. És igen őszintén, valami nyugtalan alázatossággal ígérte meg neki még egy-

szer, hogy minden erejével igyekezni fog képét elfogadtatni.

De vendégek érkeztek és kevesebb, mint egy óra leforgása alatt, tizenötnél többen jöttek és mentek: apák, akik fiatal tanítványokat vezettek elő, kiállítók, akik ajánlották magukat, pajtások, akik befolyásaikkal csereberéltek, még nők is, akik tehetségüket bájaik védőszárnyai alá helyezték. Érdemes volt látni, mily jól értett a festő a jelölt mesterségéhez, mily pazarul bánt kézzsorrításaival, hogyan mondta az egyiknek: „Milyen helyes idei képe, annyira tetszik nekem!” míg egy másik előtt elcsodálkozott: „Ugyan! még nem tüntették ki éremmel!” és hogyan ismételte valamennyinek: „Ó, ha közöttük lennék, majd felkavarnám őket!” Elragadtatva mentek el tőle az emberek, mindegyik látogatója után rendkívüli szeretetreméltóság kifejezésével csukta be az ajtót, az alatt azonban érezhető volt az egykori járdataposó titkos vigyorgása.

— Nos? ugy-e elhiszed! — szólt Claudenak egy pillanatban, midőn egyedül maradtak, — van-e veszteni való időm ezekkel a hülyékkel!

Midőn azonban a műteremablakhoz közeledett, hirtelen kinyitotta annak egyik ablakát és az út másik oldalán, a szemközt levő úrilak egyik erkélyén fehér alakot lehetett felismerni, csipkés fésülő köpenybe burkolt nőt, aki felemelte zsebkendőjét. A festő is háromszor intett kezével. Azután a két ablak becsukódott.

Claude felismerte Irmát és a bekövetkezett csendben Fagerolles nyugodtan magyarázta meg a dolgot.

— Látod, ez kényelmes, hogy így lehet érintkezni. Tökéletes táviróberendezésünk van. Ő hí, el kell hozzá mennem... Látod, öregem, tőle ugyancsak vehetnénk leckéket!

— Leckéket, miből?

— Mindenből! Milyen romlottság, művészet és értelem!... Hátha azt mondanám neked, hogy ő irányítja festésemet! igen, becsületszavamra, szimatja van a rendkívüli sikerek iránt!... És emellett alapjában még mindig utcagyerek, ő olyan furcsa, olyan mulatságosan vezett, ha kedve szottyan, hogy szeressen valakit!

Két vörös lángocska jelent meg arcán, míg szemei egy pillanatra elhomályosodtak. Újra összeadták magukat, mióta egymással szemben laktak, sőt azt is beszéltek, hogy a festő, aki oly ügyes volt, oly járatos a párisi járda csalafintaságaiban, áldozata lett Irmának, aki minden pillanatban eret vágott rajta egy-egy kerek összeg erejéig, amelyért szobaleányát küldte át, valamelyik szállítója számára, szeszélyeinek kielégítésére, gyakran ok nélkül is, csupa kedvtelésből, hogy kiűritse zsebeit. Részben ez volt a magyarázata szorult helyzetének és adósságai szaporodásának, noha festményeinek árfolyama folyton emelkedőben volt. Egyébiránt azzal is tisztában volt, hogy ő Irma számára nem egyéb haszontalan fényűzésnél, a festészetet kedvelő nő szórakozásánál, amelyet a férjek gyanánt fizető komoly urak háta mögött megengedett magának. Irma mulatott ezen, mintegy romlottságuk hullája volt közöttük, az aljasság étvágycsiklandozó ingere, amely a szívbeli szerető szerepében magát a festőt is megneveltette és izgatta, megfélemlesztve mindarról a pénzről, amelyet adott.

Claude feltette kalapját. Fagerolles topogott és nyugtalan pillantásokat vetett a szemközti palotára.

— Nem küldlek el, de látod, ő vár... Nos, meggyeztünk, dolgod rendben van, kivéve, ha nem választanak meg... A szavazatok megszámlálásának estéjén gyere el a Palais de l'Industriebe! Ó, milyen tolongás, milyen lárma! és legalább mindjárt megtudod, számíthat-sz-e reám.

Claude eleinte fogadkozott, hogy nem fog a dologban résztvenni. Fagerolles pártfogása nyomasztó volt reánézve, de alapiában mégis csak attól az egytől tartott, hogy az a fickó a sikertelenséggel szemben való gyávaságból nem fogja ígéretét megtartani. A szavazás napján azonban nem találta helyét, elkóborolt a Champs-Élyséesbe, azzal az ürüggyel, hogy egy nagyot sétál. Akár itt, akár egyebütt, mert a Salonra való be nem vallott várakozásában minden munkával felhagyott és újból megkezdte végnélküli sétáit Párison keresztül. Neki nem volt szavazati joga, mert ennek az volt feltétele, hogy legalább egyszer már befogadták legyen. De több-

ször is elment a Palais de l'Industrie előtt, érdekelte az ott zsbongó élet, a felvonuló választó művészek, akiket piszkos zubbonyos alakok majd széttéptek, kikiáltván a jelöltek névsorait, vagy harminc névsort, minden klikk, minden meggyőződés névsorait, az École des Beaux-Arts műtermének névsorát, a szabadelvűek, a meg nem alkuvók, az egyezkedők, a fiatalok, a hölgyek névsorait. Valami fölkelést követő napon a választási helyiség ajtaja előtt lejátszódó lázas izgalomra lehetett volna gondolni.

Délután négy órakor, midőn a szavazás véget ért, Claude nem állhatta meg, hogy kíváncsiságból fel ne menjen. Most már szabad volt a lépcső, bárki bemehegett. Fönn a jury óriási termébe tévedt, amelynek ablakai a Champs-Élyséesre néznek. A terem közepét tizenkét méter hosszú asztal foglalta el, míg egyik végében egész fatörzsek égtek a nagyszabású kandallóban. Négy-ötszáz választó volt jelen, a szavazatok megszámlálására várva, barátaik és más kíváncsiak közepette, hangosan beszélve, nevetve, úgyhogy a magas mennyezet alatt a zivatar zúgásához hasonló zaj volt hallható. Az asztal körül már megalakultak és működtek a szavazatszámoló bizottságok, összesen mintegy tizenöt, amelyek mindegyike egy elnökből és két tagból állott. De még három-négyet kellett szervezni és senki sem jelentkezett már, mindenki menekült, mert féltek a terhes munkától, amely a lelkiismereteseket az éjszaka egy részére is visszatartja.

Fagerolles, aki reggel óta résen állott, hadonázott, kiabált, hogy túlharsogja a zajt.

— Urami, kérem, még egy emberre van szükség!... Kérünk ide még egy vállalkozó urat!

Ebben a pillanatban észrevette Claudeot, odarohant és erőszakkal elvonszolta.

— Leszel oly szíves ide leülni és segíteni nekünk! Az ördögbe is, a jó ügyért van!

Claude egyszeriben elnöke lett az egyik bizottságnak és tisztét a félénk emberek méltóságával töltötte be; alapjában meg volt indulva, mintha azt hitte volna, hogy képének elfogadása mostani feladata lelkiismeretes ellátásától fog függeni. Hangosan kiáltotta ki a neveket,

amelyek a neki egyenlő csomagokban átadott névjegyzékekbe voltak írva, míg a melléje beosztott két szavazatszámoló feljegyezte azokat. Mindez a legszörnyűbb zsivajban történt, miközben különböző hangok egyszerre húsz-harminc nevet is kikiáltottak, ami úgy hatott, mint a jégeső kopogása a tömeg tompa morájának közepette. Claude mindenbe belevitte szenvedélyességét, így most is tűzbe jött, kétségbeesett, ha valamelyik névsor nem tartalmazta Fagerolles nevét és boldog volt, valahányszor ezt a nevet felolvashatta. Egyébiránt gyakran volt része ebben az örömben, mert pajtása népszerűsége tett szert, mindenütt mutatkozott, megfordult a kávéházakban, amelyekben a befolyásos csoportok üttették föl tanyájukat, még hitvallásokat is megkockáztatott és kötelezettséget vállalt a fiatalokkal szemben, de amellett nem mulasztotta el, hogy igen mélyen ne köszöntse az Institut tagjait. Általános rokonszenv tárgya lett, gyermek, akit mindenki kényeztetett.

Ezen az esős márciusi napon hat óra felé már besötétedett. A szolgák lámpákat hoztak és bizalmatlan művészek, néma, sötét alakok, akik gyanús szemmel örködtek a szavazatok számlálása fölött, közelébb húzódtak. Mások tréfákba kezdtek, állati kiáltásokkal, kurjongatásokkal próbálkoztak. Nyolc órakor, midőn frissítőket, hideg húsokat és bort szolgáltak fel, a vidámság fékevesztetté vált. Rohamosan ürítették a palackokat, tömték magukat a találmányra elkaparított ételekkel, valóságos falusi búcsú pajzán jókedve uralkodott ebben az óriási teremben, amelyben a kandalló hasábjai kohóéhoz hasonló fényhatást idéztek elő. Azután mindnyájan rágyújtottak és a dohányfüst elhomályosította a lámpák sárga fényét, míg a padlón a szavazás közben eldobott cédulák vastag papírréteget alkottak, elvegyülve a dugók, kenyérmorzsák, tört tányérok szemetjével, úgyhogy az egész olyan volt, mint egy trágyadomb, amelybe bele-süppedt a láb. A hangulat igen fesztelen lett, egy sápadt kis szobrász felállt egy székre és szónoklatot intézett a néphez, egy kipödrött bajszú, horgasorrú festő lábai közé kapott egy széket és köszöngetve, a császárt utánozva, vágatott körül a termen.

Lassankint azonban sokan belefáradtak és elmentek. Tizenegy óra felé már nem voltak többen kétszáznál. De éjjél után újból sokan jöttek, urak, frakkban és fehér nyakkendővel, színház, estély után felnéztek, hogy Párist megelőzve, tudják meg a választás eredményét és laptudósítók is érkeztek. Látni lehetett, mint sietnek ki egyenkint a teremből, miután az egyes számlálások eredményéről értesültek.

Claude berekedt, még mindig kikiáltotta a neveket. A füst és hőség tűrhetetlenné vált, istállószag párolgott a padló sáros ganéjából. Egyet, majd kettőt ütött az óra. Claude számlált, még mindig számlált és a lelkiismeretesség, amellyel ezt a munkát végezte, annyira késleltette, hogy a többi bizottság már rég befejezte tevékenységét, midőn az övére még hosszú számsorok váraкоztak. Végre egybevetették az egyes összeadásokat és kihirdették a végleges eredményeket. Fagerolles a tizenötödik lett negyven közül és öt hellyel Bongrand elé került, aki ugyanabban a névjegyzékben szerepelt, de gyakran kitörölték. Már pirkadt, midőn Claude hazament a Rue Tourlaqueba, megtörve és elragadtatva.

Ekkor két hétig aggodalmak közt élt. Tízszer is el akart menni Fagerolleshez, hogy ujságot halljon, de szégyenérzet tartotta vissza. Különben, minthogy a jury betűrendben járt el, még semmi sem dőlhetett el. Egy este azután, a Boulevard de Clichyn, nagyot dobbant a szíve, midőn egy ismerősen himbálózó, szélesvállú alakot látott maga felé közeledni.

Bongrand volt, szemmelátható zavarban. Ő szólalt meg elsőnek:

— Tudja, amott, azokkal a lókötőkkel sehogy sem megy... De nincs még minden elveszve, mi örököndünk, Fagerolles és én. És számíton Fagerollesra, mert én, kedvesem, attól tartok, hogy csak kompromittálom magát.

A dolog úgy állott, hogy Bongrand örökös ellenségeskedésben állott Mazellal, aki a jury elnöke lett. Az École des Beaux-Arts híres tanára volt, az elegáns és kinyalt hagyomány utolsó védőbástyája. Noha kedves kartársakként érintkeztek egymással, alapos kézzszorítá-

sokkal, ez az ellenségeskedés már első nap kitört és egyikük sem indítványozhatta valamely kép elfogadását anélkül, hogy a másik ne szavazzon a visszautasítás mellett. Fagerolles viszont, akit titkárnak választottak meg, Mazel mulattatója, árnyéka lett és ez megbocsátotta neki az egykori tanítvány elpártolását, annyira kedvében járt ma a hitehagyott. Különben a fiatal mester, — nagy kutya, ahogy a pajtások mondták, — a kezdők, a vakmerők iránt még az Institut tagjainál is kíméletlenebbnek mutatkozott és csak akkor öltött magára emberséget, ha valamely képet el akart fogadtatni, amikor is ki nem fogyott a fura fogásokból, cselszövényekből, míg csak ki nem csikarta az eredményt.

A jury munkája kemény robot volt, amely még Bongrand erős lábait is elkoptatta. Minden nap a teremőrök készítették elő a munkát és a nagy festmények végtelen sora volt a földre fektetve, a lábatatokhoz támasztva, az elsőemeleti termekben, az egész palotán köröskörül. Minden délután egy órakor a negyven tagból álló jury, élén a csengetyűvel felfegyverzett elnökkel, megismételte ugyanazt a sétát, míg csak az ábécé minden betűjét ki nem merítették. Állva ítéleztek, lehetőleg siettették a munkát és a legrosszabb képeket szavazás nélkül vetették el, mégis olykor viták tartóztatták fel a csoportot, tíz percig is civakodtak, a kérdéses művet az esti felülvizsgálatra tartották fenn; ezalatt két ember tíz méter hosszú kötelet tartott kifeszítve, négy lépésre a képek vonala előtt, hogy kellő távolságban tartsa a jury-tagokat, akik a vita hevében előretörtek és akiknek hasa mégis csak benyomta a kötelet. A jury mögött a hetven fehérzubbonyos teremőr haladt egy felügyelő vezénylete alatt és elvégezte a rostálás munkáját a titkárok által közölt egyes határozatok szerint, a befogadottakat különválasztván a visszautasítottaktól, amelyeket úgy tettek félre, mint holttesteket az ütközet után. A séta jó két óra hosszat tartott, pihenés nélkül, egyetlen szék nélkül, amelyre leülhettek volna; egész időn át talpon voltak, fáradtan tipegve, a jéghideg légvonatnak kitéve, amely még a legkevésbé fázószakat is arra készítette, hogy prémes télikabátjaikba burkolódzanak.

A háromórai ozsonna kedveltségnek is örvendett: félórai pihenő volt a buffetben, ahol bordeauxi bort, csokoládét, sandwicheket találtak. Itt nyílt meg a kölcsönös engedmények vására, a befolyások és szavazatok csereberélése. Sokan jegyzőkönyvecskékkel voltak ellátva, hogy az ajánlásoknak reájuk zúduló jégesőjében senkiről se feledkezzenek meg: bele-belenéztek és kötelezték magukat egy kartárs pártfogoltjaira szavazni, ha az az övéikre szavaz. Mások ellenben távol tartották magukat ezektől a cselszövényektől és zordan vagy gondtalanul nézve maguk elé, szítták el cigarettájukat.

Azután újból kezdődött a munka, de lassúbb tempóban, már csak egy teremben, amelyben székek is voltak, sőt asztalok is, tintával, tollakkal, papirossal. Mindazokat a képeket, amelyek nem ütötték meg az egy méter ötven méretet, itt bírálták meg: „az állványra kerültek“, tizesével, tizenkettesével odaállítva egy zöld kelmével bevont dobogó hosszában. A jury sok tagja nagyon is jól érezte magát, hogy ülhetett, sokan levelet írtak és az elnöknek meg kellett haragudnia, hogy megkapja a megkívánt többségeket. Olykor izgalom keletkezett, taszigálták egymást és a kézfelemeléssel járó szavazás oly hevesen történt, hogy kalapok és botok hadonáztak a levegőben, a fejek mozgalmas tömege fölött.

Végre a *Holt gyermek* is megjelent az állványon. Fagerolles, kinek jegyzőkönyve már túláradt a feljegyzésektől, nyolc nap óta folytatott szövevényes alkudozásokat, hogy Claude mellett szavazatokat szerezzen, de nehezen ment a dolog, nem volt egyéb kötelezettségeivel összeegyeztethető és csak visszautasításokkal találkozott, valahányszor barátja nevét kiejtette. Panaszkozott is, hogy Bongrand részéről semmi segítségben sem részesül; ennek különben nem volt jegyzőkönyve és különben is oly ügyetlen volt, hogy őszinteségének időszereütlen kitöréseivel a legjobb esélyeket is elrontotta. Fagerolles cserben hagyta volna Claudeot, ha nem ragaszkodott volna ahhoz, hogy hatalmát ez alkalommal próbálja ki, éppen mert a kép elfogadását lehetetlennek tartották. Majd meglátják, van-e ő olyan legény, hogy megbirkózzék a juryvel! Azonkívül talán lelkiismerete mé-

lyén az igazság is megszólalt, a lappangó tisztelet az iránt az ember iránt, akinek tehetségét meglopta.

Éppen ezen a napon Mazel szörnyű rossz kedvében volt. Már az ülés elején a felügyelő odasietett hozzá.

— Mazel úr, tegnap tévedés történt. Visszautasítottak egy hors-concours-képet... Tudja, a 2530. szám, meztelen nő fa alatt.

Csakugyan, előző nap, egyhangú megvetéssel, a tömegsírba dobtak egy képet, mert nem vették észre, hogy az Institut egy öreg és tisztelt klasszikus festőjétől való és a felügyelő rémülete, az akaratlan kivégzés komédiája vidámságot idézett elő a jury fiataljai körében, úgyhogy kihívó arccal vigyorogni kezdtek.

Mazel ki nem állhatta az ilyen eseteket, amelyeket végzetesnek tartott az igazhitű iskola tekintélyére nézve. Haragos mozdulattal szárazon mondta:

— Hát akkor halásszák ki és vigyék az elfogadottakhoz... Igaz, hogy tegnap tűrhetetlen lárma volt itt. Hogyan lehessen ily módon sebtiben ítélkezni, ha még csendet sem vagyok képes elérni!

Rémítően rázta a csengőt.

— Előre, uraim, itt tartunk... Egy kis jóakaratot kérek.

Szerencsétlenségre már az állványra helyezett első képekkel újabb balszerencse érte. Egyebek közt egy kép magára vonta figyelmét, annyira rossznak találta, oly savanyúnak, hogy belevásik az ember foga és minthogy szeme már gyengült, lehajolt, hogy elolvassa a névalírást, miközben mormogott:

— Ugyan ki ez a disznó...?

De hirtelen kiegyenesedett, egészen megrendülve, mert egyik barátjának nevét olvasta ott, aki szintén az üdvöztető tanok védőbástyája volt. Abban a reményben, hogy senki sem hallotta meg, felkiáltott:

— Pompás!... Egyes szám, nemde uraim?

Hozzájárultak az egyes számhoz, amely a legjobb elhelyezésre jogosított fel, de nevettek, könyökükkel bökdösték egymást. Mazel nagyon megsértődött emiatt és nekivadult.

Így voltak valamennyien, sokan első pillantásra meg-

nyilatkoztak, azután visszaszították szavaikat, mihelyt kibetűzték az aláírást; ez végre is óvatossá tette őket és előbb meggömböcsítették hátukat s lopva megnézték a nevet, mielőtt véleményt mondtak. Egyébiránt, ha kartárs műve, valamelyik jury-tag gyanús festménye került sorra, azzal az elővigyázattal éltek, hogy a festő háta mögött jelt adtak: „Vigyázzatok, semmi bolondság, ez tőle való!”

Az ideges kimerültség ellenére, mely a juryn erőt vett, Fagerolles diadalra juttatta első ügyét. Rémitő rossz arckép volt, amelyet egyik tanítványa festett. Ennek igen gazdag családjánál bejáratos volt. Félre vonta Mazelt és hogy meglágyítsa, érzelmes történetet mesélt neki az éhhalállal küzdő három-leányos apáról; az elnök soká kérette magát: az ördögbe is! aki éhes, az felhagy a festéssel! nem lehet a három leánnyal ilyen módon visszaélni! Mégis felemelte kezét, Fagerolleson kívül csak ő. Tiltakoztak, megharagudtak, még az Institut két másik tagja is felháborodott, mire Fagerolles halkán odasúgta nekik:

— Mazel kedvéért van, Mazel kért meg, hogy szavazzak... Azt hiszem, rokona. Szóval súlyt helyez reá.

A két akadémikus rögtön felemelte kezét és nagy többség jött létre.

Egyszerre kacajok, élcek, méltatlankodó kiáltások hallatszottak: a *Holt gyermek*-et helyezték az állványra. Hát most már a halottas-kamrát küldik ide nekik? És a fiatalok kifigurázták a nagy fejet, nyilván egy majom, amely tökört nyelt és felfordult tőle, az öregek pedig rémülten hátráltak.

Fagerolles azonnal érezte, hogy a játszma elveszett. Eleinte tréfálózva igyekezett a szavazatot kimesterkedni, szokott ügyességével.

— Nézzék uraim, egy régi harcos...

Dühös szavakkal szakították félbe. Nem, ezt már nem! Ismerik a régi harcost! Bolond, aki tizenöt év óta makacskodik, nagyravágyó, aki adja a lángelmét, aki arról beszélt, hogy lerombolja a Salont és soha sem küldött még be egy tehetséges festményt! A szabályellenes eredetiségnek a szemközti bolt rettegett üzleti versenyé-

nek, a leverve is diadalmas, legyőzhetetlen erőnek egész gyűlölete zúgott a kitörő hangokban. Nem, nem, ki vele!

Ekkor Fagerolles elhibázta a dolgot; indulatba jött, engedve haragjának, mikor megállapította, mily kevés komoly befolyása van.

— Önök igazságtalanok, legyenek legalább igazságosak!

Égyszerre tetőpontjára hágott a lárma. Körülvették, taszigálták, fenyegető karok emelkedtek a magasba, a szók úgy röpködtek, mint a puskagolyók.

— Uram, ön vét a jury méltósága ellen.

— Ön csak azért védelmezi ezt, hogy nevét kitegyék az ujságokba.

— Ön nem ért hozzá.

És Fagerolles, magánkívül, már gúnyolódásának hajlékonyságát is elvesztette és nehézkesen válaszolt:

— Érték annyit hozzá, mint önök.

— Hallgass már! — szólalt meg egy pajtása, egy nagyon hangos kis szőke festő, — csak nem akarsz egy ilyen répát elnyelelni velünk!

— Igen, igen, répa! — valamennyien meggyőződéssel ismételték ezt a szót, ezt a nevet, amellyel rendszerint a legutolsó mázolásokat, a fakó, hideg, nyálkás kontárságokat illették.

— Jól van, — szólt végül Fagerolles összeszorított fogakkal, — szavazást kérek.

Mióta a vita kiélesedett, Mazel szünet nélkül rázta csengetyűjét, igen vörös arccal, mert tekintélyét nem ismerték el.

— Uraim, de kérem, uraim... Rendkívüli, hogy már csak kiabálva értjük meg egymást... Uraim, kérem önöket...

Végre mégis elért egy kis csendet. Alapjában nem volt rossz ember. Miért ne fogadnák be ezt a kis képet, noha rémítő rossznak tartotta? Hiszen oly sokat befogadnak!

— Nos, uraim, szavazást indítványoztak.

Talán ő maga is felemelte volna kezét, ekkor azonban Bongrand, aki eddig hallgatott, elfojtott haragtól vörös

arccal, igen rosszkor adott kifejezést felháborodott lelkiismeretének.

— De az Úristenit! — kiáltotta, — nincsenek köztünk négyen sem, akik képesek lennének ilyesmit összehozni!

Dörmögés hallatszott, a csapás olyan kemény volt, hogy senki sem válaszolt.

— Uraim, szavazást indítványoztak, — ismételte száraz hangon Mazel, aki elsápadt.

Ez a hang mindent elárult, a kedélyes kézszorítások mögött lappangó gyűlöletet, elkeseredett vetélkedést. Ritkán került sor ilyen civódásra. De a sértett hiúság alatt szüntelen vérző sebek rejlettek, késhegyig menő párviadatok sebei, amelyeket mosolyogva szenvedtek el.

Csak Bongrand és Fagerolles emelte fel kezét, a *Holt gyermek*-et visszautasították és csak az a kilátás maradt számára, hogy az általános felülvizsgálat alkalmából még egyszer előveszik.

Ez az általános felülvizsgálat volt a legszörnyűbb kötelesség. Hiába engedélyezett magának a jury húsz napi folytonos ülésezés után két napi pihenőt, hogy a teremőrök előkészíthessék a munkát, borzadály fogta el őket, midőn egy délután szemben találták magukat a háromezer visszautasított kép tömegével, amelyből még ki kellett halászníok a ráadást, hogy a befogadott művek száma elérje a szabályzat által előírt kétezeröttszázat. Jaj, ez a háromezer kép, szorosan egymás mellé helyezve, valamennyi terem lábazatához támasztva, künn a folyosókon, szóval mindenütt, még a padlókon is, valóságos mocsarak, amelyek között a keretek mentén kis ösvényeket hagytak ki, árvíz, amelynek hullámai ellepték a Palais de l'Industriet és belefulladásztották a művészet közepszerűségeinek és örültségeinek zavarosan hömpölygő árjába! És egyetlen ülésben kellett végezni, egy órától hétig, hatórai kétségbeesett vágatásban ezen az útvesztőn keresztül! Eleinte még győzték a fáradságot, szemük még tiszta volt, de az erőltetett menetben lábaik csakhamar felmondták a szolgálatot, szemeiket sértették a táncoló színek és mindig tovább kellett menniök, míg csak teljesen ki nem merültek. Négy órán túl teljes volt a vereség, a legyőzött hadsereg összeomlása. Egyes jury-

tagok hátul, igen messze, lihegve vonszolták magukat. Mások egyenkint eltévedtek a képkeretek között, a szűk ösvényeket járták, lemondva arról, hogy valaha kijussanak, reménytelenül bolyongva. Nagy Isten! Hogyan legyenek igazságosak? Mit halásszanak ki ebből a rémítő halmazból? Találomra, az arcképeket alig különböztetve meg a tájképektől, kerekítették ki a számot. Kétszáz, kétszáznegyven, még nyolc hiányzott. Ezt itt? Nem, azt a másikat! Ha úgy tetszik. Hét, nyolc, megvan! Csakhogy végére értek, megmenekülve, szabadon, boldogan távoztak.

Újabb jelenet állította meg őket az egyik teremben, a *Holt gyermek* előtt, amely más hajótöröttek között feküdt a földön. Ez alkalommal azonban tréfára vették a dolgot, egyikük úgy tett, mintha megbotlott volna és a festmény közepébe lépne, mások ide-oda szaladgáltak a kis ösvényeken, mintha a kép igazi értelmét keresnék és kijelentették, hogy az visszajáról sokkal jobb.

Fagerolles is gúnyolódott.

— Csak egy kis bátorságot, uraim. Tessék meg nézni, megvizsgálni, megéri a pénzt... Kérem, uraim, legyenek kedvesek, mentsék meg, jót cselekszenek vele.

Mulattak beszédén, de nevetésük kegyetlenségében még határozottabban utasították vissza. Nem, nem, soha!

— Elvállalod jótéteményed fejében? — kiáltott egyik pajtása.

Elfogadott szokás szerint a jurytagok mindegyikének joga volt egy „jótéteményre“, mindegyikük kiválaszthatott a halmazból egy-egy képet, amely, akár milyen rossz volt is, ezzel további vizsgálat nélkül el volt fogadva. Rendesen szegény művészeket részesítettek ebben az alamizsnában. Ez a negyven kép, amelyet az utolsó órában halásztak ki, az ajtónál álló koldusok serege volt, akiknek megengedték, hogy üres hasukkal az asztal legvégére telepedjenek.

— Az én jótéteményem fejében... — ismételte Fagerolles zavartan, — az a baj, hogy egy másiknak szántam ezt a jótéteményt. Igen, virágok, egy hölgytől...

Nevetés szakította félbe. Csinos? Ezek az urak a nők festményeivel szemben csintalanok voltak, de éppen

nem udvariasak. Fagerolles pedig megütközve állt ott, mert a kérdéses hölgy Irma pártfogoltja volt és remegve gondolt a bekövetkezendő rettenetes jelenetre, ha nem tartja meg ígértét. Kibúvó jutott eszébe.

— Nini! és ön, Bongrand?... Elvállalhatná az ön jótéteménye fejében ezt a mulatságos holt gyermekcsét!

Bongrand szíve elszorult, felháborodva ezen az alkudozáson, vastag karjaival hadonászott.

— Én, csak nem sértek meg ezzel egy igazi festőt!... Hadd legyen büszkébb, az Istenit! és soha többé ne küldjön be semmit a Salonba!

Még mindig vigyorogtak és ekkor Fagerolles, azt akarván, hogy övé legyen a győzelem, rászánta magát, gögös arccal, mint olyan kemény legény, aki nem fél tőle, hogy kompromittálja magát.

— Jól van, jótéteményem fejében átveszem.

Zajoson helyeseltek, tréfás ovációban részesítették, fennen üdvözölték, kezet szorítottak vele. Tisztelet a derék embernek, akiben megvan véleményének bátorsága! És egy teremőr karjai közt vitte el a lehurrogott, megcsúfolt, lepiszkolt képet: ily módon fogadta be végre a jury a *Plein air* festőjének egy művét.

Már másnap reggel Fagerolles két sorral értesítette Claudeot, hogy sikerült a *Holt gyermeket* bejuttatnia, ha nem is fáradság nélkül. Az örömdetes hír ellenére is Claude szíve összeszorult: e rövid közlésben, ennek minden szavában valami szánalmas jóakarát, az egész ügy lealázó volta jutott kifejezésre. Egy pillanatig annyira szerencsétlennek érezte magát e győzelem miatt, hogy szeretne volna visszavonni és elrejtetni művét. Azután ez az érzékenység elpárolgott és ő visszaesett művészi büszkeségének gyengeségébe, annyira sajgott emberi nyomorúsága a sikerre való hosszú várakozástól. Ó, hogy lássák, hogy mégis elérje azt! A végsőkéig jutott már és újból a kezdők lázas türelmetlenségével várta a Salon megnyitását, ábrándkép lebegett előtte, látta a képe előtt összesereglett tömeget, amint ünnepelte azt.

Páris hovatovább divatba hozta a vernissage napját, amelyet azelőtt csak a festőknek engedélyeztek, hogy

még kapunyitás előtt rendbehozassák képeiket. Most bemutató lett belőle, azoknak az ünnepségeknek egyike, amelyek talpra állítják a várost, hogy tolongó, egymást gázoló tömegben induljon oda. Egy hét óta a sajtó, az utca, a közönség a művészeké volt. Ők foglalták le Párist, csak róluk volt szó, beküldött műveikről, viselt dolgairól, szokásairól, mindarról, ami személyüket illeti: valami hajtóerő, amely mint a villámcsapás felszakítja a kövezeteket és az ingyenes napokon még falusiakat, bakákat és dadákat is seregestül hajszol végig a termeken, úgy hogy némely szép vasárnapokon a látogatók száma ijesztő nagy, még az ötvenezer is eléri, egész hadsereg, a tudatlan köznép pótzászlóaljai, amelyek a magasabb osztályokat követik és kerekre nyílt szemekkel vonulnak át ezen a nagy képesbolton.

Claude eleinte félt a vernissage nevezetes napjától, elbátortalanította az elegáns világ tolongása, amelyről beszéltek és elhatározta, hogy inkább megvárja az igazi megnyitás demokratikusabb napját. Sandozt sem akarta elkísérni. Utóbb azonban oly láz hevítette, hogy hirtelen, már nyolc órakor elment hazulról és alig engedett magának annyi időt, hogy egy darab kenyeret és sajtot bekapjon. Christine, aki nem érzett magában annyi bátorságot, hogy elkísérje, visszahíttá, még egyszer megölelte, megindulva, nyugtalanul.

— És főleg, kedvesem, ne vedd szívedre, akármi történik is.

Claude kissé elfulladt, midőn belépett a terembe, amelyben a válogatott, elsőrendű műveket helyezték el, szíve dobogott, mert sohasem ment fel a nagy lépcsőn. Kívül derülten mosolygott a májusi ég és a vászonlepel, amely a mennyezet üvegezése alatt ki volt feszítve, élénk fehér világossága tompította a napfényt és a szomszédos ajtókon át, amelyek a kerti csarnokba nyíltak, borzongató frissességű nedves fuvallatok áradtak be. Egy pillanatig lélekzet után kapkodott, ebben a levegőben, amely már sűrűsödni kezdett és amelyben már érezhető volt a kence gyenge szaga a hölgyek finom pézsmaillata alatt. Egy pillantással végigfutott a falakon levő festményeken: szemközt egy óriási öldöklési

jelenet volt, amely vértől csepegett, balra egy nagy-szabású, fakó szenttörténet, állami megrendelés, jobbra egy hivatalos ünnepség banális ábrázolása, azután arcképek, tájképek, interieurök, mindannyi kesernyés színű a keretek túlságosan új aranya közepette.

A félelem azonban, amellyel az ünnepély nevezetes közönsége iránt viseltetett, arra készítette, hogy most már a lassankint megnövekedett tömeg felé fordítsa szemét. A terem közepén elhelyezett kerek pamlagon, amelynek kiemelkedő középső részét növények díszítették, csak három hölgy foglalt helyet, szörnyetegek, rettentő ruhákban: egész napi pletykára rendezkedtek be. Háta mögött rekedt hang kemény szótagokat örlött: egy kockáskabátos angol magyarázta az öldöklési jelenetet egy porköponyegbe burkolt sárgaképű hölgynek. Itt-ott hézagok mutatkoztak, csoportok képződtek, feloszlottak, odább újból összeálltak; valamennyi fej fölfelé nézett, a férfiak botot tartottak kezükben, felöltőjüket karjukon hordták, a nők ide-oda tiptegtek és félrefordított fejjel álltak meg. A festő szemét különösen kalapjaik élénk színű virágai vonzották a fekete selyem kürtőkalapok sötét áradatának közepette. Három papot is látott és három közkatonát, akik Isten tudja, hogyan kerültek ide, kitüntetéses urakat szakadatlan sorokban és leányokat anyjuk kíséretében, valóságos közlekedési akadályokat. Sokan ismerték egymást és messziről mosolyogtak egymásra, köszöntek, olykor egymás mellett elmenőben kezét is szorítottak. A tompított hangokat elnyomta a lábak folytonos dobogása.

Ekkor Claude hozzálátott, hogy megkeresse képét. A betűk után iparkodott igazodni, de eltévedt, a baloldali termeken ment keresztül. Valamennyi ajtó egy tengelyben nyílt és szép régi függőnyeikkel, a képek látható sarkaival mély perspektívát nyújtott. A nyugati nagy teremig ment, a terem másik során tért vissza, anélkül, hogy betűjét megtalálta volna. Midőn a díszterembe visszaérkezett, ott már erősen felszaporodott a tömeg és már-már bajosan lehetett csak járkalni. Ez alkalommal nem volt képes előretörni és festőket vett észre: ezen a napon a festők népe volt itthon és a házi-

gazda szerepét játszotta, kivált egy fiatalember, egykori barátja a Boutin-műteremből, aki éremre pályázott és mindenképen hangulatot akart csinálni, nyakoncsláncot minden befolyásosabb személyiséget és odavonszolva őket képei elé. Ott volt a híres, gazdag festő, aki diadalmas mosollyal ajkán fogadott képe előtt, tüntető udvariassággal a hölgyek iránt, akiknek szüntelenül megüjlő udvara vette körül, továbbá a többiek, a vetélytársak, akik utálják, de amellet hangos dicséretekkel halmozzák el egymást, a vadak, akik ajtó mellől lesik társaik sikereit, a félénkek, akiket egy országért sem lehetne rávenni, hogy a műveiket tartalmazó terembe belépjenek, a csúfolódók, akik gúnyos szó alá rejtik vereségük vérző sebeit, az őszinték, akik elmélyedéssel igyekeznek tisztába jönni a dolgokkal és máris felosztják az érmeket; ott voltak a művészek családjai is, egy bájos fiatal asszony kacérul felcicomázott gyermekével, egy sovány, mogorva asszonyság két feketébe öltözött csúnyaság között, egy nagy, kövér anya, aki a maszatos képű porontyok egész törzsével telepedett le egy párnázott padra, egy érett, de még mindig szép hölgy, aki felnőtt leányával együtt nézett egy arramenő lotyót, az apa kedvesét, mindketten a helyzet magaslatán, nyugodtan összemoltyogva és modellek is voltak ott, nők, akik karijuknál fogva húzták egymást és saját testüket mutogatták egymásnak a képek meztelenségeiben, hangosan beszélve, izléstelen ruhákban, amelyek annyira elcsúfították remek testüket, hogy púposoknak tüntek fel a jól öltözött bábuk, a párisi hölgyek mellett, akikből ugyan a kicsomagolás után semmi sem maradt volna.

Miután Claude innen kiszabadult, a baloldali ajtókat vette sorra. Betűje erre az oldalra szólt. Végignézte az L betűvel jelölt termeket, de semmit sem talált. Talán eltévedt, felcserélődött a képe és arra használták fel, hogy másutt tömjenek be vele egy lyukat. Erre, miután a keleti nagy terembe ért, a visszakanyarodó kisebb termen ment végig, e félreeső, kevésbé látogatott soron, ahol a képek szinte megsötétednek unalmukban és amelytől annyira rettegnek a festők. Itt sem fedezett fel semmit. Megrökönyödve, kétségbeesve ment ki a kerti csar-

nokba és tovább keresgélt az oda kiszorult festmények között, amelyek a nyers világításban fakón dideregtek. Azután még sok járás-kelés után harmadszor is a díszterembe tévedt. Ott már gázolták egymást az emberek. A híres, gazdag, körülrajongott Páris, mindaz, aminek zajos sikere van, a tehetség, a milliók, a szépség, a regényírás, a színház és sajtó nagyjai, a klubok, a lóverseny és tőzsde matadorai, minden rangbeli nők, nagyvilági és félvilági hölgyek, színésznők együtt mutogatták magukat és szüntelenül dagadó áradatban hömpölyögtek fölfelé. A sikertelen keresés okozta mérgében Claude elcsodálkozott az így egy tömegben látott arcok közönségességén, az annyira elűtő ruhákon, amelyek között sok köznapival szemben csak kevés elegáns volt, ennek az egész gyülekezetnek csekély méltóságán, olyannyira, hogy korábbi remegő félelme megvetéssé változott át. Látta ezek az emberek fogják ismét lehurrogni képét, ha ugyan megkerül? Két kis szőke laptudósító kiegészítette az említendő jelenvoltak névsorát. Egy kritikus tüntetően jegyezgetett katalógusának lapszéleire, egy másik, kezdők csoportjától körülvéve, előadást tartott, míg egy harmadik hátratett kezekkel egyedül állott oda a képek elé és mindegyiket fenséges szenvtelenségével sujtotta le. De leginkább felöltött neki a nyájszerű tolongás, a fiatalság és lelkesedés hiján való kíváncsi összesereglés, a hangok fanyarsága, az arcokon visszatükröződő fáradtság, valami rossz természetű szenvedés. Már munkában volt az irígység: a hölgyekkel szellemeskedő úr, — egy másik, aki szótlanul, de szörnyű vállvonogatással néz és azután odább áll, — ketten, akik egymás mellett odakönyökölnek a lábazat párkányára és negyedóra hosszat elmélyednek egy kis festménybe, igen halkán sutogva, összeesküvők kaján pillantásaival.

Most Fagerolles jelent meg és a csoportok szüntelen áramlatai közepette más már nem létezett; előrenyújtott kézzel egy időben mindenütt ott volt, a fiatal mester és befolyásos jurytag kettős szerepében tündökölt. Bókokkal, köszönetekkel, kívánságokkal halmozták el és neki mindenki számára volt válasza, anélkül, hogy szeretetreméltóságából veszítene. Reggel óta állotta az ál-

tala pártfogolt kis festők ostromát, akik rossz elhelyezés miatt panaszkodtak. Ez volt az első óra szokott vágatása: mindenki kereste a magáét, sietett, hogy lássa a magáét, méltatlankodások, zajos, véget nem érő dühöngések kitöréseivel, amiért túlmagasra kerültek, rossz a világítás, a szomszédos képek tönkreteszik a hatást, emlegették, hogy leakasztják és hazaviszik a képet. Különösen egyikük volt elkeseredve, egy hórihorgas ember, aki teremről-teremre hajszoalta Fagerollest, hiába magyarázta ez neki ártatlanságát: hogy ő nem tehet róla, hogy az osztályozás számainak rendjét követték, hogy mind-egyik falterületre kerülő képeket előbb a földön állítják össze és azután akasztják fel őket, anélkül, hogy bárki-nek is kedveznének. Előzékenységében annyira ment, hogy megígérte közbenjárását, majd ha átrendezik a termeket, az érmekek odaítélése után, de nem sikerült megnyugtatnia a hórihorgast, aki továbbra is üldözte.

Claude egy pillanatig utat tört a tömegben, hogy megkérdezze tőle, hova tették képét. De látván, mennyire körülveszik őt, büszkeség tartotta vissza. Mégis csak fájdalmas gyámoltalanság, hogy mindig másra szorul! Különben egyszerre eszébe jutott, hogy a jobb oldalon egész sor termet kihagyhatott és csakugyan ott még rengeteg sok új képet talált. Végre egy terembe ért, amelyben csak úgy szorongott a tömeg, egymás hátán, egy nagy festmény előtt, mely a középső díszhelyet foglalta el. Eleinte nem volt képes meglátni, annyira eltakarták a birkamódra szorongó vállak, a fejek tömör fala, a kalapok bástyája. Bámész csodálatban gázolták egymást. Végre lábujjhegyre ágaskodva, megpillantotta a csodát, hallomás után felismerte a tárgyat.

Fagerolles képe volt. És saját *Plein air*-jét fedezte fel ebben a *Reggeli*-ben, ugyanazt a szőke színhangulatot, ugyanazt a művészeti elvet, de mennyire ellanyhítva, meghamisítva, elrontva, felületének tetszetős eleganciájával, végtelenül ügyes, de a közönség alantas izlésének megfelelő elrendezésével. Fagerolles nem követte el azt a hibát, hogy három női alakját meztelenül fesse meg, nagyvilági hölgyek merész ruháiba bujtatta és mégis levetköztette őket, amennyiben egyikük koblét mutogatta

a derék átlátszó csipkéje alatt, a másik jobb lábaszárát egész térdéig, amint egy tányérért hátrahajolt, a harmadik ugyan nem tárta fel bőrének egy darabkáját sem, de ruhája oly testhezálló volt, hogy kancaként feszülő farával izgatóan illetlen benyomást keltett. Ami a két urat illeti, ezek kiránduló kabátjaikban igen megnyerők voltak és az előkelőség álmát valósították meg. Hátul egy inas kosarat vett elő a nyitott hintóból, amely a fák mögött állt meg. Minden, — a ruhák, a kelmék, a reggeli csendélete — vidáman emelkedett ki a napsütésben a háttér sötétebb zöldje előtt és az ügyesség netovábbjáról tanúskodott a merészségnek ez a litogatása, ez a hazug erő, amely éppen csak annyira szűrt a tömegnek szemet, hogy ott ájuldozzon a kép előtt. Vihar egy köcsög tejfelben.

Claude nem birt a festmény közelébe férkőzni és csak a körülötte elhangzó megjegyzéseket hallotta. Végre valaki, aki a valódi valóságot adja! Ő nem túloz úgy, mint az új iskola kontárjai, mégis mindent belé tud helyezni. Ő az árnyalatok, a finom kifejezés művészete, a közönség tisztelete, a jó társaság helyeslése! És ezzel kapcsolatban mily gyengédség, báj és szellem! Ő igazán nem adta ki magát túláradó alkotásban, szabályellenesen létrehozott művekben; nem, ha három jellemző vonást merített a természetből, azt a hármat adta vissza, eggyel sem többet. Egy odaérkező hírlapíró el volt ragadtatva és megtalálta a jelszót: valódi párisias festészet. Ismételték és nem mentek el a kép előtt anélkül, hogy ne jelentették volna ki párisiasnak.

Ezek a meggömbölyített hátak, ez a csodálat, amely a gerincek dagályában emelkedett, végre is kihozta sodrából Claudeot és szükségét érezvén annak, hogy szemtől szemben lássa a siker tényezőit, megkerülte a tömeget és úgy intézte a dolgot, hogy a korláthoz támaszkodhassék. Így szembefordult a közönséggel, a mennyezet alá feszített leplen átszűrődő szürke világításban, amely a terem közepét érte, míg az élénk fény, amely az ellenző széleiről áradt lefelé, fehérén világította meg a falakon levő képeket, úgy hogy a keretek

aranya meleg aranszínt nyert. Azonnal ráismert ugyanazokra, akik egykor őt lehurrogták: ha nem azok, úgy testvéreik, de komolyan, átszellemülve, megszépülve a tiszteletteljes figyelemtől. Az arcok rossz kifejezése, a küzdelem fáradsága, az irigység epéje, amely kinyújtja és megsárgítja a bőrt, mindaz, ami először szemébe tűnt, itt e szeretetreméltó hazugság egyhangú élvezetében megenyhült. Két vastag hölgy tátott szájjal ásítózott megelégedettségében. Öreg urak megértő arccal kerekre nyitották szemeiket. Egy férj halkán magyarázta a kép tárgyát feleségének, aki nyakának helyes mozdulatával eresztette le állát. A bámulat bamba, csodálkozó, mély, vidám és fenkölt módon nyilvánult meg, öntudatlan mosolyokkal, epedő odaadással. A férfiak fekete kalapjai hátra voltak csápvá, a nők virágai nyakukra csúsztak le. Mindezek az arcok egy pillanatig mozdulatlanok voltak, azután kitolták őket és folyton mások, hozzájuk hasonlók jöttek helyükbe.

Ekkor Claude megfélemedezett magáról, elbámulva e diadal láttára. A terem szűkké vált, mind újabb társaságok tömörültek benne. Már nem az első órák üressége volt, a kertből beáradó hideg fuvallat, a kence terjengő szaga, most már felmelegedett a levegő és megsavanyodott a női ruhák illatától. Csakhamar a megázott kutya szaga vált uralkodóvá. Eshetett odakünn, a hirtelen tavaszi záporok egyike, mert a legutóbb érkezők nedvességtől nehéz ruhákat hoztak magukkal, amelyek füstölögni látszottak, mihelyt a forró terembe beléptek. Csakugyan egy idő óta árnyak vonultak át a mennyezet ellenzójén. Claude, aki felnézett, szélről korbácsolt nagy fellegeket vélt látni, víztömegeket, amelyek a tetőablakokra zúdultak. Árnyékok lebegtek a falak hosszában, valamennyi kép elsötétedett, a közönségre is sötétség borult, míg nem a felhő elvonult és a festő látta, mint emelkednek ki a fejek abból a szürkületből, ugyanazokkal a kerekre nyílt szemekkel és szájakkal, bárgyú elragadtatás kifejezésével.

Még egy másik keserűség is várt Claudera. A baloldali falsíkon, Fagerollesével szemben, Bongrand képét pillantotta meg. Ez előtt nem volt tolongás, a látogatók

közönyösen mentek el előtte. Pedig az erőfeszítés legmagasabb foka volt, az eredmény, amelyre a nagy festő már évek óta törekedett, az utolsó mű, amely ama vágyának köszönhetette létét, hogy sajátmaga előtt igazolja hanyatlásának férfiasságát. A gyűlölet, amelyet a *Falusi lakodalom* ellen táplált, az első remekmű ellen, amelyvel szétzúzták munkás életét, arra indította, hogy amazéval ellentétes és párhuzamos tárgyat válasszon. A *Falusi temetés* egy hajadon temetését ábrázolta, mely rozs- és zabföldek között vonult. A festő sajátmaga ellen küzdött; majd meglátják, vége van-e már neki és hogy hatvan évének tapasztalata nem ér-e fel fiatalságának szerencsés lendületével. A tapasztalat vereséget szenvedett, a mű komor sikertelenséget eredményezett; öreg ember szürke bukása volt, amely még csak meg sem állítja az arramenőket. Még mindig feltűntek benne egyes mesteri részletek, a keresztet hordozó ministráns-gyerekek, a Szent Szűz leányainak csoportja, mely a ravatalt vitte és vörös testszínüktől elütő fehér ruháikkal hatásos ellentétet adott a gyászkiiséret fekete ünnepi öltözetei mellett a zöld környezetben, a karinges pap azonban, a lobogót hordozó leány és a holttestet követő család, mint általában az egész kép, szárazon, tudákosan, aprólékos merevséggel volt megfestve. Öntudatlan és végzetes visszatérés volt ez az elkínzott romantikához, amelyből a festő egykor kiindult. És az egész esetben nyilván az volt a legnagyobb baj, hogy a közönség közönyének e más korszakból származó festési mód volt az oka, ez a kiszáradt és kissé tompa festési mód, amely, mióta a megkapó fényhatások divatba jöttek, nem vonzotta többé az arramenőket.

Éppen ekkor lépett be Bongrand a terembe, a félénk kezdők tétozásával és Claudenak elszorult a szíve, midőn látta, hogy elhagyatott képére vet egy pillantást, majd Fagerolleséra néz, amely oly nagy csődületet okozott. Ebben a pillanatban a festő végének éles öntudatára juthatott. Míg eddig a lassú hanyatlástól való félelem emésztette, ez még csak kétség volt, de most kiméletlen bizonyosságot nyert, túlélte önmagát, tehetsége meghalt, soha többé nem fog élő műveket létrehozni. Nagyoni el-

sápadt és olyan mozdulatot tett, mintha menekülni akarna, midőn Chambouvard, a szobrász, aki a másik ajtón jött be tanítványainak szokott kíséretével, zsíros hangján megszólította, anélkül, hogy a jelenlevőkkel tördött volna:

— Ej, kópé, most rajtakaptam, hogy sajátmagát bámulja!

A szobrász ebben az évben egy rémítő rossz Arató nőt állított ki, ama hihetetlenül elrontott alakok egyikét, amelyek, mintha rossz tréfa gyanánt kerültek volna ki hatalmas kezeiből, de emellett nem kevésbé sugárzott, meggyőződve róla, hogy ismét remekművet alkotott, isteni csalhatatlanságát megsétáltatva a tömegben keresztül, amelynek nevetését nem hallotta.

Bongrand válasz nélkül nézett reá lázban égő szemével.

— Hát az én dolgomat odalemn látta már?... Csak jöjjenek a mostani kicsinyek! Nincs más, csak mi, a régi Franciaország!

Már tovább ment, udvarától követte és a csodálkozó közönségnek köszönt.

— Állat! — mormogott Bongrand, akit bánata fojtogatott és aki úgy fel volt háborodva, mintha valami neveletlen fickó lármázott volna egy halottas szobában.

Észrevette Claudeot és odament hozzá. Gyávaság volna kimenekülni ebből a teremből. És ki akarta mutatni bátorságát, férfias lelkét, amelybe az irígység sohasem talált utat:

— Nézze csak, micsoda sikere van barátunknak, Fagerollesnak!... Hazudnék, ha képét magasztalnám, mert éppen nem tetszik nekem, de ő igazán nagyon kedves... És aztán, tudja, hogy igen szépen viselkedett magával szemben.

Claude iparkodott valami dicsérő szót találni a *Temetés-ről*.

— A kis temető a háttérben oly szép!... Lehetséges-e, hogy a közönség...

Bongrand érdes hangon szakította félbe.

— Ej, barátom, csak semmi részvét... Tisztán látok. Ebben a pillanatban valaki bizalmasan köszönt nekik

és Claude felismerte Naudet-t, a megnőtt, megdagadt Naudet-t, megaranyozva azoknak az óriási üzleteknek sikerétől, amelyek közepette evezett. A becsvágy elcsavarta fejét, arról beszélt, hogy elsüllyeszti az összes többi képkereskedőket, palotát építtetett magának, amelyben a piac királyát adta, a remekműveket összpontosította, megindítván a nagy modern művészeti árúházakat. Már előcsarnokában milliók csengtek, kiállításokat rendezett házában, egész képtárakat állított össze külföldön, májusra amerikai műbarátokat várt, akiknek majd ötven-ezer frankért fogja eladni azt, amit tízezer frankért vásárolt. Életmódja fejedelmi volt: feleség, gyermekek, szerető, lovak, nagybirtok Pikardiában, nagy vadászatok. Első nyereségei a meghalt nagy, de életükben el nem ismert művészek, Courbet, Millet, Rousseau árfolyamainak emelkedéséből származtak és ezért megvetett minden olyan művet, amely még küzdő művész nevével volt jelölve. Emellett már kedvezőtlen híresztelések is lábrakaptak. Minthogy az ismert festmények száma korlátolt volt és a műbarátoké is alig volt gyarapítható, az üzletek mind nehezebbekké váltak. Szindikátus került szóba, bankárokkal való megegyezés, csak hogy a magas árakat tarthassák és a Salle Drouot árverésein már színlelt eladásokhoz kellett folyamodni, olyképen, hogy maga a kereskedő vásárolta vissza a festményeket igen drágán. Úgy látszott, hogy e tőzsdei műveleteket is a bukás végzete fenyegeti, hogy az árak túlzott és hazug felhajtását rohamos esés fogja követni.

— Jónapot, kedves mester, — köszönt Naudet felénk közeledve. — Ugy-e ön is, mint mindenki, azért jött ide, hogy Fagerollesomat csodálja?

Magatartása Bongranddal szemben már nem volt oly hízelgően alázatos és tiszteletteljes, mint egykor. És úgy beszélt Fagerollesről, mint saját külön festőjéről, mint az ő szolgálatában álló munkásról, akit gyakran le is szidott. Ő telepítette le az Avenue de Villiers-n, arra kényszerítette, hogy saját háza legyen, úgy bútorozta be, mint egy courtesanét, ő szállította neki a szőnyeget és dísztárgyakat, csak hogy adósságokba verje és ezzel hatalmába kerítse. Most már azzal kezdte vádolni,

hogy nem elég rendes és könnyelmű életmódjával kompromittálja magát. Például ez a kép is! komoly festő sohasem küldte volna be a Salonba; kétségtelen, hogy feltűnést kelt és arról is beszélnek, hogy megkapja a becsület-érmet, de a magas árakhoz képest mégis csak nagyon rossz. Ha valaki az amerikaiakra számít, akkor maradjon szépecskén odahaza, mint egy szent szobor a fülkéjében.

— Kedves uram, akár hiszi, akár nem, húszezer frankot adtam volna saját zsebemből, csakhogy azok a hülye újságok ne ordítozzanak annyit erről a mostani Fagerollesomról.

Bongrand, aki szenvedése mellett is bátran hallgatta végig, elmosolyodott.

— Csakugyan, talán kissé túloztak... Tegnap olvastam egy cikket, amelyből megtudtam, hogy Fagerolles minden reggel két lágy tojást eszik.

Nevetett a reklám e durva fogásán; a sajtó már egy hét óta foglalkoztatta Párist a fiatal mesterrel, a képeről szóló első cikk során, holott még senki sem látta azt. A laptudósítók egész raja kivonult, pörére vetköztették őt, gyermekkorát, apját, a horgany-műtárgyak gyárosát, tanulmányait, elmondták, hol lakik, hogyan él, még harisnyáinak színét is és azt a megrögzött szokását, hogy orra hegyét cibálja. Ő volt a pillanat kegyeltje, a napi izlésnek megfelelő ifjú mester, aki oly szerencsés volt, hogy nem kapta meg a római díjat és szakított az École des Beaux-Arts-ral, bár megtartotta ennek eljárásait; rövid életű szerencse, melyet a szél hoz és elsodor, a megháborodott nagy város ideges szeszélye, az óvatosságnak, a letompított merészségnek, egy oly eseménynek sikere, amely reggel felkavarja a közönséget, estére pedig általános közönyben merül el.

Naudet most észrevette a *Falust temetést*.

— Nini! ez az ön képe?... Tehát a *Lakodalom*-mal akarta szembeállítani. Én lebeszéltem volna . . . *Ó a Lakodalom, a Lakodalom!*

Bongrand még mindig mosolyogva hallgatta, csak éppen egy fájdalmas ránc jelent meg remegő ajkain.

Megfeledkezett remekműveiről, a nevének biztosított halhatatlanságról, már csak a közvetlen sikert látta, amely magától kereste fel ezt a fickót, aki arra sem méltó, hogy az ő ecseteit megtisztítsa, őt pedig a feledésbe taszítja, őt, aki tíz évig küzdött, mielőtt nevet szerzett magának. Ő, ha ezek az új nemzedékek tudnák, midőn eltemetnek bennünket, milyen véres könyveket fakasztanak még a halálban is!

Hallgatott és az a félelem lepte meg, hogy talán elárulta baját. Csak nem súlyod le az irigység aljasságáig! Megharagudott saját magára és ez kiegyenesítette, — állva kell meghalni. És a heves válasz helyett, amely ajkán lebegett, bizalmasan mondta Naudetnek:

— Igaza van, Naudet, helyesebben cselekedtem volna, ha lefekszem azon a napon, midőn ez a kép eszembe jutott.

— Ó, ő van itt, bocsánat! — kiáltott a kereskedő és odább állott.

Fagerolles volt, aki a terem bejáratánál mutatkozott. Nem ment be, tapintatosan, mosolyogva állt meg ott, szellemes fickó magatartásával viselve szerencséjét. Különben keresett valakit, magához intett egy fiatalembert és mondott neki valamit, kétségkívül kedvező dolgot, mert az hálától áradozott. Ketten is odarohantak hozzá és szerencsét kívántak neki, egy nő tartóztatta és vértanúi mozdulattal mutatott egy csendéletre, amely egy homályos sarokba került. Azután eltűnt és csak egyetlen pillantást vetett a képe előtt átszellemülve álló népre.

Claude, aki mindent látott és végighallgatott, most úgy érezte, hogy szomorúság lepi el szívét. A tolongás egyre fokozódott és a tűrhetetlenné vált hőségben már csak bamba és izzadt ábrázatokat látott maga előtt. A vállak fölé más vállak emelkedtek, egészen az ajtóig, ahonnan azok, akik mitsem láthattak, a záportól még csepegő esernyőikkel mutogatták a képet egymásnak. És Bongrand ott maradt, büszkeségből, vereségében kiegyenesedve, szilárdan, az öreg harcos lábain és tiszta pillantásokkal méregette a hálátlan Párist. Mint derék ember akart véget érni, szűkkeblűség nélkül.

Claude szólt hozzá, de nem kapott választ és észrevette, hogy a nyugodt és derült arc mögül elröppent a lélek és rettenetes kintől vérezve, gyászba merült. Ijedt tiszteletet érzett, nem is szólt többet és eltávozott, anélkül, hogy Bongrand maga elé meredő szemei észrevették volna.

Claudeot, aki áthatolt a tömegben, egy gondolat hajtotta. Nagyon csodálkozott, hogy nem volt képes művét felfedezni. Misem volt egyszerűbb. Hát nincs olyan terem, amelyben nevetnek, a csúfolódás és lárma helye, amelyben a tréfálkozó tömeg egy képet gyaláz? Ez a kép lesz az övé. Fülébe csengtek még az egykori Visszatűtöttak Salonjában hallott kacajok. És minden ajtónál hallgatózott, nem itt hurrogják-e le őt.

De midőn újból a keleti nagy terembe jutott, ebbe a csarnokba, amelyben a „nagy“ művészet haldoklik, ebbe a komor és hideg raktárba, amelybe a nagy történeti és vallásos kompozíciókat zsúfolják bele, hirtelen megrázkódott, szeme fölfelé meredt. Pedig már kétszer is elment erre. Az bizony az ő képe, odafönn, oly magasan, de oly magasan, hogy alig ismert reá, egész aprónak tűnt fel, ahogy oda volt helyezve egy keret sarkához. Ez a monumentális keret a Vízözönt ábrázoló óriási, tíz méteres képet vett körül, amelyen bortörkölyszerű vízbe mártott sárga nép hemzsegett. Balra egy tábornok egész alakjának szánalmas, hamuszürke képmása függött, jobbra egy nagyméretű nimfa, holdas táj közepette, egy meggyilkolt nő hullája, mely a fűvön rothadt és köröskörül mindenütt rózsaszínbe, ibolyaszínbe játszó dolgok, szomorú képek, még olyanok is, mint a lerészegedő barátokat ábrázoló humoros jelenet, vagy a képviselőház megnyitását bemutató festmény, amely alatt egész lap írás volt aranyozott táblácskán, az ismert képviselők fejének körvonalú reprodukciójával és melléjük írt neveikkel. És amott a magasban, e fakó szomszédság közepette az ő kis képe durván, kegyetlenül rítt ki egy szörnyeteg fájdalmas fintorgásával.

Jaj, a *Holt gyermek*, a nyomorult kis hulla ebben a távolságban nem volt egyéb formátlan hústömegnél, elhullott ormóttan állat dögénél! Koponya vagy has volt-e

az a felpuffadt és megfehéredett tüneményes fej? és az ágyneműn görcsösen összehúzódott szegény kezecskék nem olyanok voltak-e, mint egy megfagyott madár meg-gémberedett lábai? és maga az ágy, a lepedő fehérsége a test tagjainak fehérsége alatt, ez az oly szomorú fehérség, a szín kimulása, a vég legvége! Majd megkülönböztethetők voltak a tiszta és merő szemek és reá lehetett ismerni a gyermekfejre, valami agybaj esetére, amely mély és rémítő szánalmat gerjesztett.

Claude közelebb ment, majd hátrált, hogy jobban lásson. A világítás oly rossz volt, hogy mindenünnen visszaverődő fény támadt a képen. Az ő kis Jacquesja, hogyan helyezték el! kétségkívül megvetésből vagy még inkább szégyenből, hogy megszabaduljanak gyászos csúnaságától. Ő mégis maga elé idézte, maga előtt látta, amott falun, üdén és rózsásan, ahogy a fűben hempergett, majd a Rue de Douaiban, ahol mind sápadtabb és bambább lett, azután a Rue Tourlaqueban, ahol nem birta már el homlokát és egy éjszakán meghalt, egészen egyedül, míg anyja aludt. És maga előtt látta az anyát is, a szomorú asszonyt, aki otthon maradt, kétségkívül azért, hogy sírhasson, hiszen most már naphosszat sírt. Mindegy, jól tette, hogy nem jött el: túlságosan szomorú volt ez, az ő kis Jacquesuk, már kihülve ágyán, páriaként félredobva, a kegyetlen világításban, amelyben arca nevetett, borzalmasan nevetett.

És Claude még erősebben szenvedett műve elhagyatottságától. Csodálkozásában, csalódásában körülnézve, kereste a tömeget, a tolongást, amelyre előkészült. Miért nem hurrogják le? Ő, az egykori sértések, a gúnyolódások, a felháborodások, mindaz, ami szívét tépte és életben tartotta! Nem, már semmi, oda sem köpnek már: ez a halál. Az óriási termen a közönség gyorsan, unalomtól borzongva ment keresztül. Csak a képviselőház megnyitását ábrázoló festmény előtt állottak emberek, mindig megújuló csoportokban olvasták a feliratos táblát és mutogatták egymásnak a képviselők fejeit. Háta mögött nevetés hallatszott és ő megfordult, de nem gúnyolódtak, egyszerűen mulattak a dorbézoló barátokon. Ez a kép volt a Salon humoros sikere, amelyet az urak

a hölgyeknek magyaráztak és roppant szellemesnek jelentettek ki. És mindenki elment a kis Jacques alatt és egyikük sem emelte fel fejét, egyikük sem tudta még azt sem, hogy ott van!

A festőben mégis felébredt egy remény. A terem közepén lévő pamlagon két úr ült, mindkettő kitüntetéssel, az egyik kövér, a másik sovány. A bársonypárnákra támaszkodva beszélgettek, miközben a szemközt lévő képeket nézték. Claude közelebb ment hozzájuk és kihallgatta őket.

— És utánuk mentem, — mondta a kövér. — Befordultak a Rue Saint-Honoréba, majd a Rue Saint-Rochba, a Rue de la Chaussée d'Antinba, a Rue La Fayetteba...

— Szóval, megszólította őket? — kérdezte a sovány, mélységes érdeklődést kifejező arccal.

— Nem, féltem, hogy dühbe jövök.

Claude odább állott, háromszor visszatért, dobogó szívvel, valahányszor a gyér látogatók egyike megállott és a lábazattól a mennyezetig végiglegettette szemeit. Beteges vágy fogta el, hogy csak egy, egyetlenegy szót is halljon. Minek kiállítani? hogyan lehessen megtudni? mindent inkább a hallgatás kínjánál! És fulladozott, midőn egy fiatal házaspárt látott közeledni; a férj helyes ember volt szőke bajuszkájával, az asszony elragadó, finom és karcsú, mint a meissení porcellán-pásztornő. Észrevette a képet és tárgyát kérdezte, elbámulva, hogy mitsem ért belőle és midőn férje a katalógusban lapozva, megtalálta a *Holt gyermek* címet, borzongva magával vonszolta és elrémülve kiáltott fel:

— Szörnyűség! A rendőrségnek nem kellene az ilyen szörnyűséget megengednie!

Claude ottmaradt, állva, öntudatlanul és megigézve, révedező szemekkel, a tömeg folytonos özönlése közegette; mindenki tovább rohant, közönyösen, anélkül, hogy csak egy pillantást vetett volna is arra az egyetlen és megszentelt dologra, mely csak az ő szemének volt látható. Itt, a taszигálódás közben végre Sandoz ráakadt.

Ő is egyedül kóborolt, mert felesége beteg anyja mellett maradt. A kis kép alatt, amelyre véletlenül buk-

kant reá, sajó szívvel állott meg. Jaj, milyen utálatos ez a nyomorult élet! Hirtelen újból átélte ifjúságukat, a plassansi kollégiumot, hosszú kiruccanásaikat a Viorne partjára, az izzó napfényben tett kirándulásaikat, születő becsvágyuk egész fellángolását és későbbi, közös életükből eszébe jutottak törekvéseik, a dicsőség biztos tudata, túlságos étvágyuk mohósága, amellyel egyszerre fel akarták falni Párist. Ebben a korszakban hányszor látta Claudeban a nagy embert, akinek szabadjára engedett génusza igen messze maga mögött fogja hagyni a többiek tehetségét! Először az Impasse des Bourdonnaisban, később a Quai de Bourbonon levő műterem, a megálmodott óriási festmények, tervek, amelyekből levegőbe röpül majd a Louvre, szüntelen küzdelem, tíz órai munka naponként, lényének teljes odaadása. És azután? hús esztendő szenvedélye után ezzel végezni, ezzel a félszeg, szegényes dologgal, amely kicsinységében észrevétlen marad és amelyből bélpoklos elszigeteltségében kínzó melankolia árad! Annyi remény, annyi gyötrelmi, a vajúdás kínjában töltött élet és ez és ez, Istenem!

Sandoz reáismert a mellette álló Claudera. Testvéri megindulás remegett hangjában.

— Hogyan! hát eljöttél? ... Miért nem akartál értem jönni?

A festő még csak nem is mentegetődzött. Igen fáradtnak látszott, ellenállás nélkül, enyhe, elálmosító bódulás hatalmában.

— Ugyan ne maradj itt. Elmult dél, velem fogsz reggelizni... Ledoyennél várnak reám. De nem törődöm velük, menjünk le a buffetbe, ez majd megfiatalít, ugy-e öregem?

És belekarolva, Sandoz magával vitte, szorongatva, melengetve őt, azon iparkodva, hogy kiragadja komor hallgatásából.

— Nézzük csak, teringettét! nem szabad így elhagynod magad. Hiába helyezték el oly rosszul, képed kitünő, mesteri munka! Igen, tudom, másról ábrándoztál. Mi az ördög! még nem haltál meg, majd későbbre marad... És nézd csak, büszkének kellene lenned, mert az idén voltaképen te diadalmaskodol a Salonban. Nemcsak hogy

Fagerolles meglop, hanem valamennyien téged utánoznak, te kavartad fel őket *Plein air*-ed óta, amelyen annyit nevettek... Nézd csak, nézd! itt is egy *Plein air*, amott egy másik, és itt is, ott is valamennyi!

Amint végighaladtak a termeken, ujjával mutatott reá az egyes képekre. Valóban, a világosság, amelyet lassankint vittek be korunk festészetébe, végre elhatalmasodott. Az egykori fekete Salon, amelyet kátrányfestékek kotyvasztottak, tavaszi vidámságú, napsütéses Salonnak adott helyet. A hajnal volt, az ifjú nap, amely egykor a Visszautasítottak Salonjában bukkant fel a szemhatáron és most már nagyobbodott, végtelen árnyalatokra bontott finom, szórt fénnel fiatalítva meg a műveket. Mindenütt feltűnt ez a kékség, még az arcképekben és a genreképekben is, amelyek a történeti festmények méreteit és komolyságát érték el. Ezek az akadémikus ízü régi tárgyak is eltűntek a hagyományos mártásokkal együtt, mintha az elitelt elmélet magával vitte volna kísérteties népét; a képzeleti tárgyak ritkákáá váltak, a mitológiák és a katolicizmus hullaszerű meztelességei, a hit híján levő legendák, az élettelen életképek, a régi iskola lomtára, melyet huncutok vagy együgyűk nemzedékei koptattak el; és a régi szabályok utóvédjeinél még a megvénült mestereknél is nyilvánvaló volt az új befolyás, a napsütés oda is eljutott. Távolról nézve, minden lépésre úgy látszott, mintha egy-egy festmény áttörné a falat, mintha ablak nyílna a szabadba. Csakhamar le fognak omlani a falak, a nagy természet be fog hatolni, mert kitágult a rés, a roham elsöpörte a megrogzott gyakorlatot a vakmerő ifjúság e vidám ütközetében.

— Ó, így is szép a te osztályrészed, öregem, — folytatta Sandoz. — A holnap művészete a tied lesz, te csináltad valamennyit.

Claude ekkor szétnyitotta fogait és igen halkán, sötét durvasággal így szólt:

— Mi hasznom belőle, hogy én csináltam őket, ha saját magamat nem voltam képes megcsinálni?... Látnod, ez túlságosan nehéz volt nekem és ez fojtogat.

Egy kézmozdulattal tetézte be gondolatát, képtelen-

ségét, hogy ő legyen az általa hozott elv gényusa, gyötrelmét, hogy mint előfutár ő veti el az eszmét, de nem aratja le ennek dicsőségét, kétségbeesését, hogy a gyorskezők, a fürge fickók rajostul falják fel, szerte-szórják iparkodásukat, lealjasztják az új művészetet, mielőtt akár ő, akár más képes lett volna létrehozni a remekművet, amely ennek a századnak végét megjelölne.

Sandoz tiltakozott, a jövő nyitva áll. Azután, hogy szórakoztassa, a dísztermen áthaladva, megállította.

— Nézd ezt a kékruhás hölgyet az előtt az arckép előtt! Hogy pofonvágja a természet a festészetet!... Emlékszel, mikor azelőtt a közönséget, a ruhákat, a termék életét néztük. Egyetlenegy festmény sem állotta ki az összehasonlítást. És ma olyanok is vannak, amelyek nem szenvednek túlságos kárt. Sőt amott észrevettem egy képet, amelynek sárga színhangulata teljesen meghalványította a hozzá közeledő nőket.

Claude azonban megremegett kimondhatatlan szenvedésben.

— Kérlek, menjünk, vigyél el innen... Már nem bírom.

A buffetben végtelen nehézséggel találtak csak szabad asztalt. Örült tolongás, dulakodás uralkodott a magas vasmennyezet szakaszai alatt barna szövetfüggönyökkel elsötétített tágas helyiségben. A háttérben, félig homályba merülve, három tálalón szimmetrikusan egymásra voltak rakva a befőttes csészék, míg közelebb, a jobb- és baloldali számoló-asztalok előtt egy-egy hölgy ült, egyik szőke, másik barna és katonai szemmel ügyelt fel a háborgó tömegre. Ennek a barlangnak sötét mélyétől kezdve a kis márványasztalok sokasága sorakozott, körülvéve a székek rendetlenül összezsúfolt tömegétől és túláradva a kertbe is kinyúlt, az üvegtetőn át behatoló sápadt világosságba.

Végre Sandoz észrevette, hogy egy asztal mellől felkelnek. Odarohant és a tömeg közepette kemény tusával foglalta el.

— Teringettét! csakhogY itt vagyunk... Mit akarsz enni?

Claude közönyösen vont vállat. A reggeli különben

rémítő rossz volt, savanyú lében puhára főtt pisztráng, kiszáradt bélszín és nedves fehérmű-szagú spárga. Amellett még verekedni is kellett, csakhogy kiszolgálják őket, mert az ide-odalökdösött pincérek elvesztették fejüket és alig tudtak moccanni a túlságos szűk átjárókban, amelyeket a székek áradata folyton szűkített, sőt teljesen el is zárt. Baloldalt egy függöny mögül a lábasok és edények csörömpölése hallatszott, mert itt, a kert homokján rendezték be a konyhát, ahogy a falusi búcsúkon az üstöket az útszélen, szabad ég alatt állítják fel.

Sandoz és Claude csak ügyyel-bajjal ehetett, mert két társaság közé szorultak, amelynek könyökei lassankint beleérték tányérjaikba és valahányszor egy pincér arrament, székeiket heves lökessel ingatta meg. De ez a szorultság, mint a rettenetes ennivaló, vidámságot idézett elő. Tréfálkoztak az ételek fölött, az asztalok között bizalmas érintkezés fejlődött ki a közös balsorsban, amely hovatovább mulatsággá vált. Ismeretlenek összebarátkoztak, barátok három sor távolságra folytattak egymás közt társalgást, hátrafordított fejjel, szomszédjaik fejei fölött hadonázva. Kivált a nők élénkültek fel, eleinte nyugtalanzkodtak a zűrzavar miatt, azután lehúzták keztyűiket, felemelték fátylaikat, nevetve, mihelyt egy gyűszűnyi tiszta bort megittak. A vernissage e napjának éppen az volt a pikantériája, hogy itt a közönség minden rétege egybevegyült, félvilági nők és polgárasszonyok, nagy művészek és semmitmondó alakok, a véletlen szerint és az érintkezés gyanús esélyei még a legtisztességesebbek szemébe is lángot gyújtottak.

Sandoz, aki lemondott arról, hogy a húst megegye, a társalgások és kiszolgálás zsivajában odakiáltott egy pincérnek:

— Egy darab sajtot, igen? ... És igyekezzünk kávét is kapni.

Claude tétován nézett, mitsem hallott. A kertbe nézett. Helyéről odalátott a középponton elhelyezett nagy pálmacsoportra, amely a köröskörül alkalmazott barna kárpitozásról emelkedett ki. Szobrok látszottak ott körben felállítva: egy faunnő háta, puffedt farával; egy csinos leányalak oldalról látva, finom arcélével, egyik

kis, kemény keblének csúcsával; egy gallus bronzfeje, buta hazafiasságtól áradózó óriási románc; egy csuklóinál fogva felakasztott nő, valami Pigalle-városrészbeli Andromeda tejszínű hasa és még sok, sok más, vállak és csípők, az utak kanyarulatait követő sorokban, a zöldből kilátszó fehérségek, fejek, keblek, lábszárak, karok, amelyek távlatban elíedtek és összezavarták egymást. Balra mellszobrok voltak egyvonalban felállítva és glédában sorakozó orrok rendkívül kómikus látványát nyújtották, volt ott egy pap, óriási, hegyes orral, egy szobacicus kis pisze orral, egy tizenötödik századbéli olasz nő, szép, klasszikus orral, egy matróz képzeletbeli orral és mindenfajta orrok, tisztviselők, iparosok, rendjeles urak orrai, mozdulatlanul és végnélkül.

De Claude mitsem látott, csak szürke foltokat a zavaros, zöldes világításban. Kábulása tovább tartott és csak egyet vett észre, a nők ruháinak fényüzését, amelyet rosszul ítél meg a termekben uralkodó tolongás közepette és amely itt szabadon érvényesült, akár egy kastély télikertjének kavicsos útjain. Az egész elegáns Páris vonult el ott, a hölgyek, akik azért jöttek, hogy mutogassák magukat, megfontolva megválogatott ruháikban, amelyek arra voltak szánva, hogy másnap az ujságokban szerepeljenek. Sok bámulója akadt egy színesnőnek, aki királynői tartással haladt tova egy herceg-férj leereszkedő arcával lépdelő úr karján. A nagyvilági hölgyek modorában volt valami az utcai nőkéből, valamennyien azzal a lassú pillantással méregették egymást, amely leszedi a testről a ruhát, értékeli a selymet, megszámlálja a csipkék rőfjeit, a cipő hegyétől a kalap toláig mindent kifürkész. Mintha csak valami semleges szalonban lettek volna, az ülő hölgyek összetolták székeiket, akár csak a Tuileriesben és kizárólag az arra menő nőkkel foglalkoztak. Két barátnő nevetve gyorsították lépteit. Egy másik hölgy egyedül jött-ment, némán, sötét pillantásokkal. Mások, akik elszakadtak egymástól és újból összekerültek, hangosan mulattak az eseten. A férfiak sötét, fekete tömege meg-megakadt, újból megindult, megállott egy márványszobor, megtorlódott egy bronzszobor előtt, míg az idetévedt néhány nyárspolgár

között szájról-szájra jártak a híres nevek, Páris valamennyi kiválóságának nevei, egy dicsőséges név, midőn egy rosszul öltözött kövér úr ment arra, egy költő szárnyaló neve, midőn egy sápadt férfi közeledett, akinek olyan semmitmondó arca volt, mint egy portásnak. Eleven hullám szállott fel a tömegből az egyenletes és színtelen világításban, hirtelen azonban az utolsó zápor fellegei mögül előtörő napsugár lángba borította a magas ablakokat, ott ragyogott a nyugati ablakokon, aranyosan permetezett a mozdulatlan levegőben; minden felmelegedett, a szobrok hófehérsége a ragyogó zöld környezetben, az üde gypágyak, amelyeket az utak sárga homokja határolt, a gazdag ruhák selymes és gyöngyszínű csillogással, még a hangok is, amelyek ideges és nevető moraja úgy fellobogott, mint a tűzre vetett rőzse lángolása. A kertészek, akik a virágágyak ültetését fejezték be, megnyitották a vízvezeték csapjait és az öntözők esője langyos párában szállt fel a nedves pázsitról. Egy vakmerő veréb, amely nem törődve a néptömeggel, a vaserendákról leröpült, a buffet előtt a homokban csipegett és megette a kenyérmorzsákat, amelyeket egy fiatal asszony mulatságból szórt neki.

Claude ebből az egész lármából nem hallott egyebet, mint a távoli tenger zúgását, a fönn, a termekben dobogó közönség morajlását. És egy emlék ötlött fel előtte, eszébe jutott a zaj, amely viharként süvített képe előtt. Most azonban már nem nevetnek: Fagerolles az, akit Páris óriási lélegzete ünnepel odafenn.

Sandoz, aki megfordult, éppen akkor mondta Claudenak:

— Nini! Fagerolles!

Csakugyan, Fagerolles és Jory anélkül, hogy észrevették volna őket, egy szomszéd asztalt foglaltak el. Az utóbbi vastag hangján folytatta a megkezdett beszélgetést.

— Igen, láttam döglött gyerekét. Ő a szegény ördög, milyen befejezés!

Fagerolles meglökte könyökével és Jory, észrevevén a két pajtást, azonnal így folytatta:

— Te vagy, öreg Claude! ... Hogy vagy, mi? ...

Tudod, még nem láttam képedet, de hallottam, hogy nagyszerű.

— Nagyszerű! — hagyta helyben Fagerolles.

Azután elcsodálkozott.

— Itt ettetek, micsoda gondolat! hiszen oly rossz itt!... Mi Ledoyentől jövünk. Mennyi nép van ott, milyen tolongás, milyen vígság!... Hozzátok közelebb asztaltokat, hadd beszélgezzünk kissé.

Összetolták a két asztalt. De a hízelgők és kérelmezők újra megtalálták a diadalmas ifjú mester nyomát. Három barátja felemelkedett és távolról hangosan üdvözölte. Egy fiatal hölgy mosolygó szemlélődésbe merült, midőn férje fülébe súgta nevét. És a hórihorgas, aki reggel óta üldözte és még mindig dühöngött, hogy képét oly rossz helyre akasztották, felemelkedett a háttérben levő asztalától és odasietve újra panaszokban tört ki, követelve, hogy képét haladék nélkül akasszák a lábazat fölé.

— Ugyan, hagyjon már békét! — kiáltott Fagerolles, aki végre is kifogyott a szeretetreméltóságból és béketűrésből.

A másik fenyegetően, morogva távozott, Fagerolles pedig így folytatta:

— Az már igaz, akármennyire kedvükben jár is az ember, végre megvadítják!... Valamennyien a lábazat fölött akarnak lenni! mintha ki tudja hány mérföld hosszú lenne az!... Jaj, micsoda mesterség az a jurytagság! Az ember csak tönkreteszi a lábát és ráadásul még gyűlölségeket szerez vele!

Claude kába arccal nézett reá. Mintha egy pillanatra felocsúdna, nehéz nyelvvel mormogott:

— Írtam neked, el akartam hozzád menni, hogy megköszönjem... Bongrand elmondta nekem, mekkora fáradtságodba került... Még egyszer köszönöm.

De Fagerolles élénken szakította félbe.

— Mi az ördög! már régi barátságunknak is tartoztam ezzel... Boldog vagyok, hogy örömet okozhattam neked.

Zavarban volt, mint ifjúságának be nem vallott mesterével szemben mindenkor és leküzdhetetlen alázatossá-

got érzett az előtt az ember előtt, akinek néma megve-tése elég volt ahhoz, hogy e pillanatban megrontsa dia-dalát.

— Képed nagyon helyes, — jegyezte még meg Claude lassan, — mert jó és bátor akart lenni.

Ez az egyszerű dicséret szívét túlzott, ellenállhatatlan megindulással töltötte el, amelyről maga sem tudta, honnan jött és a hitetlen, minden hájjal megkent fickó remegő hangon válaszolt:

— Barátom, milyen kedves is vagy, hogy ezt mondd.

Sandoznak végre elhozták a két csésze kávé, de a pincér megfélemezett a cukorról, azért azokkal a cukor-darabokkal kellett beérnie, amelyeket egy szomszéd család hagyott ott. Nehány asztal megüresedett, de fesztele-nebb lett a hangulat és egy női kacaj oly áthatóan csengett, hogy mindenki odafordult. Dohányoztak és a kék füst lassan szállongott a borpecsés, rendetlen abroszok fölött, amelyeket zsíros edény borított. Midőn Fagerolles-nak is sikerült két chartreuset hozatnia, beszédbe elegye-dett Sandozzal, akit óvatosan kezelt, mert erősséget sejtett benne. Ekkor Jory Claudeot foglalta le, aki ismét komor hallgatásba merült.

— Mondd csak, kedvesem, nem küldtem neked értesítést házasságomról... Tudod, a mi helyzetünkben csak magunk közt végeztük el a dolgot, mindenki nélkül... De mégis szerettelek volna értesíteni. Megbocsá-tasz, úgy-e?

Közlékenynek mutatkozott, részleteket adott le, örvendve az életnek, azzal az önző örömmel, hogy e le-győzött szegény ördöggel szemben kövérnek és győze-delmesnek érzi magát. Minden sikerült neki, ahogy mondta. Abbahagyta az alkalmi cikkek frását, szükségét látva, hogy komolyan rendezze be életét, majd egy nagy művészeti folyóirat szerkesztője lett és állítólag harminc-ezer frankot kapott azért évenként, nem is számítva a gyűjtemények eladásával összefüggő sötét üzleteit. A polgári kapzsiság, amely atyjáról szállott reá, a nyeresz-kedésnek ez az öröksége, amely titokban a legalsóbb-rendű üzérkedésre csábította, ma teljesen kifejlődött és

végre is rettenetes urat csinált belőle, aki kiszipolyozta a keze alá kerülő művészeket és műbarátokat.

Szerencséje közepette a mindenható Mathilde úgy intézte a dolgot, hogy végül ő könyörgött neki sírva, hogy legyen felesége, amit azután hat hónapon át visszautasított.

Ha már együtt élünk valakivel, — folytatta, — akkor még a legjobb rendezni a helyzetet. Mit? te, aki keresztülmentél ezen, te vagy a megmondhatója, úgy-e... Azt mondom neked, hogy ő nem akart, igen! mert félt, hogy tévesen ítélik meg és nekem árt vele. Látod, nem is sejti annak az asszonynak a jó tulajdonságait. Odaadó, mindenről gondoskodó, takarékos, eszes és helyes ítéletű... Ő milyen szerencse, hogy találkoztam vele! Már semmibe sem kezdek bele önélküle, ráhagyok mindent, ő intéz mindent, szavamra!

Valójában úgy állt a dolog, hogy Mathilde végül is valóságos kis fiút csinált belőle, aki félénk engedelmisségben azonnal illedelmes lesz, mihelyt csak meg is fenyegetik, hogy nem kap édességet. Az egykori feslett és telhetetlen nőszemélyből a legkomolyabb feleség lett, aki tekintélyt tartott és akit becsvágy és haszonlesés emésztett. Még csak meg sem csalta férjét, a tisztességes asszony fanyar erénye töltötte el, kivéve régi praktikáit, amelyeket egyedül az ő számára, hatalmának hitvestársi eszköze gyanánt megtartott. Állítólag együtt látták őket áldozni a Notre-Dame de Lorette-templomban. Mások előtt is megölelték egymást és becéző neveket adtak egymásnak. Este azonban a férjnek el kellett mondania egész napját és ha egy óra felhasználása gyanús volt, vagy ha nem hozta haza az utolsó centimeig az általa felvett összegeket, olyan éjszakát szerzett neki azzal, hogy súlyos betegségekkel fenyegette vagy jámbor vonakodásával ágyát kihűtötte, hogy minden alkalommal drágábban kellett bocsánatát megvásárolnia.

— Így tehát, — ismételte Jory, aki tetszelgett elbeszélésében, — megvártam atyám halálát és elvettem.

Claude lehorgasztott fejjel ült ott, esze másutt járt és oda sem hallgatott, az utolsó szó azonban megütötte a szívét.

— Hogyan, elvette?... Mathildeot!

Ebben a felkiáltásban foglalta össze az eset fölött való csodálkozását, mindazokat az emlékeket, amelyek a Mahoudeau-féle bolt idejéből most eszébe jutottak. Mintha még hallaná, milyen ocsmány kifejezésekkel beszélt Jory az asszonyról és visszaemlékezett azokra a bizalmas közlésekre, amelyeket egy reggel a járdán tett volt neki az erős fűszeres illatoktól megfertőzött drogéria mélyében lejátszódó fantasztikus, förtelmes orgiákról. Az egész kompánia odajárt, Jory még komisszabb volt, mint a többi és most elvette! Bizony bolond az a férfi, aki rosszat beszél szeretőjéről, akár még a legaljasabbról is, mert sohasem tudhatja, nem fogja-e valamikor elvenni.

— Igen, Mathildeot, — felelt Jory mosolyogva. — Tudod, a régi szeretőkből lesznek a legjobb feleségek.

Lelei nyugalma zavartalan volt, a régi emlékek meghaltak számára és pajtásai társaságában semmiféle elfogódottságot sem mutatott. Mintha máshonnan jött volna az asszony és ő bemutatná nekik s eszébe sem jutott, hogy azok éppúgy ismerték, mint ő.

Sandoz, aki félfüllel végighallgatta a beszélgetést, mert nagyon érdekelte a jeles eset, midőn elhallgattak, felkiáltott:

— Menjünk már... Lábaim elzsibbadtak.

Ebben a pillanatban azonban Irma Bécot jelent meg és megállt a buffet előtt. Teljes szépségében tündökölt. haja újonnan volt megaranyozva és hamis vörösségével egy régi renaissance-keretből leszállott courtesanera emlékeztetett; világoskék brokát-ruhát viselt alençoni csipkével díszített szoknyája fölött és oly pompás jelenség volt, hogy a férfiak egész kísérete követte. Midőn a többiek közt Claudeot felismerte, valami gyáva szégyen egy pillanatig habozásra készítette e rosszul öltözött, csúnya és megvetett szerencsétlen ember előtt. Azután felülkerekedett benne régi szeszélyének bátorsága és vele szorított először kezét, míg az őt körülvevő jól öltözött urak meglepetésükben tágra nyitották szemeiket. Gyengéd kifejezéssel, némi baráti gúnnal mosolygott, kissé félrehúzáván szájszögleteit.

— Félre a nehezteléssel, — mondotta vidáman.

Ez a szó, amelyet csak ők érthettek meg, még erősebb nevetésre indította. Ez volt egész történetük. A szegény fiú, akin erőszakot kellett elkövetnie és akinek ez semmi élvezetet sem okozott!

Fagerolles kifizette a két chartreuset és elment Irmával. Jory is elhatározta magát, hogy velük megy. Claude utánuk nézett, amint a nő a két férfi között királynői léptekkel haladt a tömeg közepette és mindenünnen bámuló köszönésekben részesült.

— Látszik, hogy Mathilde nincs itt, — szólt Sandoz egyszerűen. — Jaj, milyen két pofont kapna otthon!

Ő is fizetni akart. Valamennyi asztalt leszedtek, már csak csontok, kenyérhéjak maradtak ott. Két pincér szivaccsal mosta le az asztalokat, egy másik pedig gereblyével egyengette a homokot, amelyet köpések áztattak, kenyérmorzsák piszkítottak. A barna szövetfüggönyök mögött most a személyzet reggelizett és kihallatszott csámcsogásuk, durva nevetésük, mint valami cigánytábor zabálása, mikor már a fazekak fenekére érnek.

Claude és Sandoz megkerülte a kertet és az egyik sarokban, a keleti előcsarnok közelében, igen rosszul elhelyezve, Mahoudeau szobrára bukkantak rá. Ez volt végre az álló Fürdő nő, de összezsugorodva, alig akkora, mint egy tízéves leányka és elragadóan bájos, finom combjaival, apró kebelével, amely oly üdén tartózkodó volt, mint a bimbó fakadása. Szinte illatozott, sajátos varázst sugárzott ki, amelyet nem lehet adni, mert ott virágzik, ahol akar, — ez a legyőzhetetlen, makacs és életerős varázs, amely önkénytelenül fakad a munkás vastag ujaiból, ha ezek nem is tudnak róla és sokáig félre is ismerik.

Sandoz meg nem állhatta, hogy el ne mosolyodjék.

— Hogy ez a fickó mindent elkövetett, csakhogy tönkretegyje tehetségét!... Ha jobban helyezték volna el, nagy sikere lenne.

— Igen, nagy sikere, — ismételte Claude. — Nagyon csinos.

Éppen ekkor vették észre Mahoudeaut, aki az előcsarnokból a lépcső felé tartott. Odahítták, elébe mentek

és néhány percig hármában elbeszélgettek. A földszinti csarnok üres volt, homokkal borítva és nagy kerek ablakain át fakó világosság özönlött be. Mintha csak vasúti híd alatt lett volna az ember: erős pillérek tartották a fémből való gerendákat, jéghideg fujt be felülről és meg nedvesítette a talajt, amelybe besüppedt a láb. Messze, egy szakadozott függöny mögött szobrok sorakoztak, a beküldött, de visszautasított szobrászati művek, gipszek, amelyeket a szegény szobrászok él sem vitettek, rideg, siralmasan elhagyatott halottas-kamra. De a legmeglepőbb volt, önkénytelenül is figyelmet keltett az a folytonos robaj, amelyet a közönség dobogása idézett elő a termek padlóján. Egyenesen siketítő volt az az örökös dübörgés, mintha teljes gőzzel száguldó végtelen vonatok rázkódatták volna meg a vastartókat.

A barátok bókjai után Mahoudeau azt mondta Claudenak, hogy hiába kereste képét: hova az ördögbe duglították? Azután, elérzékenyülve a múlton, Gagnière és Dubuche miatt nyugtalankodott. Hova lettek az egykori Salonok, amelyeket a kompánia együttesen rohant meg, mikor felbőszülve járták végig a termeket, mint valami ellenséges országot, azután kijövet, az izzó felháborodás, a viták, amelyekből megdagadt nyelvük és kiürült agyuk! Dubuchet már látni sem lehetett. Gagnière kétszer-háromszor havonként bejött Melunból valamely hangversenyre és oly kevésbé érdeklődött már a festészet iránt, hogy még a Salonra sem jött el, pedig ott volt rendes tájképe, a szajnaparti részlet, aminőket tizenöt év óta beküldött, csinos, szürkés színű, lelkiismeretes képeket, amelyek oly finomak voltak, hogy a közönség sohasem vette észre őket.

— Fel akartam menni, -- szolt Mahoudeau. — Feljöttök velem?

Claude, aki rosszul érezte magát és elsápadt, minden pillanatban fölfelé nézett. Jaj, az a szörnyű lárma, a falánk szörnyeteg rohanása, melynek rázkódását még tagjaiban is érezte!

Szó nélkül nyújtotta oda kezét.

— Itt hagysz? — kiáltott fel Sandoz. Sétálj még velünk egy darabig, azután együtt megyünk el.

Majd szánalom fogta el, látván, hogy oly fáradt. Érezte, hogy bátorsága fogytán van, hogy magányra vágyik, hogy egyedül akar elmenekülni, elrejtteni sebé.

— Hát akkor Isten veled, öregem... Holnap elmegyek hozzád.

Claude támolyogva, a fölül ringó vihartól üldözve, eltűnt a kert facsoportjai mögött.

És két órával utóbb Sandoz, aki elszakadt Mahoudeautól és Jory és Fagerolles társaságában akadt megint reá, a keleti teremben megpillantotta Claudeot, képe előtt állva, ugyanazon a helyen, ahol első ízben találta volt. A szerencsétlen, mihelyt elvált tőlük, azonnal feljött ide, akarata ellenére, idevonzva, megbűvölve.

Öt óra volt, midőn a fojtó hőségben a tömeg, amely kimerült a termekben való keringéstől és amelyet a parkba eresztett nyájak szédülése fogott el, nekivadul és gázolja egymást, anélkül, hogy a kijáratot megtalálná. A reggeli hűvösség óta a testek melege, a lehelletek szaga rőt párával nehezedett a levegőre és a padlókról felszálló por finom ködképében terjengett az emberi álmok kigőzölgésében. Némelyek még odavezették egymást a képek elé, amelyeknek csak tárgya érdekelte és tartotta vissza a közönséget. Elmentek, visszajöttek, vég nélkül járkáltak. Különösen a nők ragaszkodtak ahhoz, hogy ne tárgitsanak és addig maradjanak ott, míg csak a teremőrök ki nem lökik őket, mihelyt hatot üt az óra. Kövér hölgyek letelepedtek. Mások, akik nem találtak egy helyecskét sem, hogy leülhessenek, erősen rátámaszkodtak napernyőikre, teljesen kimerülve, de mégis makacsul. Minden szem nyugtalanul és könnyörgőn leste a párnázott padokat, amelyek zsúfolva voltak emberekkel. És a fejek ezreit már semmi egyéb sem korbácsolta fel, mint a fáradtság e végső foka, amely megremegtette lábaikat, megnyújtotta ábrázataikat, fejgörcsrel kínoztá homlokukat, a Salonok külön fejgörcsével, amelyet a nyak szakadatlan hátrahajlítása és a színek vakító tánca idéz elő.

A két kitüntetéses úr azonban még mindig egyedül ült ott a középső pamlagon, ahol már délben elmondták egymásnak történetkéiket és nyugodtan beszélgetett.

mintha száz mérföldnyire lettek volna. Talán visszatértek oda, talán el sem mozdultak onnan.

— Eszerint tehát, — mondta a kövér, — ön bement és úgy tett, mintha nem értené a dolgot?

— Tökéletesen, — válaszolt a sovány. — Rájuk néztem és kalapot emeltem... Úgy-e, ez érthető volt?

— Meglepő, kedves barátom, ön igazán meglepő!

Claude azonban csak szíve tompa dobogását hallotta és nem látott egyebet, csak a *Holt gyermek*-et, főnn a magasban, a mennyezet közelében. Nem vette le róla szemeit, teljesen annak a varázserőnek hatalmában volt, amely akaratán kívül odaszegezte. A tömeg, kábult fáradtságában, ott forgolódott körülötte; lábaira tapostak, nekiütköztek, magukkal sodorták, ő, mint valami élettelen test, átengedte magát az árnak, majd ugyanarra a helyre került vissza, még mindig felemelt fejjel, nem tudta, mi történik lenn és csak odafönn élt, a halálban felpuffedt kis Jacques-kal. Két nagy könnycsepp ült mozdulatlanul szemhéjai között és elhomályosította látását. Úgy tűnt fel előtte, hogy soha sem fog betelhetni a nézéssel.

Ekkor Sandoz, mélységes szájalomtól eltelve, úgy tett, mintha nem vette volna észre régi barátját, mintha magára akarta volna hagyni eltévesztett élete sírján. A pajtások ismét arra vonultak, együtt voltak, de Fagerolles és Jory elől ment. Mahoudeau megkérdezte Sandoztól, hol van Claude képe, de Sandoz hazudott, eltávolította, magával vitte. Mindnyájan elmentek.

Aznap este Claude csak rövid szavakkal válaszolt Christinenek: minden jól megy, a közönség nem haragszik, a kép jó hatású, talán kissé túlmagasan lóg. E hideg nyugalom ellenére azonban oly különösen viselkedett, hogy Christinet félelem lepte meg.

Ebéd után, midőn az asszony újra bement, hogy a tányérokat a konyhába kivigye, már nem találta Claudeot az asztalnál. Kinyitott egy ablakot, amely rendezetlen telekre nyílt és oly erősen kihajolt, hogy felesége eleinte nem vette észre, azután elrémülve rohant oda és kabátjánál fogva hevesen rángatta.

— Claude, Claude! mit csinálsz?

A festő visszafordult, hófehér arccal, őrjöngő szemekkel.

— Nézek.

Christine azonban remegő kézzel csukta be az ablakot; nem volt képes a szorongó érzéstől megszabadulni, úgyhogy éjjelente már aludni sem tudott.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

XI.

Már másnap Claude újra hozzálátott a munkához és egyik nap a másik után múlt, a nyár végéhez közeledett, súlyos nyugalomban. Munkát talált, kis virágképeket festett Anglia számára és a pénz, amelyet kapott, elég volt a mindennapi kenyérre. Minden szabad óráját azonban ismét nagy képének szentelte: haragjának kitörései már nem mutatkoztak, mintha beletörődött volna ebbe az örökös munkába, nyugodt arccal, makacs és reménytelen szorgalommal. De szemei örültem néztek és mintegy az értelem kihálása látszott bennük, ha életének elhibázott művére szegezte őket.

Ebben az időben Sandozt is nagy bánat érte. Anyja meghalt és ez egész életét felzavarta, ezt a hármásban folytatott bensőséges életet, amelybe csak néhány barátjának volt szabad behatolnia. Meggyűlölte a Rue Nollet-ban levő kerti házat. Egyébiránt hirtelen siker mutatkozott könyvei eladásában, amely addig igen lassan ment és a házaspár e gazdagság hatása alatt tágas lakást bért a Rue de Londresban. A berendezkedés hónapokig foglalkoztatta Sandozt, akit gyásza, a dolgoktól való megundorodás közös volta, még közelebb hozott Claude-hoz. Ama végzetes Salom óta nyugtalankodott régi pajtása miatt, mert valami helyrehozhatatlan szakadást sejtett benne, sebet, amelyen át láthatatlanul folyt el az élet. Utóbb, midőn látta, mily hideg és meggondolt, végre is megnyugodott kissé.

Sandoz gyakran látogatott el a Rue Tourlaqueba és olyankor, ha csak Christinet találta otthon, kikérdezte

őt, mert észrevette, hogy az asszony is állandóan retteg valami szerencsétlenségtől, noha sohasem beszél róla. Elkínzott arcán ideges rángatózások futottak végig, mintha anya lett volna, aki gyermeke fölött örködik és a legkisebb zöreijre is remeg tőle, hogy a halált látja belépni.

Egy júliusi reggelen Sandoz megkérdezte:

— Nos, meg van elégedve? Claude nyugodt, rendesen dolgozik.

Az asszony, szokása szerint, félig rettegő, félig gyűlöletes pillantást vetett a képre.

— Igen, igen, dolgozik... Mindent be akar fejezni, mielőtt újra hozzálát a női alakhoz.

És anélkül, hogy bevallaná az őt eltöltő félelmet, halkán folytatta:

— De a szemei, észrevette a szemeit?... Mindig olyan csúnyán néz. Tudom, hogy hazugság, mikor úgy tesz, mintha nem haragudna... Kérem, jöjjön el érte, vigye magával, hogy szórakoztassa. Csak önre számíthatok, segítsen nekem, segítsen nekem!

Ettől kezdve Sandoz ürügyeket keresett a sétára, már reggel beállított Claudehoz és erőszakkal szakította el a munkától. Majdnem mindig létrájáról kellett lecsalni, mert olyankor is ott ült, ha nem festett. Sokszor a kimerültség szakította félbe, valami zsidbadtság, amely hosszú percekben át lekötötte tagjait, úgy hogy egy ecsetvonásra sem volt képes. A néma szemlélődésnek ebben az állapotában szeme vallásos hévvel kereste a női alakot, amelyhez nem nyúlt többé: mintegy a halálos kéj tétovázó vágya volt, a magától megtagadott szerelem végtelen gyengédsége és megszentelt rémülete, — abban a biztos tudatban, hogy életébe kerül. Azután a többi alakkal, a kép háttérével foglalkozott, mégis mindig tudta, hogy ő ott van és szeme felvillant, ha vele találkozott. Csak addig uralkodik szédületén, míg nem tér vissza az ő testéhez és ő nem karolja újra magához.

Valamelyik este Christine, akit most már fogadtak Sandozék és aki egyetlen csütörtököt sem mulasztott el, abban a reményben, hogy beteg nagy művészgyermeke felvidul ott, félrevonta a házigazdát és könyörgött neki,

hogy másnap állítson be hozzájuk. És másnap Sandoz, akinek egyik regényében éppen a Montmartre-magaslat másik oldalán kellett jegyzeteket készítenie, erőszakkal elcipelte Claudeot és késő estig távol tartotta hazulról.

Ezen a napon lementek a Cliquancourti kapuhoz, ahol örökösen vásári mulatság volt, falovakkal, céllövő bódékkal, csapszékekkel és egyszerre csak Chainemel találták szemben magukat, aki egy nagy és díszes sátor közepén trónolt. Olyan volt az, mint valami felcicomázott kápolna: négy szerencsejáték sorakozott benne, körök, amelyekre porcellán- és üvegtárgyak, mindenféle csecsebecsék voltak helyezve, mázuk, aranyozásuk csábítóan csillogott és valami rejtett hangszer cincogása hallatszott, valahányszor egy játékos által megindított korong a tollat megérintette. A főnyeremény, egy házi nyúl, rózsaszínű szalagocskákkal volt feldíszítve és szünet nélkül táncolt, forgolódott, részegen a rémülettől. Mindezek a kincsek vörös kárpitok, függönyök közé voltak helyezve, a sátor mélyében pedig, mintegy a szentek szentjében, három kép függött, Chainé három remekműve, amelyek vele mentek vásárról-vásárra, Páris egyik végétől a másikig: középen a Házasságtörő asszony, balra a Mantegna másolata, jobbra Mahoudeau kályhája. Este, midőn a petróleumlámpák égtek és a szerencsejátékok csillagokként ragyogtak, misem volt szebb ezeknél a festményeknél, amelyek hatása az azokat körülvevő függönyök véres bíbora közepette oly erős volt, hogy a nép bávészán összesereglett előttük.

Ez a látvány megszólaltatta Claudeot:

— Istenem!... De hiszen ezek a képek nagyon helyesek! Mintha csak erre a célra készültek volna!

Kivált a Mantegna, naiv szárazságával úgy hatott, mint valami megfakult színnyomat, amelyet az egyszerű nép gyönyörűségére szegeztek ide, míg az aprólékos és fonák kályha, szemközt a mézeskalács-Krisztussal, meglepően derült benyomást idézett elő.

Chainé észrevette a két barátot és kezet nyújtott nekik, mintha csak tegnap találkoztak volna utoljára. Nyugodt volt, sem büszkeséget, sem szégyenkezést nem árult el bódéja miatt és nem vénült meg, bőre épp oly ki-

cserzett volt, mint azelőtt, orra teljesen eltűnt arcában és a hallgatástól szinte beragadt száját a szakáll fedte el.

— Hát mégis csak találkozunk! — szólalt meg vidáman Sandoz. — Tudja-e, hogy képei ugyancsak hatásosak?

— Nagy huncut! — toldotta meg Claude, — saját külön kis Salonja van. Ravaszul van kigondolva.

Chaïne arca ragyogott, nagynehezen kibökte:

— Ugy-e?

Művészi büszkesége felébredt benne és míg egyébkor csak dűnnyögést lehetett belőle kicsalni, most egy egész mondat hagyta el száját:

— Bizonyos, ha nekem is lett volna pénzem, mint maguknak, én is célt értem volna, mint maguk, csak azért is.

Ez volt meggyőződése. Sohasem kételkedett tehetségében, egyszerűen azért hagyta abba a játszmát, mert nem tudott megélni belőle. A Louvre műemekei előtt az volt rendíthetetlen véleménye, hogy csakis időre van szükség.

— Ugyan, — válaszolt Claude ismét elkomorulva, — sohse sajnálja, csak maga ért célt... Ugy-e jól megy az üzlet?

Chaïne azonban keserű szókat motyogott. Dehogy, dehogy, semmi sem megy, még a szerencsejáték sem. A nép már nem játszik, minden pénzt a bormérésekbe visz. Hiába vásárol össze olcsó portékát és hiába rázza meg az asztalt, hogy a toll ne álljon meg a nagy nyerevényeknél: alig lehet már a vizet megkeresni vele. Mikor azután emberek közeledtek, félbeszakította magát és a két barát csodálkozására előttiük teljesen ismeretlen, erős hangon kiabált:

— Tessék játszani, tessék!... Minden játék nyer!

Egy munkás, aki karjai közt tartotta nagy, mohó szemű, beteges leánykáját, két kísérletet tétetett vele. A korongok csikorogtak, a csecsebecsék táncoltak belé, az élő nyúl lelapult fülekkel forgott, forgott, oly sebesen, hogy elmosódott és már csak fehérítő körnek látszott. Nagy volt az izgalom, a leányka majdnem megnyerte.

Ekkor a két barát kezét szorított a még mindig remegő Chaînenel és távozott.

— Ő boldog, — szólt Claude vagy ötven lépés után, amelyet hallgatva tettek meg.

— Ő! — kiáltott Sandoz, — ő azt hiszi, hogy az Institut-t szalasztotta el és belehal!

Egy idő múlva, augusztus közepe táján Sandoz, hogy Claudeot szórakoztassa, kirándulást gondolt ki, valóságos utazást, amely egy egész napot igénybe venne. Dubuche-sel találkozott, a leromlott, komor Dubuche-sel, aki panaszos és érzelmes volt, a régmúlt időket emlegette és meghívta két régi pajtását, hogy reggelizzenek nála a Richaudièreben, ahol két hétig még egyedül lesz két gyermekével. Miért is ne lepnék meg, hiszen annyira vágyódni látszott a régi barátság felelevenítésére! De hiába ismételte Sandoz, hogy meg kellett esküdnie, hogy okvetlen magával viszi Claudeot, ez csökönyösen elutasította, mintha félelemmel töltötte volna el az a gondolat, hogy viszontlátja Bennecour-t, a Szajná, a szigeteket, az egész vidéket, ahol boldog évei kimultak és el vannak temetve. Christinenek kellett közbelépnie és Claudenak végül is, bár ellenére volt, engednie kellett. Éppen a megállapított napot megelőző estén sokáig dolgozott képén, láza újra előfogta. Reggel azután, egy vasárnap reggelen, a festés vágya emésztette és csak nagynehezen indult útnak, az elszakadás fájdalmas érzésével. Mi haszna visszatérni oda? Mindaz meghalt, nem létezett többé. Semmi sem létezett, csak Páris és Párisban is csak egy látkép, a Cité csúcsa, az a látomás, amely állandóan megszállva tartotta, az egyetlen hely, amelyhez szíve ragaszkodott.

A vasúti kocsiban Sandoz, aki észrevette, mily idegesen néz ki az ablakon, mintha esztendőkre hagyta volna el az egyre kisebbedő és párákba vesző várost, foglalkoztatni akarta és elmondta neki azt, amit Dubuche valódi helyzetéről tudott. Margaillan apó, aki eleinte büszke volt okleveles vejére, mindenüvé elvitte és mint társát s utódját mutatta be. Ez aztán derekasan fogja az ügyeket vezetni, olcsóbban és szebben fog építeni, nem hiába halaványodott meg a könyvek fölött! Dubuche

első eszméje azonban siralmas volt: tégláégetőt talált fel és Bourgogneban, apósa tulajdonában levő területen fel is állította, de oly szerencsétlen körülmények között és oly fogyatékos terv szerint, hogy a kísérlet kétszáz-ezer frank tiszta veszteséggel járt. Ekkor az építkezésekre vetette magát, amelyekbe egyéni gondolatait akarta belevinni, valami megérlelt terv alapján, amely arra volt hivatva, hogy megújítsa az építés művészetét. Régikeletű elméletek voltak ezek, amelyeket ifjúkora forradalmár pajtasaitól vett át és amelyek megvalósítását mindig akkorra ígérte, ha majd szabad lesz, de nem emésztette meg és rossz helyen alkalmazta őket, mint afféle jó tanuló, akiből hiányzik az alkotó láng; égetett agyagból és mázas cserépből készült díszítmények, nagy, üvegezett nyílások, főleg vas alkalmazása, vasgerendák, vaslépcsők, vastetők. Minthogy azonban ezek az anyagok fokozták a költségeket, újból katasztrófa állott be, annál inkább, mert szánalmas üzletember volt és elvesztette fejét, mióta szerencsét csinált, a vagyon csak meghízaltta, elrontotta, kihozta a kerékvágásból, úgy hogy még szorgalma, munkakedve is veszendőbe ment. Ez alkalommal Margaillan apó megharagudott, hiszen ő már harminc év óta vásárol telkeket, házakat épít rajtuk és újból eladja azokat s egy szempillantás alatt elkészül egész házcsoporthok költségelőirányzatával: ennyi méter beépítendő terület, méterenként ennyi költséggel, ennyi lakást ad, ennyi lakbérrel. Ugyan ki sózta reá ezt a fickót, aki a mészben, téglában, kőben is téved, aki tölgyfát alkalmaz ott, ahol fenyőfa is megfelel, aki nem tudta rászánni magát, hogy egy emeletet, mint a szentelt kenyeret a kellő számú kis négyzetekre ossza fel! Nem, nem, ebből elég volt! Fellázadt a művészet ellen, pedig előbb az volt becsvágya, hogy abból egy keveset belevigyen a maga gyakorlati eljárásába, hogy a tudatlan ember régi viszketegének eleget tegyen. Attól kezdve mind rosszabbul mentek a dolgok és rettenetes civódások törtek ki a vő és após között: amaz megvetően sáncolta el magát tudománya mögött, ez ordította, hogy még legutolsó napszámosa is többet tud mint egy építész. A milliók veszélyben forogtak. Egy szép napon Margaillan

kitette Dubuchet irodájából és megtiltotta neki, hogy oda valaha újra betegye a lábát, hiszen még arra sem való, hogy egy négy emberből álló munkahelyet vezessen. Összeomlás volt, szégyenletes bukás, az École des Beaux-Arts csődje egy kőművessel szemben!

Claude, aki most már odahallgatott, megkérdezte:

— Hát akkor mit csinál most?

— Nem tudom, kétségkívül semmit sem, — válaszolt Sandoz. — Azt mondta nekem, hogy gyermekei egészségi állapota nyugtalanítja és hogy ápolja őket.

Margaillanné, a késpenge vékonyságú, sápadt aszszony, tüdővészben halt meg és ez átöröklődő baj volt az elkorcsosult családban, mert leánya, Régine is már házassága óta köhögött. Ekkor éppen a mont-dorei fürdőben gyógyíttatta magát, de nem merie gyermekeit magával vinni, mert a múlt évben igen rosszul érezték ott magukat a gyengeségüknek túlságosan éles levegőben. Ez magyarázta meg a család szétszóródását: az anya távol volt, egyetlen szobaleánnyal, a nagyapa Párisban, ahol folytatta nagy munkáit, négyszáz munkása közepette küzködött és megvetésével sujtotta a lustákat és tehetetleneket, míg az apa a Richaudièrebe vonult vissza. Fiára és leányára kellett ott felügyelnie és valójában számkivetésben élt ott, mint aki már az élet első küzdelmében megrokkant. A közlékenység egy pillanatában Dubuche azt is elárulta, hogy mivel felesége majdnem belehalt második szülésébe és különben is a legcsekélyebb élénk érintésre el szokott ájulni, ő kötelességének tartotta, hogy minden házastársi érintkezést megszüntessen. Még az a szórakozása sem volt meg.

— Csinos házasság, — mondta Sandoz befejezésül.

Tíz óra volt, midőn a két barát a Richaudière rácsos kapujánál becsengetett. A birtok, amelyet nem ismertek, csodálatot keltett bennük: pompás öreg erdő, francia kert, királyi módon kibontakozó lejtős utakkal és nyílt lépcsőkkel, főleg az óriási vízesés, valami örült dolog, odahordott sziklából és cementből felépítve, vízvezetékkel ellátva, amelybe a tulajdonos, az egykori malterkeverő, csupa hiúságból egész vagyont ölt bele. Leginkább meglepte őket azonban az egésznek búskomor elhagyatott-

sága, kigereblyézett utakkal, amelyeken egyetlen láb nyoma sem volt látható, míg a távolban csak nagyritkán tűnt fel egy-egy kertész alakja. A ház is kihaltnak látszott, valamennyi ablaka csukva volt, kettő kivételével, amelyek kissé ki voltak támasztva. Nagysokára előkerült egy inas és midőn kérdésére megtudta, hogy az úrhoz jönnek, szemtelenül viselkedett és azt válaszolta, hogy az úr a ház mögött van a tornahelyen. Azután bement.

Sandoz és Claude végigment egy fasoron és egy pázsitos térség elé ért. Amit ott láttak, egy pillanatra megállította őket. Dubuche egy trapez előtt állott és fel-emelt karokkal tartotta fiát, Gastont, egy szegény, satnya teremtést, akinek tagjai tíz éves korában is oly aprók és lágyak voltak, mint kora gyermekségében. A kis leány, Alice, aki kocsiban ülve várta, hogy reá kerüljön a sor, koraszülött volt, oly idétlen, hogy hat éves korában még járni sem tudott. Az apa elmélyedve tornáztatta a kis fiú vézna tagjait, meglintáztatta, de hiába iparkodott azon, hogy felhúzódjék, majd, miután e csekély erőfeszítéstől is már megizzadt a gyermek, karjára vette és takaróba burkolta be: mindez csendben történt és a nyílt ég alatt, a szép park közepette végtelenül szájalomraméltó látvány volt. Midőn Dubuche kiegyenesedett, észrevette a két barátot.

— Hogyan! ti vagytok!... Vasárnap van és nem is értesítettetek!

Kétségbeesett mozdulatot tett. Azonnal elmagyarázta, hogy vasárnap a szobaleány, az egyetlen nő, akire reá meri bízni a gyermekeket, Párisba szokott menni és így lehetetlen Gastont és Alicet csak egy pillanatra is elhagynia.

— Fogadok, hogy reggelizni jöttetek!

Claude könyörgő pillantására Sandoz sietve felelt:

— Nem, nem... Csak éppen hogy kezet szoríthatunk veled... Claudenak valami dolga van itt, azért kellett eljönnie. Tudod, hogy Bennecourtban lakott. Én elkísértem és eszünkbe jutott, hogy ide is eljövünk. De várnak reánk, ne zavartasd magad.

Ekkor Dubuche megkönnyebbült, de úgy tett, mintha tartóztatná őket. Ugyan, talán csak van egy órai idejük!

Beszélgettek. Claude megnézte Dubuchet és elcsodálkozott, mennyire megvénült: puffadt arca megráncosodott és megsárgult, vörös erekkel, mintha epe futott volna bőre alá, míg haja és bajsza már őszülni kezdett. Mintha teste is összement volna és minden mozdulatára keserű fáradtság nehezedett. Lehetséges-e, hogy a pénzügyi vereségek is oly nyomasztók, mint amelyek a művészetben érnek? E legyőzött férfi hangja, nézése, mindene arról a szégyenletes függésről beszélt, amelyben élnie kellett, jövőjének csődjéről, amelyet szemébe vágtak, a folytonos vádról, hogy elszerződtette tehetségét, amellyel nem birt, a családról, amelyet ma meglopott, az ételről, amelyet evett, a ruhákról, amelyeket hordott, a zsebpénzről, amelyre szüksége volt, szóval mindarról a folytonos alamizsnáról, amelyben úgy részesítették, mint egy közönséges csirkefogót, akitől nem képesek megszabadulni.

— Várjatok, — szólalt meg Dubuche, — még öt percig dolgom van szegény kicsikém egyikével, azután bemegyünk.

Gyengéden, egy anya végtelen elővigyázatosságával vette ki a kis Alicet a kocsiból és emelte fel a trapezhoz, dédelgető gügyögéssel, neveltető kedveskedéssel bátorította és két percig lógni hagyta, hogy izmait fejlessze, emellett azonban kitárt karokkal leste minden mozdulatát, attól félve, hogy összetöri magát, ha viaszsárga kezecskéi kifáradnak és felmondják a szolgálatot. A kis leány semmit sem szólt, csak nézett nagy, világos szemeivel és engedelmes volt, akár mennyire rettegett is ettől a tornától. Oly siralmasan könnyű volt különben, hogy ki sem feszítette a köteleket, mint valami elsorvadt kis madár, amely leesik az ágról, anélkül, hogy meggörbítené.

Eközben Dubuche, aki egy pillantást vetett Gastonra, megrémült, mert észrevette, hogy a takaró lecsúszott és a gyermek lábszárai fedetlen maradtak.

— Istenem, Istenem! most majd meg fog hűlni ott a fűben! Én meg nem mozdulhatok el innen! ... Gaston, kicsikém! Így van mindennap, megvárod, míg hugocskáddal vagyok elfoglalva ... Sandoz, légy szíves, takard be! ... Köszönöm, gyúrd még alája a takarót, ne félj!

Ez volt az az ő húsából való hús, amelyet jeles házaságának köszönhetett, ez a két idétlen, roskatag teremtés, akiket az ég legcsekélyebb fuvallata úgy megölhetett, mint a legyeket. A gazdagságból, amelybe beleházasodott, immár csak ez maradt meg neki, az állandó bánat, hogy vérét így megromlani, elfajulni látja siralmas fiában és leányában, akikben fajtája rothadásnak indult és a görvély és tüdővész végpusztulásába süllyedt le. És az önző fickóban csodálatosan nyilvánult meg az apaság. Szíve már csak egyetlen szenvedélytől lángolt, már csak az volt akarata, hogy életben tartsa gyermekeit, óráról-órára küzdött, minden reggel megmentette, minden este attól rettegett, hogy elveszti őket. Most már csak ők léteztek elrontott életében, apósa sértő szemrehányásainak keserűségében, a mogorva napokban és fagyos éjszakákban, amelyeket felesége szerzett neki és nem tágított, gyengédsége folytonos csodájával megtartotta őket az életnek.

— No, kicsikém, most elég, úgy-e? Majd meglátod, milyen nagy és szép leszél!

Visszatette Alicet a kocsiba, a takaróba burkolt Gastont egyik karjára vette, midőn barátai segítségére akartak sietni, elhárította őket és szabadon maradt kezével tolt a kocsit.

— Köszönöm, már megszoktam. Ő a szegény csöppségek nem nehezek... Meg azután a cselédekben sohasem bízhatik meg az ember.

Midőn bementek a házba, Sandoz és Claude viszontlatta az inast, aki oly szentelenül fogadta őket; észrevették, hogy Dubuche reszket előtte. A cselédszoba és előszoba osztozott a fizető após megvetésében és úgy bánt a férjjel, mint könyörületből megtúrt koldussal. Minden tiszta ingnél, amelyet odakészítettek neki, minden darab kenyérnél, amelyet kérni merészelt, a cselédek udvariatlan mozdulatában megérezte az alamizsnát.

— Nos, Isten veled, mennünk kell, — szólaft meg Sandoz, akiben mindez rossz érzést keltett.

— Nem, nem, várjatok egy percre... Most majd reggeliznek a gyermekek és velük elkísérlek. El kell végezniök sétájukat.

Minden nap így óráról-órára be volt osztva. Reggel zuhany, fürdő, torna, azután a reggeli, súlyos ügy, mivel egészen külön táplálékra volt szükségük, amelyet meg kellett beszélni, ki kellett mérni, úgyhogy még keveske borral pirosra festett ivóvizüket is megmelegítették, nehogy egy túlhideg csepptől meghüljenek. Ezen a napon egy tojás sárgáját kapták húslevesben elkavarva és egy marhaszelet színhúsát, amelyet az apa apró darabkákra vágott össze nekik. Azután következett a séta, majd a pihenés.

Sandoz és Claude tehát ismét künn voltak a széles utakon, Dubuche-sel, aki Alice kocsiját tolt, míg Gaston most már mellette ment. Míg a kijárat felé mentek, a birtokról beszélgettek. A házigazda félénk és nyugtalan pillantásokat vetett a tágas parkra, mintha nem érezte volna magát otthon. Különben semmit sem tudott, semmivel sem foglalkozott. Mintha elfelejtette volna még építési mesterségét is, amelynek nemtudásával vádolták, szárnyaszegetten, a tétlenségtől megsemmisülve élt.

— És szüleid hogyan vannak? — kérdezte Sandoz.

Dubuche fénytelen szemeiben láng gyúlt ki.

— Szüleim, ó ők boldogok. Vettem nekik egy kis házat és ott költik el a járadékot, amelyet bevétettem a házassági szerződésbe... Hiszen anyám eleget előlegezett, csakhogy kitanulhassak, vissza kellett tehát mindent adnom, ahogy megígértem... Legalább elmondhatom, hogy szüleim nem illethetnek szemrehányásokkal.

A kapuhoz értek és még néhány percig álltak ott. Végre Dubuche megtört arccal szorított kezet régi pajtásaival, Claude kezét egy pillanatig a magáéban tartotta, azután egyszerű megállapítás hangján, amelyből még harag sem volt érezhető, kijelentette:

— Isten veled, igyekezz kilábalni... Én elrontottam életemet.

És látták, mint megy hazafelé, Alice kocsiját tolván és a fáradságtól már botorkáló Gastont támogatva s neki magának is oly görnyedt volt a háta, oly nehéz a járása, mint egy öreg embernek.

Éppen egy óra volt, a két barát szomorúan és éhesen igyekezett Bennecourt felé. Itt másféle szomorúság

várt reájuk: a halál szele járt arra és elvitte Faucheurét, mind a férfit, mind az asszonyt, úgyszintén Poirette apót is és a korcsma, mely Mélienek, annak a libának kezeibe került, visszataszítóan piszkos és közönséges lett. Undorító reggelit szolgáltak fel nekik, a tojásos lepényben hajszálakat találtak, a szeletek faggyúízűek voltak, a nagy terem tárva-nyitva volt, meg volt fertőztetve a trágyagödör bűzétől és annyira ellepték a legyek, hogy az asztalok csak úgy feketéltek. Az izzó augusztusi délután hősege a bűdösséggel együtt betódult és ahhoz már nem volt bátorságuk, hogy kávé rendeljenek, hanem elmenekültek.

— És te mennyire magasztaltad Faucheur anyó tojásos lepényeit! — szólt Sandoz. — Ennek a háznak vége van... Úgy-e sétálunk egyet?

Claude majdnem visszautasította. Reggel óta sietni szeretett volna, gyorsabban menni, mintha minden lépés megrövidítené a kényszermunkát és visszavinné Páris felé. Szíve, feje, egész lénye ott maradt. Nem nézett sem jobbra, sem balra, csak ment maga elé, anélkül, hogy a földekből és fákból valamit is észrevett volna, annyira betöltötte fejét rögeszméje és voltak pillanatok, midőn hallucinációjában úgy látta, mintha a Cité csúcsa hívólag emelkedett volna ki a kiterjedt szántóföldek közül. Sandoz indítványa mégis emlékeket idézett fel benne, ellágyult és így felelt:

— Igen, helyes, nézzünk körül.

Minél előbbre haladt azonban a part hosszában, annál erősebben felháborodott fájdalmában. Alig ismert rá a vidékre. Hidat építettek, hogy összekössék Bonnières Bannecourt-ral: hidat, nagy Isten! a láncán csikorgó régi komp helyett, amelynek fekete foltja a folyó sodrában oly érdekes volt! Azonkívül a gát, amelyet lejjebb, Port-Villeznél építettek, megduzzasztotta a folyót, úgy hogy a szigetek nagy részét elborította a víz és a kis erek kiszélesedtek. Nem voltak többé szép kis zugok, vízi utacskák, amelyekben el lehetett tévedni, — fel kellene akasztani valamennyi vízi mérnököt!

— Nini, azok a füzek, amelyek ott balra még kilát-

szanak a vízből, ott volt a Barreux-sziget, ahol egyszer elbeszélgettünk a fűben, emlékszel? ... Ó a nyomorultak!

Sandozt, aki valahányszor fát látott kívágni, öklével fenyegette meg a favágót, ez épp oly dühbe hozta és egész kikelt magából, hogy így el merték rontani a természetet.

Claude azután, midőn egykori hajlékához közeledett, elnémult, összeszorította fogait. A házat valami polgároknak adták el, most rács vette körül, amelyen keresztül Claude benézett. A rózsatövek is, a barackfák is kihaltak, a kert igen rendes volt, virág- és vetemény-ágyait puszpángcserjék vették körül s mindez a kert kellő közepén póznára tűzött foncsorozott nagy üveggolyóban tükröződött vissza. A ház, amely ujonnan volt kimeszelve és amelynek sarkait és tagozatait festéssel utánzott faragott kövek emelték ki, olyan volt, mint a felkapaszkodott paraszt ünneplő-ruhája és dühbe hozta a festőt. Nem, itt nem maradt semmi sem öbelőle, sem Christineből, sem az ő fiatalkori nagy szerelmükből! Még többet akart látni és felment a ház mögött levő kis tölgyfaerdőbe, abba a zöld szögletbe, ahol első ölelésük eleven borzongását hagyták hátra, de a kis erdő is meghalt, meghalt mint minden egyéb, kivágták, eladták, elégették. Ekkor átkot szórt kezével és búját odadobta az egész környéknek, amely annyira megváltozott, hogy életüknek már egyetlen nyomát sem fedezte fel benne. Tehát már néhány esztendő is elég arra, hogy kitörölje a helyet, ahol dolgozott, élvezett és szenvedett az ember? Mi a célja ennek a hiú izgalomnak, ha a szél az előre haladó ember mögött elsepri, elhordja lába nyomát? Nem hiába érezte, hogy nem kellett volna ide visszatérnie, mert a múlt nem egyéb, mint ábrándjaink temetője, amelynek sírhantjaiba lábunk beleütközik.

— Gyerünk innen! — kiáltott, — siessünk el innen! Hülyeség így megsanyargatni szívünket!

Az új hídon Sandoz megnyugtató igyekezett barátját és olyan motívumra figyelmeztette, amely azelőtt nem létezett, a Szajna kiszélesbedett folyására, mely medrét teljesen kitöltve, nagyszerű lassúsággal hömpölygött tova. Ez a víz azonban már nem érdekelte Claudeot.

Csak azt juttatta eszébe, hogy ez ugyanaz a víz, amely Párison folyik keresztül és a Cité ódon partjait mossa s erre már hatással volt rá, egy pillanatra odahajolt és valami dicsőséges ragyogást vélt ott felismerni, a Notre Dame tornyait és a Sainte-Chapelle huszártornyát, amelyeket az ár a tenger felé sodort.

Lekéstek a háromórai vonatról. Kínszenvedés volt nekik még két hosszú órát eltölteni ezen a vidéken, amely oly súlyosan nehezedett kedélyükre. Szerencsére otthon megmondták volt, hogy csak valamelyik éjjeli vonattal térnek vissza, ha tartóztatják őket. Így tehát elhatározták, hogy mint legényemberek a Place du Havre egyik vendéglőjében ebédelnek meg és elbeszélgetve, mint egykor, igyekeznek magukhoz térni. Majdneim nyolc óra volt már, mikor asztalhoz ültek.

Midőn kiléptek a pályaudvarból és ismét Páris közezeit érezték talpuk alatt, Claude ideges izgatottsága megszűnt, mintha végre hazaért volna. Hideg, szórakozott arccal hallgatta Sandoz fecsegését, amellyel őt felvidítani igyekezett. Általában úgy bánt vele, mint valami szeretővel, akinek el akarta volna csavarni a fejét: finom, fűszeres ételeket, mámorosító borokat rendelt. De a vídamság csak nem akart jelentkezni és végül Sandoz is elkomorodott. Az a hálátlan vidék, az annyira szeretett és oly feledékeny Bennecourt, ahol nem találtak egyetlen követ sem, amely emléküket megőrizte volna, a halhatatlanságba vetett minden reményét megingatta. Ha az élettelen dolgok oly gyorsan felednek, holott örökkévalók, hogyan lehetne csak egy óráig is az emberek emlékezetére számítani?

— Látod, öregem, ez az, amiért olykor kiűt rajtam a hideg verejték... Hát te gondolkodtál-e valaha afölött, hogy az utókor talán nem is oly csalhatatlan ítélőbíró, amilyennek álmodjuk? Ha gyaláznak, ha megtagadnak, az eljövendő századok méltányosságára számítunk, mint a hívő, aki abban a biztos hitben viseli el e földi lét nyomorúságát, hogy van túlvilági élet, amelyben mindenki érdemeinek megfelelő elbánásban fog részesülni. Hátha a művészre éppoly kevésbé vár Paradicsom, mint a katolikus hívőre, hátha az utánunk jövő nemzedék-

kek éppúgy csálódnak, mint kortársaink, folytatják a félreértést és ők is jobban szeretik majd a behízелgő kis ostobaságokat, mint az erős műveket?... Ugy-e, milyen önámítás volna, olyan mint a munkához láncolt fegyenc élete, tisztán egy agyrémért!... Ismerd el, hogy ez legalább is lehetséges. Vannak a bámulatnak megszentelt tárgyai, amelyekért nem adnék egy fabatkát. A klasszikus oktatás például mindent elferdített és lángelmék gyanánt állította eléink a szabatos és súlytalan fickókat, holott többre becsülhetjük azokat a szabad szellemeket, akiknek termelése nem oly egyenletes és akiket ma csak az irodalmi emberek ismernek. A halhatatlanság tehát csak a polgári középszerűséget illetné meg, azokat, akiket erőszakkal vernek be a fejünkbe, midőn még nincs erőnk a védekezésre... Nem, nem is jó, ha ilyesmi fölött tépelődik az ember, én megborzadok belé! Vajjon megőrizném-e a munkámhoz szükséges bátorságot, vajjon megállnék-e a gyalázkodás özönében, ha nem vigasztalna már az az ábránd, hogy valamikor szeretni fognak!

Claude elfásult arccal hallgatta végig. Azután keserű könnyei intett.

— Ej, mit határoz ez? semmi sincs... Mi még nagyobb bolondok vagyunk, mint azok a hülyék, akik egy nőért ölik meg magukat. Majd ha a föld úgy szétpukkad az ürben, mint egy kiszáradt dió, műveink egy szemernyit sem adnak hozzá porához.

— Ez igaz, — jelentette ki Sandoz igen sápadtan. — Minek is akarnók a semmiséget kitölteni?... És mindent tudjuk s büszkeségünk mégis beleloval!

Kimentek a vendéglőből, az utcákon bolyongtak és ismét egy kávéházba vetődtek. Filozofáltak, gyermekkori emlékeiket vették elő és ez teljességgel elszomorította szívüket. Éjjeli egy óra volt, midőn rászánták magukat, hogy hazamenjenek.

Sandoz el akarta kísérni Claudeot a Rue Tourlaqueba. Gyönyörű, meleg, csillagos augusztusi éjszaka volt. Vargabetűt csináltak, a Quartier de l'Europeon mentek fölfelé, így tehát az egykori Baudequin-kávéház előtt haladtak el, a Boulevard des Batignolleson. A tulajdonos már háromszor változott, a kávéház belsejének is

egészen más képe volt, újonnan kifestették és másképen rendezték el, jobbra két billiárdot állítottak fel. Egymást követték, egymásra rakodtak le a vendégek rétegei, olyanmire, hogy a régiek úgy eltűntek, mint az eltemetett népek. Mégis a kíváncsiság, az együtt felkavart, meghalt dolgok fölött érzett megindulás arra készítette őket, hogy átmenjenek az úton és a tárva-nyitva álló ajtón át benézzenek a kávéházba. Viszont akarták látni egykori asztalukat, hátul balra.

— Nézz oda! — szólt Sandoz elbámulva.

— Gagnière! — mormogott Claude.

Csakugyan Gagnière volt, egymagában az üres terem háttérében levő asztalnál. Melunból jöhetett be ama vasárnapi hangversenyek egyikére, amelyek nála a kicsapongást képviselték, azután este, elárvulva, lábai csupa megszokásból a Baudequin-kávéházba vitték. A paitások egyike sem tette be oda lábát többé, csak ő, egy letűnt kor tanuja, tartott ki ott, makacsul, elhagyatva. Még hozzá sem nyult sörös poharához, csak nézte, oly mélyen elgondolkodva, hogy a pincérek már a székeket az asztalokra kezdték felrakni és söpörni készültek, anélkül, hogy ő megmozdult volna.

A két barát siettette lépteit, az a tétova alak nyugtalanította és a kísértetektől való gyermeki rettegés fogta el őket. A Rue Tourlaqueban váltak el egymástól.

— Az a szerencsétlen Dubuche! — mondta Sandoz, megszorítva Claude kezét, — ő rontotta el napunkat.

Novemberben, midőn a régi barátok mind Párisban voltak már, Sandoz ama csütörtöki vacsorák egyikén akarta összehozni őket, amelyekhez még mindig ragaszkodott. Ez volt mindig legzavartalanabb öröme: könyvei kelendősege fokozódott és gazdaggá tette, a Rue de Londresban levő lakás nagy fényűzésről tanuskodott a batignollesi polgári házacskához képest, de ő hű maradt szokásaihoz. Ezúttal különben a maga jóhiszeműségével azon is mesterkedett, hogy Claudenak feltétlen szórakozást szerezzen fiatalkori kedves estéik felújításával. Maga foglalkozott a meghívókkal: természetesen Claude és Christine, Jory és felesége, akit házasságuk óta fogadni kellett, továbbá Dubuche, aki mindig egyedül jött, Fage-

rolles, Mahoudeau és végül Gagnière. Tízen lesznek, mindannyian a régi kompánia tagjai, senki idegen, hogy az egyetértés és vidámság zavartalan legyen.

Henriette, aki gyanakvóbb volt, habozott, midőn a vendégeknek ezt a névsorát összeállították.

— Fagerolles? Gondolod? Fagerollest a többivel együtt? Éppen nem szeretik... És különben Claude sem, mintha elhidegülést vettem volna észre...

De férje félbeszakította, nem akarta beismerni.

— Ugyan! elhidegülés?... Furcsa, az asszonyok nem képesek megérteni, ha tréfálózhatnak egymással, pedig ez nem akadályozza meg, hogy mindegyiknek helyén legyen a szíve.

Erre a csütörtökre Henriette nagy gondot fordított az étlapra. Most már egész kis személyzet állott rendelkezésére, szakácsnő, inas, és ha maga nem is főzött már, továbbra is súlyt helyezett arra, hogy igen finoman főzzenek, még pedig gyöngédségből férje iránt, akinek az ingyencsés volt egyetlen bűne. A háziasszony együtt ment a szakácsnővel a vásárcsarnokba, személyesen járt el a szállítóknál. A házaspár kedvelte a világ minden részéből való különlegességeket. Ez alkalommal ökörszaláylevest választottak, rostos sült márnát, bélszínt gombával, raviolit olasz módra, orosz császármadarakat és szarvasgomba-salátát, nem is említve az előételül szolgáló kaviárt, a fagyaltot, a smaragdzöld magyar sajtot, a gyümölcsöt és süteményeket, a borok közül régi bordeauxit, a pecsenyéhez chambertinit, a csemegéhez pezsgő moseli bort a champagnei helyett, amelyet köznapinak véltek.

Hét órakor a házaspár már várta a vendégeket, Sandoz egyszerű fekete kabátban, Henriette igen elegánsan, egybeszabott fekete satinruhában. Fesztelenül, hosszú fekete kabátban jelentek meg náluk. A fogadószoba, melynek berendezésével nemrég készültek el, régi butorokkal, szőnyegekkel, minden nép és évszázad ritkaságaival kezdett megtelni és az ár, amely batignollesi lakásukban a Henriette által névnapi ajándékkul vásárolt régi roueni edénnyel kezdődött, már-már kilépett medréből. Együtt járták a zsibárúsokat, boldog hévvel vásá-

roltak; Sandoz ezzel elégítette ki régi, ifjúkori vágyait: romantikus ambícióit, amelyek egykor első olvasmányai-ból eredtek és így történt, hogy ez az oly vadul modern író a szüette középkorban lakott, ahogy arról tizenöt-éves korában ábrándozott. Mentségül azt szokta nevetve emlegetni, hogy a mai szép bútorok igen drágák, míg a régiek, még ha közönségesek is, azonnal némi előkelőséget, színt nyújtanak. Éppen nem volt gyűjtő, csak a díszítés, az összehátas szempontjából vásárolt és csakugyan, a fogadószoba, melyet két régi delfi lámpa világított meg, igen gyengéd és meleg, tompított színeket mutatott, a székekre alkalmazott dalmatikák kopott aranyával, az olasz íróasztalok és hollandi üveges-szeker-nyek megsárgult berakásaival, az ajtók keleti függönyei-nek egybeolvadó tónusaival, az elefántcsontfaragványok-nak, fayenceoknak, zománcoknak a kortól megfakult száz-féle csillogásával, amelyek elütöttek a szoba semleges, sötétvörös kárpitjaitól.

Claude és Christine érkezett meg legelőbb. Az asz-szony egyetlen fekete selyemruháját vette magára, amely már nagyon kopott, avult volt és amelyet végtelen gond-dal tartott karban hasonló alkalmakra. Henriette azonnal megfogta mindkét kezét és maga mellé vonta egy pamlagra. Nagyon szerette és kikérdezte, amikor látta, milyen különösek, milyen nyugtalanok szemei meghatóan halvány arcában. Mi leli? talán beteg? Nem, nem, azt felelte, hogy nagyon vidám, nagyon boldog, hogy eljöhe-tett. Pillantásaival minden percben Claudeot kereste, mintha meg akarná figyelni, majd félrenézett. Claude iz-gatottnak látszott, szavai és mozdulatai oly lázasak vol-tak, ahogy már hónapok óta nem látták. Csak néha-néha csillapodott izgalma egy-egy pillanatra; ilyenkor elhall-gatott és tágra nyílt révedező szemeit a messzeségbe szegezte, valamire, ami hívni látszott őt.

— No, öregem, — mondta Sandoznak, — ma éjjel végigolvastam könyvedet. Veszettül erős, ez alkalommal betapasztottad szájukat.

A kandalló előtt beszélgettek, amelyben hasábok lángoltak. Az írónak csakugyan egy új regénye jelent meg és noha a kritika nem tette le fegyvereit, mégis a

sikernek az a zaja hangzott fel, amely ellenfeleinek állhatatos támadásai közben is megadja a szentesítést. Egyébiránt nem voltak illúziói, tudta, hogy ha meg is nyeri az ütközetet, az minden egyes könyvével újra fog kezdődni. Életének nagy műve haladt, ez a regénysorozat, a kötetek, amelyeket egymásután bocsátott világgá, kitartóan és szabályosan, a kitűzött cél felé közeledve, semmi által, sem az akadályok, sem a gyalázkodások, sem a fáradsalmak által le nem győzve magát.

— Igaz-e, — válaszolt vidáman, — mintha meggyengültek volna ezúttal? Akadt köztük olyan is, aki kénytelen volt elismerni, hogy tisztességes ember vagyok. Így elfajul minden!... Azonban összeszedik magukat még. Ismerek köztük olyanokat, akiknek koponyája sokkal eltérőbb az enyémtől, semhogy bevehessék valaha az én irodalmi elvemet, nyelvem merészségeit, fiziológiai emberkéimet, akik a környezet befolyása alatt mozognak. Csakis olyan írókról beszélek, akik megbecsülik egymást és mellőzöm a hülyéket és gazembereket... Látnod, hogy derekasán dolgozhassunk, a legjobb, ha nem várunk sem jóhiszeműséget, sem igazságot. Meg kell halnunk, hogy igaziunk legyen.

Claude szemei hirtelen a fogadó-szoba egyik sarkának szegeződtek, kilyukasztották a falakat és elhatoltak oda, ahonnan hítták őket, azután elhomályosodtak és visszatértek.

— Ugyan! te csak magadról beszélsz. Ha én döglénék meg, nem lenne igazam... Mindegy, könyved fenemód lázba hozott. Ma festeni akartam, — lehetetlen! Milyen jó is, hogy nem lehetek féltékeny reád, különben túlságosan szerencsétlenné tennél.

Ekkor kinyílt az ajtó és Mathilde jött be, mögötte Jory. Gazdagon volt öltözve, kávébarna bársonyruhában szalmaszárga satinszőknya fölött, gyémánt fülönfüggőket viselt, derekát nagy rózsacsokor díszítette. Claudeot meglepte, hogy nem ismert reá; igen kövér, gömbölyű és szőke lett, holott azelőtt sovány és barna volt. Egykori nyugtalanító, céda csúnyasága felolvadt arcának polgáris duzzadságában és szájában a fekete lyukak helyén túlságosan fehér fogak mutatkoztak, ha

ajkainak megvető biggyesztésével mosolyogni méltóztott. Túlzottan tiszteletreméltó benyomást keltett, negyvenöt éve súlyt adott neki fiatalabb férje mellett, aki unokaöccsének látszott. Az egyetlen, amit megörzött, az illatok ereje volt; a legáthatóbb illatszereket öntötte magára, mintha bőréből kiűzni igyekezett volna a fűszeres szagokat, amelyek a drogériában vették bele magukat, de a rhebarbara keserűsége, a bodza csípőssége, az erős fodormenta lángja nem enyészett el és midőn áthaladt a fogadó-szobán, ez valami meghatározhatatlan patikaszaggal telt meg, amelyet a pézsmá édes illata módosított.

Henriette felállt és Christinenel szembe ültette le.

— Ugy-e már ismerik egymást? Már találkoztak itt.

Mathilde hideg pillantást vetett a szerényen öltözött asszonyra, akiről azt beszéltek, hogy sokáig élt egy férfival, mielőtt összeházasodtak. Ebben a tekintetben túlságig rideg volt, midőn az irodalmi és művészi világ néhány fogadó-szobát megnyitott előtte. Különben Henriette, aki ki nem állhatta, a szokásos és elmaradhatatlan udvariasságok után Christinenel folytatta a megkezdett beszélgetést.

Jory kezét szorított Claude-dal és Sandozzal. Velük a kandalló előtt állva, a házigazda előtt mentegetőzött egy cikk miatt, amely aznap reggel jelent meg folyóiratában és támadta az író regényét.

— Barátom, tudod, az ember sohasem gazda a maga házában... Mindent magamnak kellene csinálnom, de oly kevés időm van! Képzeld, még csak nem is olvastam azt a cikket és megbíztam abban, amit róla mondtak. Gondolhatod, mennyire feldühödtem, mikor az imént átfutottam... Kétségbe vagyok esve...

— Hagyd el, rendben van, — felelt nyugodtan Sandoz. — Most, midőn ellenségeim dicsérni kezdenek, barátaimnak csak meg kell támadniok.

Újból nyílt az ajtó és Gagnière sompolygott be furcsa, tétova arcával. Egyenesen Melunból érkezett, egyedül, mert senkinek sem mutatta meg feleségét. Mikor így ebédre jött, cipőin magával hozta a vidék porát, amelyet azonban vissza is vitt, midőn valamelyik

éjjeli vonattal hazautazott. Különben nem változott meg, mintha inkább még fiatalabbodott volna és öregedés helyett szőkébb lett.

— Nini, hiszen Gagnière van itt! — kiáltott Sandoz.

Ekkor, midőn Gagnière éppen rászánta magát, hogy a hölgyeket üdvözlje, Mahoudeau lépett be. Ő már megöszült, de ráncos, vad arcában gyermekszemek villogtak. Még mindig túlrövid nadrágot és olyan kabátot viselt, amely hátán ráncokat vetett, pedig most már sok pénzt keresett, a bronzárú-kereskedő ugyanis, akinek dolgozott, bájos szobrocskákat hozott tőle divatba és azok már fel-feltűnedeztek a polgári lakások kandallóin és állványain.

Sandoz és Claude megfordult, kíváncsian, hogy Mahoudeau, Mathilde és Jory találkozásának tanui legyenek. De igen egyszerűen ment végbe az egész. A szobrász tiszteletteljesen meghajolt az asszony előtt, midőn a férfi, akinek arca derült öntudatlanságot árult el, kötelességének vélte, hogy — talán már huszadszor — bemutassa őket egymásnak.

— Ez a feleségem, pajtás! Fogjatok hát kezet!

Ekkor igen komolyan, nagyvilági emberek módjára, akiket talán kissé korai bizalmaskodásra kényszerítenek, kezet fogtak egymással. Midőn azonban Mahoudeau megszabadult ettől a kellemetlenségtől és Gagnièrehez ment a szoba egyik szögletébe, mindketten vigyorogni kezdtek és szörnyű szavakkal újították fel az egykori förtelmeket. Ugy-e, ma vannak fogai, azelőtt ugyan nem tudott harapni, szerencséire!

Dubuchere vártak, mert forma szerint megígérte, hogy eljön.

— Igen, — magyarázta Henriette hangosan, -- csak kilencen leszünk. Fagerolles ma reggel írásban mentette ki magát: hirtelen kénytelen volt valami hivatalos ebéden résztvenni... De majd megszökik onnan és tizenegy óra tájban eljön.

Ebben a pillanatban azonban táviratot hoztak. Dubuche táviratozta: „Lehetetlen mozdulnom. Alice nyugtalanítóan köhög.“

— Nos, úgy csak nyolcan leszünk, — mondta Hen-

riette a háziasszony bánatos lemondásával, mikor látja, mint fogatkoznak meg vendégei.

Éppen ekkor nyitotta ki az inas az ebédlő ajtaját és jelentette, hogy tálalva van, mire Henriette így szólt:

— Együtt vagyunk mindannyian... Claude, vezessen be.

Sandoz Mathildeot fogta karon, Jory Christinenel ment, míg Mahoudeau és Gagnière leghátul következtek és folytatták a kipárnázott szép drogistánéről szóló nyers tréfáikat.

Az ebédlő, amelybe beléptek, igen tágas volt és élénk világossága a fogadó-szoba tompított világítása után derülten hatott. A falak, amelyeket régi fayence-edények borítottak, kedves tarkaságukkal népies képekre emlékeztettek. Két pohárszék, egyik az üveg-, másik az ezüstenmű számára, drágaságokkal telt üvegszekrényekhez hasonlóan ragyogott. És kivált az asztal tündökölt, mint valami kivilágított kápolna, a gyertyákkal ellátott függőlámpa alatt, hófehér abroszával, amely érvényre juttatta a terítés szép rendjét, a festett tányérokat, a metszett poharakat, a fehér és vörös palackokat, az előételeket, amelyek szabályosan voltak az asztal közepén levő, biborpiros rózsákkal telt kosár körül elrendezve.

Leültek, Henriette Claude és Mahoudeau, Sandoz Mathilde és Christine közé, Jory és Gagnière az asztal végére került. Alig hordta körül az inas a levest, midőn Joryné csúnyán elszólta magát. Szeretetreméltó akart lenni és mert nem hallotta férje mentegetőzését, így szólt a házigazdához:

— Nos, úgy-e meg volt elégedve a mai cikkel? Maga Édouard, a legnagyobb gonddal nézte át a kefelevonatot.

Jory zavarba jött, dadogott:

— Dehogy, dehogy! Az a cikk nagyon rossz, hiszen tudod, hogy akkor este került bele, mikor távol voltam.

A kínos csendből, amely beállott, az asszony megértette, hogy hibát követett el. De még súlyosabbá tette a helyzetet, midőn éles pillantást vetett reá és igen hangosan felelt neki, csakhogy üssön rajta egyet, maga pedig kihúzza magát:

— Már megint szokott hazugságainak egyike! Csak azt ismétlem, amit te mondtál nekem... Hallod, nem akarom, hogy nevetségessé tégy!

Ez lehűtötte az ebéd kezdetét. Henriette hiába ajánlotta az előételeket, csak Christine dicsérte azokat. Sandoz, aki mulatott Jory zavarán, vidáman emlékeztette őt, midőn a roston sült halat szolgálták fel, a reggelire, amelyet valamikor együtt ettek Marseilleben. Ő Marseille, az egyetlen város, ahol esznek!

Claude, aki egy idő óta magába mélyed, mintegy álmából felocsudva, átmenet nélkül kérdezte:

— Hát már eldőlt? már kiválasztották a művészeket a városház új díszítéseire?

— Nem, — szólta Mahoudeau, — még hátra van... Én nem kapok semmit, senkit sem ismerek... Maga Fagerolles is nagyon nyugtalan. Bizonyára azért nincs itt ma este, mert a dolog nem megy magától... Ő is megette kenyere javát és az ő milliós festésük romlani, reccgni kezd!

A végre kielégített gyűlés nevetésre készlette, amely az asztal másik végén ülő Gagnièrenél visszhangra talált. Gonosz szavakkal könnyítettek magukon és örültek az összeomlásnak, amely rémületbe ejtette a fiatal mesterek világát. Végzetes volt, a megjövendőlt idők bekövetkeztek és a képek túlhajtott áremelkedése katasztrófára vezetett. Mióta rettegés fogta el a műbarátokat, akiket a tőzsde embereinek fejvesztettsége magukkal ragadott, az árzuhanás szelében az értékek napról-napra lemorzsolódtak és mitsem adtak el többé. Erdemes volt a jeles Naudet-t e pusztulás közepette látni! Eleinte helytállott és feltalálta az amerikai vevő fogását: egy képtár mélyén rejtőzött a páratlan festmény, egyedüli, mint egy isten, a kép, amelynek még árát sem akarta megmondani, abban a megvető meggyőződésben, hogy úgysem talál reá elég gazdag embert, végre is két- vagy háromezrezer frankért adta el egy new-yorki serféskereskedőnek, aki büszke volt reá, hogy ő vette meg az év legdrágább képét. De az ilyesmit nem lehet megismételni és Naudet-t, akinek kiadásai nyereségeivel együtt fokozódtak, magával sodorta az őrült áramlat, amely az

ő műve volt és érezte meginogni maga alatt királyi palotáját, amelyet a bírósági kézbesítők rohama ellen kellett védelmeznie.

— Mahoudeau, miért nem vesz még abból a gombából? — szakította félbe szeretetreméltóan Henriette.

Az inas körülhordozta a bélszínt, ettek, a boros palackok kiürültek, de a hangulat oly kesernyés volt, hogy a legjobb dolgok kellő méltánylás nélkül követték egymást és ez a háziasszonynak is, a házigazdának is igen rosszul esett.

— Tessék? a gombából? — ismételte végül a szobrász. — Nem, köszönöm.

És tovább beszélt.

— A legmulatságosabb a dologban, hogy Naudet beperelte Fagerollest... Igazán! foglaltatni akar nála... Ő hogy élvezek! Micsoda tisztogatás tanúi leszünk az Avenue de Villiers-n, azoknál a kis festőknél, akik palotákban laknak. Tavasszal majd ingyen meg lehet kapni az épületet. Naudet tehát, aki rákényszerítette Fagerollest, hogy építkezzék és aki úgy rendezte be, mint valami courtesanet, vissza akarta venni csecsebecsét és szőnyegeit. De úgy látszik, amaz kölcsönt vett fel reá... Hát most ez a helyzet: a kereskedő azzal vádolja, hogy elpackázta a dolgát, az által, hogy könnyelmű hiúságból kiállított, a festő pedig azzal válaszol, hogy nem hagyja többé meglopni magát. És majd felfalják egymást, reménylem is!

Gagnière hangja hallatszott, a felébredt álmodozó kérlelhetetlen és lágy hangja.

— Fagerolles le van koppasztva!... Különben soha sem volt sikere.

Tiltakoztak. Hát a százezer frank, amennyiért évente eladott, hát érmei, rendjele? De Gagnière makacsul, titokzatosan mosolygott, mintha a tények mitsem bizonyítanának az ő felsőbb meggyőződése ellen. Megvetéstől eltelve horgasztotta le fejét.

— Hagyjatok békében! Sohasem volt sejtelme a színértékekről.

Jory védelmére akart kelni Fagerolles tehetségének, amelyet saját művének tekintett, midőn Henriette egy

kis figyelmet kért a ravioli számára. Rövid fegyverszünet állott be, miközben csak a poharak kristályos csengeése és a villák halk zörgése volt hallható. Az asztal, amelynek szép rendje már felbomlott, a civódás kemény tűzében lángolt. Sandoz, aki nyugtalankodni kezdett, elcsodálkozott: mi leli őket, hogy oly kíméletlenül támadják Fagerollest? nem vonultak-e ki együtt és nem az volt-e a cél, hogy együtt győzedelmeskedjenek? Most első ízben zavarta meg valami rossz érzés az örökkévalóságról való álmát, örömet, amellyel csütörtökjeit az emberi kor legvégső határáig látta folytatódni, mindig egyformán, mindig boldogan. No ez még csak olyan borzongás-féle volt. Nevetve mondta:

— Claude, tartogasd a gyomrod, a császármadarak következnek... Ej, Claude, hol vagy?

Mióta a többiek elhallgattak, Claude ismét álmaiba merült és révedező szemmel mind újra vett a ravioliból, anélkül, hogy tudott volna róla. Christine, aki semmit sem szólt, szomorúan és kedvesen ült ott, le nem vette róla a szemét. Összerezcent és egy combot választott ki a császármadarakból, amelyeket akkor szolgáltak fel és amelyek élénk füstje gyantaillatot terjesztett a szobában.

— Érzitek ezt? — kiáltott Sandoz vidáman. — Azt hinné az ember, hogy Oroszország erdeit nyeli le.

Claude azonban arra tért vissza, ami eszében járt.

— Így tehát azt mondjátok, hogy Fagerolles kapja meg a városi tanács termét.

Több sem kellett, Mahoudeau és Gagnière újra elemükben voltak és folytatták a szapulást. No, ugyan szép kis mázolászt kapnak majd, ha Fagerollesra bízzák a termet, pedig elég aljasságot követ el, hogy neki adják. Ő, aki azelőtt azt fitogtatta, hogy mint nagy művész már torkig van a műbarátokkal és fittyet hány a rendelésekre, most hitványságaival ostromolja a hatóságot, mióta festését nem képes eladni. Képzeltető-e alantasabb dolog, mint a tisztviselő előtt hajlongó festő, megalkuvásaival, gyávaságaival. Valóságos szégyen, a meghunyászkodás iskolája, hogy a művészet a miniszter együgyű jóakarától függ! Bizonyos, hogy Fagerolles azon a hivatalos ebéden lelkiismeretesen nyalja valame-

lyik hivatalfőnöknek, valami kitönni való hülyének a talpát!

— Istenem! — szólalt meg Jory — üzlete után néz és igaza van... Ti nem fogjátok adósságait kiízetni.

— Adósságait? hát nekem vannak-e adósságaim, pedig majdnem éhen döglöttem? — felelt Mahoudeau szemtelen hangon. — Építtetek-e magamnak palotát, tartok-e szeretőket, mint ez az Irma, aki tönkreteszi őt?

Gagnière különös, távolról jövő, repedt jóshangja szakította félbe.

— Irma, de hiszen éppen ő a fizető!

Tűzbe jöttek, tréfálkoztak, Irma neve röpködött az asztal fölött, ekkor azonban Mathilde, aki mindeddig tartózkodóan és némán ült ott, az illem szent nevében megbotráncozott és olyan ijedten hadonázott, olyan szenteskedő arcot vágott, mint egy vakbuzgó nő, akin erőszakot követnek el.

— De uraim, uraim!... Előttünk arról a rossz nőről... Legyenek szívesek, ne beszéljenek arról a rossz nőről.

Henriette és Sandoz rémült tanúi voltak ebédjük összeomlásának. A szarvasgombás salátát, a fagyaltot, a csemegét, mindent örömtelenül, a civakodás fokozódó dühében nyeltek le és úgy itták a chambertini és moseli borokat mint a vizet. Hiába mosolygott reájuk a háziasszony, hiába igyekezett a jószívű házigazda lecsillapítani őket, az emberi fogvatkozásokat emlegetve. Egyikük sem akart tágitani, egy-egy szóra fenekedve egymásnak estek. Már nem az a tétova unalom, álmos jóllakottság volt, amely néha a régi összejöveteleket szomorúkká tette, hanem a küzdelem kegyetlensége, a romboló düh. A függőlámpa gyertyáinak lángja igen magasan égett, a falakon ragyogtak a fayence-edények festett virágai, az asztal mintegy tűzvész színtere volt, feldúlt rendjével, a heves beszélgetéssel, e csatározással, amely két óra óta lázban tartotta őket.

A nagy lármában, éppen mikor Henriette elhatározta, hogy felemelkedik, csakhogya elhallgattassa őket, Claude szólalt meg:

— Ő a városház, ha nekem jutna, ha megtehet-

ném!... Ez volt álmom, Páris falai, hogy festményekkel boríthassam őket!

Visszatértek a fogadószobába, melynek kis csillárát meggyújtották. Majdnem fáztak itt a kemencéhez képest, amelyből kijöttek és a kávé egy időre lecsillapította a vendégeket. Különben senkit sem vártak már, csak Fagerollest. A házaspár elzárkózott a nagy társaságok elől, nem gyűjtötte össze fogadószobájában az irodalmi párt-híveket, nem kenyerezte le a sajtót meghívásokkal. Az asszony ki nem állhatta a társaságot és a férj tréfásan mondogatta, hogy tíz évre van szüksége, míg megszeret valakit, hogy azután mindig szeresse. Az igazi, sőt megvalósíthatatlan boldogsághoz kell-e egyéb, mint néhány jó barát és meleg családi otthon? Sohasem zenéltek náluk és irodalmi felolvasásra sem volt eset.

Ezen a csütörtökön az est hosszúnak tűnt fel a szűnni nem akaró tompa ingerültségben. A hölgyek a kialvófélben lévő tűz előtt beszélgettek, mikor pedig az inas, aki már leszedte az asztalt, ismét kinyitotta az ebédlő ajtaját, egyedül maradtak, mert a férfiak oda mentek be, hogy sörözés közben beszélgessenek.

Sandoz és Claude, akik közül egyik sem dohányzott, csakhamar visszatért és egymás mellé ült le a pamlagra, az ajtó közelében. A házigazda, aki boldog volt, hogy barátját felvillanyozva és beszédesnek látta, plassansi emlékeket idézett fel, abból az alkalmából, hogy előző nap híreket kapott onnan: igen, Pouillaud, a hálóterem egykori mulattatója, akiből tekintélyes ügyvéd lett, kellemetlenségekbe keveredett, mert tizenkétéves kis ribancokkal csípték meg. Pouillaud, az az állat! De Claude nem felelt többé, az ebédlő felé fülelt, mert hallotta, hogy nevét említették és iparkodott megérteni, mit beszélnek.

Jory, Mahoudeau és Gagnière, akik még nem elégték meg a vérengzést, mohón kezdtek újra bele. Előbb suttogó beszédük mind hangosabb lett és végül már kiabáltak.

— Mint embert átengedem nektek, — mondta Jory Fagerollesről. — Nem sokat ér... Igaz, lehengetelt benneteket, de mennyire lehengetelt, azáltal, hogy szakí-

tott veletek és a ti hátatokon emelkedett fel! Az is igaz, hogy éppen nem voltatok ravaszok.

Mahoudeau dühösen válaszolt:

— Ugyan! elég volt Claude-dal tartani, csakhogy mindenünnen kidobjanak.

— Claude ölt meg bennünket, — állította Gagnière határozottan.

És folytatták, eltérve Fagerollestől, akinek felrótták, hogy hasravágódik az újságok előtt, hogy ellenségeikkel szövetezik, hogy hatvanéves bárónéknak udvarol és Claudenak estek neki. Claude lett a nagy bűnös. Istenem! a másik végtére is nem egyéb közönséges szajhánál, amilyen annyi van a művészek között, akik az utca-sarkokon fogdossák a közönséget, akik cserbenhagyják és szétmárcangolják pajtásaikat, csakhogy hozzájuk térjen be a vendég. De Claude, ez a megfeneklett nagy festő, aki tehetetlenségében képtelen arra, hogy egy alakot talpraállítson, büszkesége ellenére, ugyancsak kompromittálta, berántotta őket! Igen, a siker a szakításban rejlik! Ha még egyszer előlről kezdhetnék, nem lennének oly buták, hogy lehetetlen dolgok mellett kardoskodjanak! És azzal vádolták meg, hogy ő bántotta meg, hogy ő zsákmányolta ki őket, igenis! kizsákmányolta, de oly ügyetlen és nehéz kézzel, hogy neki magának sem lett haszna belőle.

— Hát engem, — folytatta Mahoudeau, — engem nem hülyített el egy időre? Ha rágondolok, megtapogatom a fejemet és nem vagyok képes megérteni, miért szegődtem melléje. Hát hasonlítok hozzá? Volt-e valami közösség közöttünk?... Kétségbeejtő, hogy csak ily későn jövünk reá!

— És tőlem, — vette át a szót Gagnière, — tőlem ellopta eredetiségemet! Hát azt hiszitek, hogy kellemes, ha tizenöt esztendő óta, minden képem alkalmából halom hátam mögött ismételni: Ez Claudetól való!... Nem, most már elég, inkább nem csinálok semmit... Azonban, ha azelőtt tisztán láttam volna, nem érintkeztem volna vele.

Hanyatt-homlok való menekülés volt, az utolsó kötelékek is elszakadtak és elhúlva látták, hogy mint ide-

genek és ellenségek állnak szemben egymással, miután testvérek gyanánt éltek le hosszú fiatalságukat. Útközben az élet szétszórta őket és elötüntek a mélyen gyökerező különbségek; már csak régi, lelkes álmuknak, az együttes küzdelem és győzelem reményének keserősége maradt szájukban és most még súlyosbította haragjukat.

— Igaz, — vigyorgott Jory, — hogy Fagerolles nem volt olyan félkegyelmű, hogy meg hagyja magát lopni.

Ez bosszantotta Mahoudeaut, aki haragosan kifakadt.

— Hiába nevelsz, mert te is csak hűtlen jómadár vagy... Igen, mindig azt hajtogattad nekünk, hogy majd lendítesz rajtunk, ha saját lapod lesz...

— Engedd meg, engedd meg...

Gagnière Mahoudeau mellé állott.

— Ez igaz! Nem mesélheted többé, hogy törlik, amit rólunk írsz, hiszen te vagy a gazda... És soha sincs egy szavad sem számunkra, még csak meg sem neveztél a Salonról szóló utolsó cikkedben.

Jory zavarba jött, hebegett, most már ő is dühös lett.

— Ej, ez annak a semmirevaló Claudenak a hibája!... Semmi kedvem sincs, hogy elveszítsem előfizetőimet, csakhogy szolgálatotokra legyek. Ti lehetetlenek vagytok, értsétek meg! Te, Mahoudeau, hiába töröd magad azzal, hogy kedves apróságokat csinálsz, te, Gagnière, hiába nem csinálsz semmit sem: cégért viseltek vállatokon és tíz évi erőfeszítésre lesz szükség, míg megszabadultok tőle, sőt olyanokat is ismerünk, akikről nem került le soha... Tudjátok, a közönség mulat és csak ti hittetek e nevetséges sült bolond géniuszában, akit egy szép napon lecsuknak majd.

Szörnyűség volt, mindhárman egyszerre beszéltek és oly ocsmány szemrehányásokra került a sor, olyan kitörésekre, olyan fogcsattogtatásra, hogy úgy látszott, mintha egymásba haraptak volna.

A pamlagon ülő Sandoz alig folytathatta a vidám emlékek felidézését, ő is kénytelen volt már odahallgatni a lármára, mely a nyitott ajtón át behatolt.

— Hallod, — szólt hozzá Claude igen halkán, szen-

vedő mosollyal, — ugyancsak ellátnak!... Nem, nem, maradj itt, nem akarom, hogy elhallgattasd őket. Megérdemeltem, mert nem volt sikerem.

És Sandoz elsápadva hallgatta az életért való küzdelem eszeveszett dühét, az elkeseredést, amellyel egymást tépázták és amely eloszlatta az örök barátságba vetett hiú hitét.

Szerencsére Henriettet is nyugtalanította a heves szóváltás. Felkelt és szemükre hányta a dohányzóknak, hogy magukra hagyják a hölgyeket, csakhogy veszekedjenek. Mindannyian visszatértek a fogadószobába, izadva, fujva, dühtől remegve még. És midőn a háziaszszony a falórára nézve, azt mondta, hogy Fagerolles már bizonyára nem jön el, újból vigyorogni kezdtek és pillantásokat váltottak egymással. Neki jó orra van, ő ugyan nem kapható arra, hogy régi barátokkal találkozzék, akik kényelmetlenekké váltak és akiket ki nem állhat!

Csakugyan, Fagerolles nem jött el. Az est kínosan telt el. Visszatértek az ebédlőbe, ahol a teát orosz abroszon szolgálták fel, amelyre vörös fonállal szarvasvadászat volt hímezve és az újra meggyújtott gyertyák alatt kalács, cukorkákkal és süteményekkel telt tányérok sorakoztak, a szeszes italok barbár sokasága, whisky, borókapálinka, maraschino, chiosi raki mellett. Az inas puncsot is hozott és az asztal körül sürgölődött, míg a háziaszszony teát tett az előtte gőzölgő szamováriba. Ez a jólét azonban, a szem gyönyörűsége, a tea finom illata, nem lágyította meg a szíveket. A társalgás ismét rátért némelyek sikerére, mások balszerencséjére. Így például nem szégyenletesek-e az érmek, rendjelek, mindazok a kitüntetések, amelyek megbecsztelenítik a művészetet, oly helytelenül osztogatják őket? Hát örökké kis iskolásfiúknak kell maradni? Ez a forrása minden aljasságnak, a meghunyászkodásnak, gyávaságnak a felvigyázók előtt, csakhogy jó osztályzatot kapjanak!

Azután, miután ismét visszatértek a fogadószobába, Sandoz, kétségbeesve, már azt szeretete volna látni, hogy elmennek, ekkor azonban Mathildeot és Gagnièret vette észre, amint egymás mellett ültek egy pamlagon és ára-

dozva beszélgettek zenéről, míg a többiek már ellankadtak, szájuk kiszáradt, állkapcsaik kifáradtak. Gagnière átszellemülve, költői hangulatban filozofált. Mathilde, a meghízott vén lotyó, akiből csak úgy áradt a gyanús patikaszag, elforgatta szemeit és egy láthatatlan szárny csiklandozása alatt vonaglott. A Cirque hangversenyén találkoztak múlt vasárnap és most kicserélték benyomásaikat, váltakozó, röpke, elragadtatott mondatokban.

— Ó uram, az a Meyerbeer, a *Struensee* nyitánya, a gyászos motívum, majd a parasztok pajzán, színes tánca és azután a visszatérő gyászos motívum, a csellók kettőse... Ó uram, a csellók, a csellók...

— Hát Berlioz, asszonyom, a *Romeo* ünnepi dala. Ó, a klarinétok, a szeretett nők magánszólama, hárfák kíséretével! Búbáj, fehérség száll fel... Felragyog az ünnepély, valóságos Paolo Veronese, a kánai menyegző mozgalmas nagyszerűsége és a szerelmi dal visszatér, ó milyen édesen! mind hangosabban, mind hangosabban...

— Uram, hallotta-e Beethoven hetedik szimfóniájában a lélekharangot, amely mindig visszatér, amely meg rázza szívünket?... Igen, látom, ön úgy érez mint én, a zene valóságos lelki közösség... Beethoven, ó Istenem! mily szomorú és mégis jó így kettesben érteni őt és felolvadni benne...

— És Schumann, asszonyom és Wagner, asszonyom... Schumann álmodozása, csak vonós hangszerek, langyos esőcske az akácfák lombján, amelyet a napnak egy sugára felszárít, alig egy könnycsepp a mindenségben... Wagner, ó Wagner, a *Bolygó hollandi* nyitánya, szereti, mondja, hogy szereti! Engem szétzúz. Mindennek vége, vége, meghal az ember...

Hangjuk elhalt, már nem is néztek egymásra, megsemmisülve egymás mellett, elmerülve néztek maguk elé.

Sandoz meglepődve kérdezte magától, honnan vehette Mathilde ezeket a kifejezéseket. Talán Jorynak valamelyik cikkéből. Különben is azt tapasztalta, hogy a nők igen jól tudnak a zenéről beszélni, még ha egy hangot sem ismernek is. Őt, akiben a többiek epésége csak szomorúságot idézett elő, ez az érzelmes áradozás kihozta sodrából. Nem, ez már sok! még hagyján, ha

széttépik egymást, de hogy így végződjék az est, ezzel a megvénült lotyóval, amint turbékol és Beethovennel, Schumannnal csiklandozza magát!

Szerencsére Gagnière hirtelen felkelt. Átszellemült-ségében sem feledkezett meg az óráról és éppen annyi ideje volt, hogy éjjeli vonatját elérje még. Lágys és szótlan kézfogások után aludni ment Melunbe.

— A hajótörött! — mormogott Mahoudeau. — A zene megölte a festészetet, soha többé nem hoz össze semmit.

Neki is távoznia kellett és alig zárult be mögötte az ajtó, midőn Jory kijelentette:

— Látták utolsó levélnyomóját? Végül is kézelőgombokat fog faragni... Az erő ugyancsak elpárolgott belőle!

Mathilde is felemelkedett már, kurtán, szárazon köszönt Christinenek, míg Henriettével szemben nagyvilági közvetlenséget fitogtatott és magával vitte férjét, aki az előszobában felöltöztette, alázatosan és rémüldözve a szigorú szemek láttára, amelyeket felesége reá meresztett, hiszen tudta, hogy számadás vár reá.

Mikor elmentek, Sandoz magánkiáltozott fel:

— Ez már mégis csak sok! éppen az újságíró nevezi a többi hajótörötteknek, a firkonc, aki a közönség butaságát aknázza ki!... Ó, Mathilde, a Bosszú!

Már csak Christine és Claude maradt ott. Mióta a fogadószoba kiürült, a festő egy karosszékben ült, már nem beszélt, mintha újból delejes álomba merült volna és merő szemekkel nézett a távolba, igen messze, a falakon túl. Arca megnyúlt, görcsös figyelem hajtotta előre: bizonyára látta a láthatatlant, hallotta a csend hívását.

Christine is felemelkedett és mentegetőzött, hogy ily sokáig maradtak. Henriette mindkét kezét megfogta és ismételte előtte, hogy mennyire szereti, kérte, hogy jöjjön el gyakran és forduljon hozzá, mintha testvére volna, míg a szomorú asszony, aki fekete ruhájában oly fájdalmasan bájos volt, halvány mosollyal rázta fejét.

— Ugyan, — súgta fülébe Sandoz, miután egy pillantást vetett Claudera, — nem kell úgy kétségbeesni...

Sokat beszélt, vidámabb volt ma este. Minden igen jól megy.

De Christine a rémület hangján válaszolt:

— Ó dehogy, nézze csak szemeit... Amíg ilyenek a szemei, mindig remegni fogok... Önök megtették, amit tehettek, köszönöm. Amit nem tettek, senki sem fogja megtenni. Ó mennyire szenvedek, hogy én már nem számítok, hogy semmi hatalmam sincs többé!

Majd hangosan így szólt:

— Jösz, Claude?

Kétszer is meg kellett ismételnie. Nem hallotta, végül megrázkódott, felállt és mintha a távoli hívásnak felelne, amely amonnan jött, a távolból, így szólt:

— Igen, megyek, megyek.

Midőn Sandoz és felesége végre magára maradt, a fogadószobában, amelyben a lámpáktól is fűtött és a civódások gonosz kitörései után mintegy mélabús csöndtől terhes levegő oly fűledt volt, egymásra néztek és ebédjük balsikerétől lesújtva, lelógatták karjaikat. Henriette mégis nevetni próbált és így mormogott:

— Úgy-e óvá intettelek, tudtam én...

De Sandoz kétségbeesett mozdulattal szakította félbe. Hogyan? hát ez lenne a vége hosszú ábrándjának, az örökkévalóságról való álmának, amellyel gyermekkorában kötött néhány barátságban kereste a boldogságot és azt késő vénségéig akarta élvezni? Jaj, milyen szálnalmas társaság, milyen szakadás, milyen leszámolás, hogy sírni lehetne rajta, a szív e csödjé után! És elcsodálkozott azon, hány barátja maradt el mellőle az úton, mennyi szeretettel lett szegényebb útközben, hogy a többiek folyton változtak, míg ő saját lényét változatlanul tartotta. Szegény csütörtökei szálnalommal töltötték el, — hány gyászbaborult emlék, lassú halála annak, amit szeretünk! Talán az ismeretlenek és közömbösek előtt tárják fel ajtajukat? Lassankint bizonyosság alakult ki bánata mélyén: az életben minden véget ér és semmi sem kezdődik újból. Mintha beletörődött volna a megváltozhatatlanba, mély sóhajjal így szólt:

— Igazad volt... Nem hijuk meg őket többé együtt, mert még felfalnák egymást.

Odakünni, mihelyt a Place de la Trinitére értek, Claude eleresztette Christine karját, hebegve mondta, hogy dolga van még valahol és kérte, hogy menjen egyedül haza. Az asszony érezte, hogy erős borzongás futott végig férje testén és meglepetésében, félelmében összerezzen: dolga? ilyenkor, éjjél után? hova akar menni, mit akar csinálni? A férfi hátat fordított és elillant, de ő utólérte és könyörgött neki, azt állította, hogy fél ily későn egyedül menni fel a Montmartre-ra. Úgy látszott, hogy ez hat reá. Újra belékarolt, felmentek a Rue Blancheon és a Rue Lepic-en s végre a Rue Tourlaqueba értek. A kapu előtt, miután csengetett, ismét elhagyta.

— Itthon vagy... Én dolgomra megyek.

És eliramodott, nagy léptekkel, hadonázva, mint egy bolond. A kapu kinyílt, de Christine be sem csukta, hanem Claude után sietett. A Rue Lepicben utólérte, de félt, hogy még erősebben felizgatja, ezért beérte azzal, hogy mintegy harminc méter távolságból kövesse és ne veszítse el szeme elől, anélkül, hogy ő észrevenné. A Rue Lepic után lement a Rue Blancheon, áthaladt a Rue de la Chaussée d'Antinen és a Rue du Quatre-Septembre-on, egész a Rue Richelieu-ig. Midőn Christine észrevette, hogy erre veszi útját, halálos ijedelem szállta meg: a Szajna felé ment, ettől rettegett az asszony éjjelente, ha aggodalmában felriadt. Mit tehet, Istenem! Menjen vele, akaszkodjék nyakába, amott? Már csak támo lyogva volt képes tovább menni és minden lépéssel, amely közelebb vitte őket a folyóhoz, úgy érezte, hogy az élet elszáll tagjaiból. Igen, Claude egyenesen arra tartott, a Place du Théâtre-Français-n, a Carrouselen át, végre a Pont des Saint-Pèreshez. Felment a hídra, közeledett a korláthoz, a víz fölött és Christine azt hitte, hogy beleveti magát, de sikolya benn szorult torkában.

De nem, — a férfi mozdulatlan maradt. Hát mégis csak a Cité vonzotta, Párisnak ez a szíve, amely ott emelkedett előtte, amely örökösen megszállva tartotta, amelynek képét merev szemei falakon keresztül is látták és amely mérföldnyi távolságra is odakiáltotta neki szüntelen hívását, amelyet csak ő hallott? Christine még nem

mert reménykedni, hátrább állott meg és a nyugalanság szédületében figyelte meg, mindig maga előtt látta a szörnyű ugrást, de ellenállt annak az ösztönnek, hogy közeledjék hozzá, nehogy azzal siettesse a katasztrófát, ha mutatkozik. Istenem! ott lenni, emésztő szenvedélyével, vérző anyaságával, mindent végignézni és még meg sem kockáztathatni egy mozdulatot, hogy visszafartsa!

Claude kiegyenesedve igen magasnak látszott, nem mozdult, belenézett az éjszakába. Koromsötét téli éjszaka volt, az ég borús, a nyugati szél nagy hideget hozott. A megvilágított Páris álomba merült, már csak a gázlámpák voltak ébren, lobogó kerek foltok, amelyek kisebbedtek és a távolban álló csillagok gyanánt tűntek fel. Előbb is a partok bontakoztak ki, ragyogó gyöngyeik kettős sorával és azok fénye visszaverődött az előtérben levő homlokzatokon, balra a Quai du Louvre házain, jobbra az Institut két szárnyán, míg odább a paloták és egyéb épületek homályos tömegekben vesztek bele a fokozódó sötétségbe, amelyben csak távoli szikrák villantak fel. Ezeket a messzeségbe vesző fénylő szegélyeket a hidak megvilágított sávjai kötötték össze, amelyek fokozatosan keskenyedtek és mindegyikük csoportokba foglalt s mintegy felfüggesztett csikok sorából állott. És amott, a Szajná, a városok élő vizének éjszakai pompája ragyogott fel, mindegyik gázláng üstökös gyanánt tükröződött vissza, amely kerek magból nyúlt ki. A legközelebb levők egymást metszették és a vízfolyást széles, szabályos, szimmetrikus legyezők izzásával szakították meg, míg a távolabbiak, a hidak alatt, nem voltak egyebek mozdulatlan tüzes pettyecskékénél. A nagy tűzcsóvák azonban éltek és szélesbedésük arányában mozogtak, fekete és arany színük a teknőchöz hasonlóan váltakozott és alattuk a víz végtelen áramlása volt érezhető. Az egész Szajnát megvilágították, mintha alulról törtek volna elő, titokzatos és mély, tündéri ünnepség fénye gyanánt, miközben a folyó vöröslő ablakai mögött keringők üteme tűnt elő. A magasban, a tüzes látványosság fölött, a csillagos partok fölött a csillagtalan égen vörhenyes felleg lebegett, a meleg és foszforeszkáló kigőzölgés, amely

éjszakánkint tűzhányó hegy taréját helyezi az alvó város fölé.

A szél fujt és Christine dideregve, könnytelt szemekkel úgy érezte, mintha a híd forogna alatta, mintha magával ragadná az egész szemhatár összeomlásában. Nem mozdult-e meg Claude? Nem mászott-e fel a híd korlátjára? Nem, minden mozdulatlan lett megint, ugyanazon a helyen látta őt, merev csökönységében, a Cité csúcsára szegezett szemekkel, de nem látta azt.

Hívására eljött, de nem látta meg a mély homályban. Nem különböztetett meg egyebet, csak a hidakat, amelyek vasszerkezetének finom váza feketén emelkedett ki a parázsló vízről. Azon túl minden elmerült, a sziget semmivé vált és Claude még helyét sem találná meg, ha megkésett bérkocsik lámpái a Pont Neuf hosszában nem cikáztak volna a kialudt üszökből még ki-kibukkanó szikrák gyanánt. Egy vörös lámpa a pénzverő jégtörőjének szintjében vércsikot vetett a vízbe. Valami óriási és gyászos tömeg, az ár által tovasodort test, kétségkívül egy elszabadult bárka úszott lassan lefelé, a fényhatások közepette, olykor láthatóvá vált, majd legott ismét elmerült a sötétben. Hova sülyedt el a diadalmas sziget? E tüzes folyó mélyébe talán? Claude folyton nézett, lassankint teljesen hatalmába ejtette a folyó hömpölygése az éjszakában. Odahajolt e széles meder fölé, amelyből mély szakadék hűvössége áradt felfelé és amelyen titokzatos táncot lejtettek a lángok. És az áramlat szomorú moraja vonzotta őt s halálosan kétségbeesve hallgatta hívását.

Christine ekkor szívének összeszorulásán megérezte, hogy Claudeban felötlött a rettenetes gondolat. Kitérta feléje remegő kezeit, amelyeket a szél korbácsolt. De Claude állva maradt, küzdve a meghalás édessége ellen és még egy óra hosszat nem mozdult, híján az idő tudatának, csak mindig arrafelé nézett, a Citére, mintha valami csodatevő hatalom folytán szemei fényt árasztának és ő felidézhetné, hogy viszontlássa.

Midőn Claude végül támolygó léptekkel elhagyta a hidat, Christinenek szaladva kellett megelőznie, hogy őelőtte érjen haza a Rue Tourlaqueba.

XII.

Már majdnem három óra volt, midőn ez éjjel lefeküdtek. A hideg novemberi szél keresztülfujt szobájukon és a tágas műtermen. Christine, a futástól még lihegve, sietve a takaró alá bujt, el akarván titkolni, hogy követte Claudeot. Ez bódultan, szó nélkül vetkőzött. Ágyuk már hónapok óta fagyos volt; mint idegenek feküdtek egymás mellett, a testi kötelékek lassú megszakadása után: szándékos lemondás, elméleti alapú szűziesség volt, amelyre Claudenak szüksége volt, hogy a festészetnek adhassa teljes férfiurejét és az asszony belenyugodott, büszke és néma bánattal, noha szenvedélye gyötörte. De ez előtt az éjszaka előtt sohasem érzett még ekkora akadályt, hideget kettejük között, mintha immár misem lenne képes felmelegíteni és egymás karjaiba hajtani őket.

Christine majdnem negyedóra hosszat küzdött az álom ellen, amely elnyomta. Nagyon fáradt volt, zsibbadás futott rajta végig, de nem engedett, nyugtalanul, hogy férje még ébren van. Hogy maga nyugodtan alhasson, minden este megvárta, míg ő is elaludt. Claude azonban nem oltotta el a gyertyát, hanem nyitott szemekkel belemeredt annak lángjába, mely elvakította. Vajjon mire gondolt? amott maradt talán a fekete éjszakában, a folyópart nedves párájában, a csillagokkal telezsórt Páriszal szemben, amely olyan volt, mint a téli égboltozat? és miféle belső harctól, minő töprengéstől rángatózik arca? Végre is Christine ellenállása megtört és ő elmerült a nagy kimerültség semmiségébe.

Egy órával utóbb az üresség érzete, valami kínzó aggodalom riasztotta fel. Azonnal megtapogatta kezével

a mellette lévő, már kihült helyet: Claude már nem volt ott, — nem hiába érezte álmában. És megrémült, még nem egészen felocsúdva, nehéz, zúgó fejjel, ekkor azonban a szoba félig nyitott ajtaján át fényt látott a műteremből behatolni. Megnyugodott, arra gondolt, hogy Claude álmatlanságában talán valami könyvért ment ki. Utóbb azonban, mert nem jött vissza, az asszony óvatosan felkelt, hogy utánanézzon. Amit megpillantott, annyira meglepte, megrendítette, hogy meztláb állva maradt és eleinte nem mert mutatkozni.

Claude, a hideg ellenére, ingujiban állott képe előtt a nagy létrán, csak éppen nadrágot és papucsot vett magára. Palettája lábainál hevert, egyik kezében a gyertyát tartotta, a másikkal festett. Szemei alvajáró módjára kitágultak, mozdulatai kimértek, merevek voltak, minden pillanatban lehajolt, hogy festékbe mártsa ecsetét, azután kiegyenesedett és a falra nagy fantasztikus árnyékot vetett, amelynek olyan szaggatott mozdulatai voltak, mint egy automatának. Semmi nesz, az óriási sötét helyiségben ijesztő csend uralkodott.

Christine borzongva találta ki őt. A bűbáj volt, az a Pont des Saint-Pèresen töltött óra, mely nem hagyta aludni és képe elé vezette, attól a vágytól emésztve, hogy az éjszakában is viszonlássá. Kétségkívül csak azért ment fel a létrára, hogy közelebbről szemügyre vegye. Azután valami helytelen szín bántotta, beteggétette, olyannyira, hogy nem várhatta meg a nappalt, hanem ecsetet ragadott, eleinte csak némi helyesbítés céljából, utóbb azonban javítás javítást ért és végül is hallucinált módjára festett, a gyertyával kezében, a sápadt fényben, amelyben oly ijesztően mozgott. Újból előfogta az alkotás tehetetlen dühe és kiemelkedve az időből, a világból, azonnal életet akart lehelni művébe.

Mily szálnalmas látvány és mily könnytelt szemekkel nézte Christine! Egy pillanatig arra gondolt, hogy nem zavarja örült munkájában, mint ahogy a maniakust átengedik rögeszméje kedvtelésének. Most már bizonyos, hogy sohasem fogja ezt a képet befejezni. Minél inkább nekivadult, annál összefüggéstelenebb lett műve, annál nehezebb lett színezése, elkínzottabb és kuszább a rajza.

Még a háttér is és különösen a rakodómunkások csoportja, melyek azelőtt oly biztosan voltak megfestve, elromlottak, a festő pedig csökönnyösen fejébe vette, hogy mindent befejez, mielőtt újból festené a középső alakot, a meztelen nőt, munkaórái félelmének és vágyódásának tárgyát, ezt az őrijítő testet, amely végezni fog vele, mihelyt újra megkísérli, hogy életet adjon neki. Hónapok óta egyetlen ecsetvonást sem csinált rajta és ez megnyugtatta Christinet, ez tette türelmessé és könyörületessé féltékeny gyűlöletében: míg csak vissza nem tér a megkívánt és rettegett szeretőhöz, a feleség kevésbbé élárultnak vélte magát.

Christine, akinek lábai majd lefagytak a hideg padlón, eleinte vissza akart térni az ágyba, de hirtelen megrázkódott és ott maradt. Először nem értette meg, most már látta. Festékbe mártott ecsetének nagy vonásaival, heves becézés mozdulatával domborította ki a nagy, kövér formákat. Ajkain mozdulatlan mosoly lebegett, nem érezte a gyertya forró viaszát, amely ujjaira csepegett. A mély csendben csak karjának szenvedélyes ide-oda mozgása verődött a falra: óriási, fekete zürzavar, festtagok egybeolvadó ölelkezése vad egyesülésben. A meztelen nőn dolgozott.

Ekkor Christine kinyitotta az ajtót és előrement. Leküzdhetetlen felháborodása hajtotta oda, a feleség dühe, akit saját otthonában pofoznak fel, akit, míg alszik, a szomszédszobában csálnak meg. Igen, férje most a másik nőnél volt, látomása őriöngésében festette hasát és combjait, a valóság zaklatása a valótlan túlzásáig korbácsolta. E combokból szentély aranyozott oszlopai lettek, hasából égitest, tiszta sárga és vörös ragyogással, pompázó és az életen kívül levő. Ez a különös meztelenség, amelyen mintegy vallásos imádatra szánt útmutatón drágakövek csillogását vélte felismerni, végképen megharagította Christinet. Már túlsokat szenvedett, nem akarta tovább tűrni ezt az árulást.

Mégis eleinte csak kétségbeesettnek és könyörgőnek mutatkozott. Csak az anya volt, aki bolondos nagy művészgyermekét leckéztette.

— Claude, mit csinálsz itt? ... Claude, hát okos

dolog ez, mi jutott eszedbe? Kérlek, gyere lefeküdni, ne maradj a létrán, belebetegszel.

Claude nem felelt, ismét lehajolt, hogy festékbe mártsa ecsetét és a lágyékokat két élénk vörös vonással ragyogtatta fel.

— Claude, hallgass reám, gyere vissza hozzám, kérlek... Tudod, hogy szeretlek, látod, milyen nyugtalanságba döntöttél... Gyere, gyere vissza, ha nem akarod, hogy én is belehaljak, a hidegben várva reád.

A festő még csak rá sem nézett az asszonyra, kárminnal emelte ki a meztelen nő köldökét és fojtott hangon vetette oda:

— Hagyj békén! Dolgozom.

Christine egy pillanattig néma maradt. Kiegyenesedett, szemeiben sötét tűz gyúlt ki, lázadás töltötte el gyengéd és bájos lényét. Azután a végletekig vitt rabszolga böszsütségével fakadt ki.

— Nos, nem hagylak békén!... Most már elég, most kimondom, ami fojtogat, ami megöl, mióta csak ismerlek... Ő ez a festészet, a te festészedet a gyilkosom, ő mérgezte meg életemet. Már az első napon megéreztem, féltem tőle, mint valami szörnyetegtől, ocsmánynak, förtelmesnek tartottam, azután — hiszen gyávák vagyunk — sokkal jobban szerettelek, sem hogy ne szeressem őt is és hozzászoktam a gonosztevőhöz... De később mennyit szenvedtem tőle, mennyire megkínzott! Nem emlékszem, hogy tíz év óta egyetlen könnytelen napom lett volna... Nem, hagyjuk csak, könnyíték magamon, beszélnem kell, miután megtaláltam a hozzávaló erőt... Tíz évi elhagyatottság, elnyomatás napról-napra; semmi sem voltam már számodra, éreztem, mint szorulok mindinkább háttérbe és végül már csak a cseléd szerepe jutott nekem és látnom kellett, mint telepedik a másik, a tolvaj, közéd és közém, elragad téged, diadalmaskodik és legyaláz engem... Merd azt mondani, hogy nem kerített teljesen hatalmába, egyik tagodat a másik után, agyadat, szívedet, véredet, mindenedet! Úgy lefog, mint a bűn, felémészt. Szóval a festészet a feleséged, úgy-e? Már nem én hállok veled, hanem ő... Ó, az átkozott lotyó!

Ekkor Claude már odahallgatott, elbámulva a szen-

vedés e sikolyán, félig még mámorosan, kétségbeesve teremtő álmától és még nem értve egészen, miért beszél felesége így. És a mintegy kicsapongása közben meglepett és megzavart férfi bambaságának, remegésének láttára Christine még nagyobb dühbe jött, felment a létrára, kiragadta a festő markából a gyertyát és most ő világított vele a kép előtt.

— Nézz csak reá! lásd be, hova jutottál! Ez undok, siralmas és nevetséges, végül is észre kell venned! Hát nem csúnya, nem ostoba?... Látod, hogy le vagy győzve, mit erőlködöl még? Ennek nincs értelme, ez lázít fel... Ha nem lehetsz nagy festő, megmarad számkra az élet, igen, az élet, az élet...

Lebette a gyertyát a létra tetejére és miután Claude botorgva lement, utána ugrott. Mindketten lenn voltak, Claude a létra legalsó fokán ült, az asszony előtte kuporgott és szorongatta erőtlen kezeit, amelyeket a férfi átengedett neki.

— Lássuk csak, megmarad az élet... Rázd le a lidércnyomást és éljünk, éljünk együtt... Hát nem butaság, hogy csak ketten vagyunk, már öregsziünk és mégis kínozzuk, mégsem tudjuk boldogítani egymást? Úgyis elég hamar magába fogad majd a föld, igyekezzünk addig kissé melegezni, élni, szeretni egymást. Emlékezz Bennecourtra!... Hallgasd meg álmomat. Már holnap el szeretnék innen vinni. Elmennénk valahova messze ettől az átkozott Páristól, találnánk valahol egy nyugodalmas zugot és meglátnád, mennyire megédesíteném életedet, mily jó lenne egymás karjai közt mindenről megfeledkezni... Reggel nagy ágyunkban alszunk, azután séták a napfényben, a reggeli, amely jólesik, a délutáni lustálkodás, a lámpa alatt töltött esték. Nem gyötörnek többé agyrémek, csak az élet öröme marad!... Hát nem elég neked, hogy szeretlek, hogy imádlak, hogy szívesen leszek szolgálód, hogy csak a te kedvedért élek... Hallgass ide, szeretlek, szeretlek, ez az egész, ez elég, szeretlek!

Claude kiszabadította kezeit és elutasító mozdulattal, komor hangon szólalt meg:

— Nem, ez nem elég... Nem akarok veled menni nem akarok boldog lenni, festeni akarok.

— És hogy én belehaljak, úgy-e? és hogy te belehal és hogy mindketten vérünkkel és könnyeinkkel belepustuljunk!... Csak a művészet létezik számodra, ez a Mindenható, a kegyetlen Isten, aki lesújt bennünket és akit te tisztelsz. Megsemmisíthet minket, ő az úr, te meg megköszönöd majd.

— Igen, én az övé vagyok, csináljon velem, ami akar... Belehalnék, ha nem festenék többé, inkább festek és belehalok... Akaratomnak semmi szerepe sincs ebben. Ez így van, semmi sincs azon kívül, pusztuljon bele a világ!

Christinet újból düh fogta el, hangja kemény és indulatos lett.

— De én élek, én! és ők holtak, a nők, akiket szeretsz... Ne tagadd, tudom, hogy a te szeretőd ők, mindezek a festett nők. Mielőtt a tied lettem, már észrevettem, csak látni kellett, hogy becézted meztelenségüket kezekkel, milyen szemekkel nézted őket azután, órákon át. Hát nem volt-e egészségtelen és hülye az ilyen sóvárgás egy fiatalember részéről? Képekért lángolni, üres ábrándokat szorongatni karjaid közt! és te tudatával voltál, titkoltad, mint valami be nem vallható dolgot... Azután úgy látszott, mintha egy ideig szerettélt volna. Ebben az időben mesélted el nekem ezeket az ostobaságokat, nőcskéiddel való szerelmeskedéseidet, ahogy saját magadon tréfálva nevezted őket. Emlékszel? megvetetted ezeket az árnyékokat, midőn karjaid közt tartottál engem... De ez nem tartott soká, visszatértél hozzájuk, oly hamar! mint ahogy a hóbertos hóbertjához tér vissza. Én, az élő, már nem léteztem számodra és ismét ők, a pusztá látomások lettek egyedüli valóságokká a te szemedben... Sohasem tudtad meg, mit álltam ki akkor, mert te még most sem ismersz bennünket nőket, melletted éltem, anélkül, hogy megértenél. Igen, féltékeny voltam rájuk. Midőn modellt álltam, itt, meztelenül, csak egy gondolat adott bátorságot: küzdeni akartam, reméltem, hogy visszahódítalak, — de semmit sem kaptam, még csak egy csókot sem vállamra, mielőtt felöltöz-

tem volna! Istenem! mily szégyen fogott el gyakran! milyen bánatot kellett lenyelnem, mikor oly megvetettnek és elárultnak éreztem magam!... Attól a pillanattól még csak fokozódott lenézésed és látod, hova jutottunk, egymás mellett fekve minden éjjel, anélkül, hogy ujjunkkal is érintenők egymást. Nyolc hónapja és hét napja, számon tartottam! nyolc hónapja és hét napja, hogy nem volt dolgunk egymással.

Merészen folytatta, szabadon szólt, — ő, a szemérmes érzéki nő, aki oly izzó volt a szerelemben, akinek ajkait kitörő kiáltás duzzasztotta, aki azonban utóbb oly tartózkodó, oly néma volt e dolgokra nézve, aki nem akart róluk beszélni és zavart mosollyal fordította el fejét. De a vágy feltüzelte, ez az önmegtartóztatás sértés volt. És féltékenysége nem csalódott, midőn a festészetet vádolta, mert a férfierőt, amelyet tőle megtagadott, az elébe helyezett vetélytársnőnek tartogatta, adta oda. Nagyon is tudta, miért hanyagolta el ennyire. Eleinte, midőn másnap nagy munka várt rá és ő lefekvés közben hozzá-símult, a férfi gyakran nemet mondott, mert ez nagyon kifárasztaná, azután pedig azt állította, hogy három napig sem képes összeszedni magát, ha karjai közül kikerül, hogy agya össze van rázva és képtelen valami jót csinálni. Így lassankint állott elő a szakítás, — egy hét, valamely festmény befejezése előtt, azután egy hónap, hogy egy másik kép előkészítését meg ne zavarja, majd még hosszabb időközök, fel nem használt alkalmak, lassú leszokás, tökéletes feledés. Alapjában az asszony megtalálta az előtte százszor is ismételt elméletet, hogy a művésznek szűziesnek kell lennie, hogy csak művével szabad hálania.

— Te eltaszítasz, — fejezte be Christine hevesen, — te visszariadsz előlem, éjjel, mintha utálnál, máshova mész és hogy mit szeress? egy semmit, csalóka képet, egy kis port, vászonra rakott festéket!... És még hozzá nézd csak meg a te asszonyodat odafenn! nézd, milyen csodaszörnyet csináltál belőle örületedben! Hát van ilyen alkatú nő, akinek aranyból vannak a combjai és virágokat visel a hasa alatt?... Ébredj fel, nyisd ki szemeidet, térj vissza a világba.

Claude, engedelmeskedve a parancsoló kézmozdulatnak, amellyel az asszony a képre mutatott, felállt és odanézett. A gyertya, amely fölül, a létra pallóján maradt, mint valami templomi gyertya világította meg a meztelen nőt, míg az egész óriási helyiséget mély homály borította. Végre a festő is felébredt álmából és így alulról, néhány lépésnyi távolságból látva a nőt, elképedt. Ugyan ki festette ezt az alakot, valami ismeretlen vallás bálványképét? ki csinálta fémekből, márványokból és drágakövekből, nemének kivirult misztikus rózsájával a combok kecses oszlopai között, a has szentséges boltózata alatt? Ő volt-e, aki tudtán kívül létrehozta a kielégíthetetlen vágnak ezt a szimbólumát, a testnek ezt az emberfölötti képét, amely ujjai között arannyá és gyémánttá változott át, mert hiú volt abbeli erőlködése, hogy élővé tegye? És elbámulva félt saját művétől, reszketett a túlvilágba való hirtelen ugrás láttára, megértette, hogy a valóság reá nézve már nem lehetséges, most, hosszú küzdelme végén, hogy legyőzze és emberi kezeivel még valóságosabban alkossa újra.

— Látod, látod! — ismételte Christine győzelmesen. És Claude igen halkán hebegett:

— Jaj, mit csináltam?... Hát lehetetlen teremteni? kezelnék nekünk nincs meg a hatalmuk, hogy élő lényeket teremtsenek?

Az asszony megérezte, hogy férje gyengül, két karja közé fogta.

— De mire valók ezek az ostobaságok, mire való egyéb mint én, aki szeretlek?... Modellednek vettél, másolatokat akartál testemről. Mondd, mire való ez? hát felérnek azok a másolatok énvelem? borzalmasak, merevek és hidegek, mint a hullák... Én pedig szeretlek és akarlak. Mindent megmondok, — te nem érted, mikor körülöttem sompolygok, mikor modellek kínálkozom, csakhogy ott legyek, lehellededben érezve érintésedet? Mert szeretlek, érted? mert életben vagyok és akarlak...

Eszeveszetten fonta tagjait, meztelen karjait, meztelen lábszárait a férfi körül. Félig lecsúszott inge szabadon hagyta keblét, amelyet szenvedélyének ebben az utolsó ütközetében Claudehoz szorított, amellyel szinte

beléje akart hatolni. Maga volt a szenvedély, féktelen és tüzes, az egykori szüries tartózkodás nélkül, kész mindent kimondani, mindent megtenni, csak hogy győzzön. Arca felduzzadt, gyengéd szemei, tiszta homloka eltűntek a kigyózó hajfürtök alatt és már csak kiálló állkapcsai, erős álla, piros ajkai látszottak.

— Nem, hagyj! — mormogott Claude. — Túlágosan szerencsétlen vagyok!

Az asszony izzó hangon folytatta:

— Azt hiszed talán, hogy öreg vagyok. Igen, azt mondtad, hogy leromlottam és magam is elhittem, míg modellt állottam, vizsgálgattam magam, kerestem a ráncokat... De ez nem volt igaz! Érzem, hogy nem véntültem meg, hogy még fiatal, még erős vagyok...

Azután, mivel Claude még mindig védekezett, így szólt:

— Nézz hát ide!

Három lépést hátrált, nagy mozdulattal levetette ingét és egész meztelenül, mozdulatlanul állt ott, ugyanabban a helyzetben, amelyet a munka hosszú óráiban elfoglalt volt. Állának egyszerű mozdulatával utalt a képen levő alakra.

— Nos, összehasonlíthatod, én fiatalabb vagyok, mint ő... Hiába raktad meg bőrét ékkövekkel, hervadt ő, mint egy száraz falevél... Én még mindig tizennyolc éves vagyok, mert szeretlek.

Csakugyan, fiatalaságtól sugárzott a fakó világításban. Szerelmének e nagy lendületében lábszárai karcsúbbak lettek, elragadó finomságúak, csípői selymes gömbölyűségükben kiszélesedtek, kemény keble vágyának vérétől duzzadozott.

Már újból magához ragadta a férfit, szorosan hozzátapadt, a zavaró ing nélkül és kezei végigtapogatták, fürkésztek mindenütt, oldalát, vállait, mintha szívét kereste volna becézés közben, most, midőn hatalmában volt és magáévá akarta tenni; közben hevesen, mohó szájjal csókolta, bőrét, inguiját, találomra. Hangja elakadt, már csak lihegő suttogással, sóhajoktól megszakítva beszélt.

— Ó térj vissza, ó szeressük egymást... Hát nincs

véred, hogy árnyékokkal éred be? Térj vissza és meglátod, hogy jó élni... Hallo, egymáshoz simulva élni, így tölteni az éjszakákat, összefonódva, egybeolvadva és másnap újra kezdeni és azután megint...

Claude megremegett, lassankint ő is viszonzta az öleléseket a másik, a bálványkép okozta félelmében és az asszony fokozta a csábítást, ellágyította és meghódította a férfit.

— Hallgass ide, tudom, hogy egy rémítő gondolat él benned, igen! sohasem mertem említeni, mert nem szabad felidézni a szerencsétlenséget, de éjjel nem alszom többé, rettegéssel töltesz el... Ma este utánad mentem oda, a hídra, melyet gyűlölök és remegtem, azt hittem, mindennek vége, hogy elvesztettelek... Istenem, mi lenne belőlem? Szükségem van reád, csak nem fogsz megölni?... Szeressük egymást, szeressük egymást...

Ekkor Claude, e végtelen szenvedély előtt ellágyulva, megadta magát. Lénye mérhetetlen szomorúságban, az egész világ szétfoszlásában merült el. Most már ő is eszeveszetten szorította magához az asszonyt, zokogott, dadogott:

— Igaz, az a rettenetes gondolatom volt... Megtettem volna, de ellenálltam, mert erre a befejezetlen festményre gondoltam... De élhetek-e még, ha a munka cserben hagy? Miképen élnék ezután, azután, ami itt van, amit most tettem tönkre?

— Szeretni foglak és élni fogsz.

— Ó, sohasem fogsz eléggé szeretni... Ismerem magam. Oly öröme lenne szükség, aminő nem létezik, valami, amitől mindent elfeledek... Már elvesztetted erődet. Mitsem tehetsz.

— De igen, majd meglátod... Nézd! így ragadlak magamhoz, megcsókolom szemeidet, szájadat, tested minden részét. Keblemen melengetlek, lábaimat lábaid körül fonom, karjaimat derekad körül, én leszek lehelledd, véred, húsd...

Erre az asszony győzött, Claude vele hevült, hozzá menekült, keblébe rejtette fejét és most már ő is csókokkal borította.

— Jól van, ments meg, igen! Foglald le magadnak,

ha nem akarod, hogy megöljem magam... És találj fel új boldogságot, mutass nekem olyat, amely visszatart... Altass el, semmisíts meg, hogy a te tulajdonod legyek, eléggé rabszolga, elég kicsiny arra, hogy lábaid alatt, papucsodban foglaljak helyet... Ó, oda leszállani, csak a te illatodból élni, neked engedelmeskedni mint egy kutya, enni, téged birni és aludni, ha tudnék, ha tudnék!

Christine győzelmi kiáltást hallatott.

— Végre! az enyém vagy, már csak én vagyok, a másik ugyan meghalt!

És elragadta őt a gyülölt kép elől, magával vitte a maga szobájába, háborogva, diadalmaskodva. A létrán a gyertyavég egy darabig még pislogott mögöttük, azután kialudt. Őtöt ütött a falióra, a novemberi ködös égboltozaton még semmi fény sem derengett. Minden újból hideg homályba merült.

Christine és Claude tapogatózva dült le az ágyra. Valóságos örvöngés volt, sohasem éreztek hasonló elragadtatást, még viszonyuk első napjaiban sem. Ez az egész mult feltámadt szívükben, de metsző megújulással, amely tomboló mámorral részegítette őket. A sötétség lángolt körülöttük, ők lángoló szárnyakon szálltak fel, igen magasra, ki a világból, szabályos, nagy szárnycsepásokkal, mind magasabbra. Még a férfi is kiáltásokban tört ki, nyomorúságától távol, önfeledten, üdvösséges életre újjászületve. Christine azután kihívóan, parancsolón, az érzéki büszkeség nevetésével káromlásra vette reá. „Mondd, hogy a festészet ostobaság. — A festészet ostobaság. — Mondd, hogy nem dolgozol többé, hogy fűtyülsz reá, hogy elégeted képeidet, csak hogy nekem örömet okozz. — Elégetem képeimet, nem dolgozom többé. — És mondd, hogy csak én létezem, hogy az egyedüli boldogság, ha úgy ölelsz, ahogy most ölelsz, hogy leköpöd a másikat, azt a lotyót, akit festettél. Köpj, köpj hát, hadd halljam! — Igen! köpök, csak te létezel.“ Az asszony majd megfojtotta ölelésével, ő birta le a férfit. Újból elindultak szédületes nyargalással a csillagokon keresztül, elragadtatásuk ismétlődött, háromszor úgy érezték, mintha a földről a legmagasabb égbe röpnének. Mekkora boldogság! Hogyan is nem gondolt ő, a férfi, arra,

hogyan ebben a biztos boldogságban keressen gyógyulást? Az asszony még odaadja magát és ő meg van mentve, boldogan fog élni, úgy-e? hiszen ez a mámor vár rá.

Már nappalodni kezdett, midőn Christine boldogan aludt el Claude karjai között. Egyik combjával magához láncolta, lábát keresztülvetette az övéin, mintha biztosítani akarná magát, hogy nem fog többé megszökni előle, feje mint langyos párnán, a férfi mellén nyugodott, mosollyal ajkain, halkán lélekzett. Claude lehunyta szemeit, de halálos fáradtsága ellenére is újra ki nyitotta őket és a sötétséget nézte. Az álom kerülte, zavaros gondolatok tompán rajzoltak kábulatában, minél inkább kihűlt és kibontakozott a kéjes mámorból, amely minden izmát megrázta. Midőn derengeni kezdett és piszkos sárgaság, folyékony sárfolt jelentkezett az ablakon, Claude megrázkódott, mintha a műterem mélyéből hangosan hívó szót hallott volna. Gondolatai mind visszatértek, tömegestül, kínzón, arcára rányomták bélyegüket, száját az emberi utálat kifejezésével vonták félre és arcát két keserű ránc aggastyáni megviselt ábrázattá varázsolta. Most a nő combja, mely rajta nyugodott, ólomsúllyal nehezedett rá, valóságos kínszenvedést okozott neki, mintha le nem vezeklett bűnökért malomkő zúzná szét térdeit és az asszony feje is, amely oldalán pihent, fojtogatta, óriási súllyal akadályozta szívverését. Mégis sokáig nem akarta megzavarni, pedig lassankint egész teste háborgott belé és valami ellenállhatatlan undor és gyűlölet ébredt benne. Kivált a felbomlott konty, a haj erős szaga ingerelte fel. Hirtelen másodszor, erősen, parancsolóan hitta a hang a műterem mélyéből. És Claude elhatározta magát, mindennek vége volt, túlságosan szenvedett, nem élhetett tovább, hiszen minden hazudott és semmi jó sem volt az életben. Először is lecsúsztotta magáról Christine fejét, amelyen ott lebegett még a tétova mosoly, azután végtelen óvatos mozdulatokkal kiszabadította lábszárait az asszony combjának nyüge alól, lassankint letolva azt, mintha természetes mozgással az maga engedett volna. Végre eltörte a béklyót, szabad volt. Egy harmadik hívás siettette, átment a műterembe és így szólt:

— Igen, igen, megyek!

A nap nem világosodott ki, piszkos és szomorú volt, gyászos téli reggel. Egy óra múlva Christine fagyos borzongással ébredt fel. Még nem eszmélt. Miért van egyedül? Azután visszaemlékezett: férje szívéhez támasztott arccal, az ő tagjai körül font tagokkal aludt el. Hogyan kelhetett fel? hova mehetett? Hirtelen lerázta magáról zsibbadtságát, hevesen ugrott ki az ágyból és a műterembe rohant. Istenem! talán a másikhoz tért vissza? talán a másik ismét magához ragadta, holott ő azt hitte, hogy örökre meghódította?

Az első pillanatban mitsem látott, a sáros, hideg világításban üresnek tűnt fel előtte a műterem. Senkit sem látva már-már megnyugodott, ekkor azonban a képhez emelte fel szemét és rettenetes kiáltás tört ki tágra nyílt torkából:

— Claude, ó Claude!

Claude felakasztotta magát a nagy létrára, elhibázott művével szemközt. Egyszerűen elvette ama kötelek egyikét, amelyek a kép keretét a falhoz erősítették, felment a létra pallójára és a kötél végét odakötötte a tölgyfa-gerendához, amelyet valamikor odaszegezett, hogy megerősítse a létrát. Azután a magasból az ürességbe ugrott. Szörnyű látvány volt, ahogy ott lógott, ingben, mezítláb, fekete nyelvvel, üregeikből kitolult véres szemeivel, mozdulatlan merevsége által rémítően nagyítva, a kép felé fordult arccal, egész közel a nemi részén misztikus rózsával ékített nőhöz, mintha utolsó hörgésével neki lehelte volna ki lelkét, mintha merev szemgolyóival őt nézné még.

Christine még tartotta magát: a fájdalom, rémület és düh támogatta. Ezekről duzzadozott teste, míg torkából már csak folytonos üvöltés tört elő. Kitérta karjait a kép felé, ökölbe szorított kezekkel.

— Claude, ó Claude!... Visszavett téged, megölt, megölt, megölt a lotyó!

Lábai megcsuklottak, eldőlt és a padozatra vágódott le. A mérhetetlen kín minden vért elvont szívéből és ájultan, holtraváltan hevert a földön, akár egy fehér rongy, szánamelesen, megsemmisülve, szétzúzva a mű-

vészet kegyetlen uralma alatt. Fölötte a másik nő, a bálványkép szimbolikus ragyogásával sugárzott, a festészet diadalmaskodott, halhatatlanul és kiegyenesedve még tébolyában is.

A formaságok és az öngyilkosság által okozott késedelem miatt csak hétfőn volt a temetés és midőn Sandoz reggeli kilenc órákor megérkezett, vagy húsz embert látott a Rue Tourlaque járdáján. Nagy fájdalomban három nap óta futkosott, kénytelen volt mindent elintézni: először is a Lariboisière-kórházba kellett szállíttatnia Christinet, akit haldokolva szedtek fel, azután eljárt az előljáróságon, a temetési vállalkozónál és a plébánián, mindent kifizetett és noha teljesen közönyös volt, engedett a szokásnak, ha már a papok vállalták a nyakán fekete gyűrűvel jelzett holttestet. A várakozók között még csak szomszédokat vett észre, akikhez néhány kíváncsi csatlakozott, az ablakokban pedig fejek jelentek meg, suttogva, a drámától felizgatva. Kétségkívül eljönnek majd a barátok is. Nem írhatott a családnak, mert nem tudta a lakáscímeket és félreállott, midőn két rokon érkezését látta, akiknek emlékezetét, amelyre Claude nem helyezett súlyt, kétségkívül az ujságokban megjelent három száraz sor frissítette fel: egy idős, gyanús, zsidóbarátságos unokatestvér és egy igen gazdag, kitüntetett unokaöccs, a párisi nagy áruházak egyikének tulajdonosa, elegáns, leereszkedő, a művészet iránt táplált megértő érdeklődéséről óhajtván tanúságot tenni. Az asszonyosság azonnal felment, körüljárta a műtermet, megszimatozta a sivár szegénységet és lejtőt, a hiábavaló fáradság fölött való felháborodását fejezte ki kemény arca. Az unokaöccs viszont kihúzta magát, legelő haladt a halottaskocsi mögött és kedves, büszke kimért-séggel vezette a menetet.

Éppen midőn elindultak, érkezett meg nagy sietve Bongrand, kezét szorította Sandozzal és mellette maradt. Midőn egy pillantással végignézett a menetben résztvevő tizenöt-húsz emberen, elkomorulva mormogott:

— A szegény ördög!... Hát csak mi ketten vagyunk itt?

Dubuche Cannesban volt gyermekeivel. Jory és

Fagerolles nem jött el; amaz ki nem állhatta a halált, ez nagyon el volt foglalva. Csak Mahoudeau érte utol a menetet a Rue Lepic sarkán és előadta, hogy Gagnière bizonyára lekésett a vonatról.

A halottaskocsi lassan kapaszkodott fel a meredek úton, amely a Montmartre magaslata körül kanyarodik. Helyenkint a lejtős keresztutcák nyílásain át feltűnt a mélyben az óriási Páris, végtelenül, mint a tenger. Midőn a Saint-Pierre-templom elé értek és levették a koporsót a kocsiról, ez egy pillanatig uralkodott a nagy város fölött idefönn. Az égboltozat téliesen szürke volt, erős párázat szállongott a jeges szél szárnyán és a város még nagyobbnak, határtalannak tűnt fel a ködben, kitöltvén a szemhatárt fenyegető árjával. A szegény halott, aki meg akarta hódítani és ezen törte ki nyakát, ő előtte vonult el koporsójának tölgynyafedele alatt, mint ama sárhullámok egyike, amelyeket hömpölygetett.

A templomból kijövet az unokatestvér eltűnt, úgyszintén Mahoudeau is. Az unokaöccs újra elfoglalta helyét a holttest mögött. Még hét ismeretlen rászánta magát és elindultak az új Saint-Oueni temető felé, amelyet a nép Cayenne nyugtalanító és gyászos nevével nevezett el. Tízen voltak.

— Gyerünk, bizonyára csak mi ketten leszünk, — ismételte Bongrand, aki megint Sandoz mellett ment.

Most a menet és élén a gyász kocsi, amelybe a pap és a ministránsfiú ült be, a magaslat másik oldalán ment lefelé, hegyiösvényekhez hasonló kanyargós és meredek utcákon át. A halottaskocsi lovai el-elcsúsztak a síkos kövezeten, a kerekek csikorgása volt hallható. A tíz ember, aki a kocsi után haladt, a tócsákat kerülgette és annyira el volt foglalva a nehéz lemenetellel, hogy még nem is beszélgetett. Midőn azonban a Rue du Ruisseau végén a clignancourti kapuhoz értek, e tágas térségek közepette, ahol a körboulevard, a körvasút és az erődítmények sáncai és árkai húzódtak, megkönnyebbülve lélekzettek fel, néhány szót váltottak és szabadabban kezdtek mozogni.

Sandoz és Bongrand lassankint a menet végére maradt vissza, mintha el akarták volna magukat szíge-

telni azoktól az emberektől, akiket nem ismertek. Midőn a halottaskocsi áthaladt a sorompón, a festő társa felé fordult.

— Hát a szegény asszonyka, mi lesz vele?

— Borzalmas helyzet! — felelt Sandoz. — Tegnap meglátogattam a kórházban. Agyvelőgyulladás van. Az orvos azt hiszi, hogy meg fogják menteni, de tíz évvel megvénülve, erőtlenül fog felkelni... Tudja, hogy végül már a helyesírást is elfelejtette. Milyen leziülés, szétmorzsolódás, az egykori kisasszony cselédsorba süllyedne alá! Igen, ha nem gondoskodunk róla tehetetlenségében, végül is edényeket fog valahol mosogatni.

— És természetesen egyetlen garasa sincs!

— Semmi. Azt hittem, hogy megtalálom a tanulmányokat, amelyeket természet után készített nagy képéhez, azokat a nagyszerű tanulmányokat, amelyeket azután oly rosszul értékesített. De hiába kutattam, mindent elajándékozott, meglopták. Semmi eladni való sem volt ott, egyetlen kép sem, csak az óriási festmény, amelyet magam pusztítottam el és égettem el, könnyű szívvel, biztosíthatom, mint ahogy bosszút áll az ember!

Egy pillanatra elhallgattak. A saint-oueni széles út egyenesen húzódott tova a végtelenbe és a lapos vidék közepette siralmasan bandukolt a gyászkiéret, szinte elenyészett benne, az országút hosszában, amelyet sártenger borított. Jobbról-balról palánkok szegélyezték és mögöttük rendezetlen telkek terültek el, a távolban csak gyárkémények látszottak és néhány fehér, elszigetelt, fonákul odaállított lécz. Áthaladtak a chignancourti mulatótéren: az út két oldalán bódék, cirkuszosk, falovak, didegve a téli elhagyatottságban, üres csapszékek, zöldre festett hinták, valami operett-major: *A pikardiai majorhoz*, sötét szomorúságban rongált kerítése mögött.

— Ó az ő régi festményei, — szólalt meg Bongrand, — azok, amelyek még a Quai de Bourbonon levő műtermében voltak, emlékszik még? Rendkívüli darabok! Mit? a Délvidékről hozott tájképek és a Boutinnél csinált aktok, egy leányka lábai, egy női has, ó ez a has!... Malgras apónál kell lennie, nagyszerű tanulmány, aminőt fiatal mestereink egyike sem lenne képes összehozni...

Bizony, a szegény ördög nem volt tökfilkó. Egyszerűen nagy festő volt!

— Ha arra gondolk, — mondta Sandoz, — hogy az École des Beaux-Arts és a napi sajtó piszmogói lustasággal, tudatlansággal vádolták meg és egyik a másik után ismételte, hogy ő sohasem akarta megtanulni mesterségét!... Lusta, Istenem! Ő, akit tízórai munka után a fáradtságtól elalélni láttam, ő, aki odaadta egész életét, ő, aki a munka örületében ölte meg magát!... És tudatlan, micsoda butaság! Ők sohasem fogják megérteni, hogy azt, amit hozunk, — ha abban a dicsőségben van részünk, hogy hozunk valamit — csak elferdíti az, amit tanulunk. Delacroix sem értette mesterségét, mert nem volt képes a szabatos vonalhoz ragaszkodni. Ő az együgyűek, a hígvérű jó tanulók, akik képtelenek valami szabálytalanságra!

Szóltanul tett meg néhány lépést, azután megjegezte:

— Hősies munkás, szenvedélyes megfigyelő, akinek koponyája tele volt tudással, csodálatosan tehetséges nagy festő temperamentumával... És semmit sem hagy maga után.

— Éppen semmit, egyetlen képet sem, — jelentette ki Bongrand, — csak tanulmányokat, vázlatokat, odavetett jegyzeteket ismerek tőle, — a művész podgyászát, aki nem képes a közönség elé kerülni... Valóban halott, teljesen halott az, akit most a földnek fogunk átadni!

De siettetni kellett lépteiket, mert beszélgetés közben elmaradtak és előttük a halottaskocsi bormérések és sírközületek között haladt el, majd a temetőbe vezető út végén jobbra befordult. Utolérték és a kis gyász kísérettel együtt átlépték a kaput. A karinges pap és a szenteltvíztartót vivő ministránsfiú kiszállt a gyász kocsiából és elől ment.

Nagy, lapos temető volt, még új keletű; zsinórral mérték ki a kültekli üres terepből és széles fasorokkal sakktáblaszerűen osztották be. Csak kevés síremlék szegélyezte a főutakat, valamennyi sírhely — már igen számosak — a földdel volt egy szintben, csak nagyjából hevenyészve, mert csak öt évre adtak ki engedélyeket és

a családok habozása, hogy jelentékenyebb költséget áldozzanak, az alapozás híján besüppedő sírkövek, a fák, amelyek nem jutottak hozzá, hogy kihajtsanak, mindez a múlt és kicsinyes gyász érezhető volt s a tágas sírkertet szegényessé, meztelenné, hideggé és tisztává tette, a kórházak és kaszárnyák melankóliájával árasztotta el. Sehol egy zugocska, mely romantikus hangulatot keltett, sehol egy lombos részlet, amely misztikus érzést lehelt, sehol egy nagy síremlék, amely büszkeségről és örökkévalóságról beszélt volna. Vonalzóval megrajzolt, számozott új temető volt, a demokratikus fővárosok temetője, amelyben mintegy hivatalos iratcsomó mélyén pihentek a halottak és ahol minden nap áradata kiszorította és helyettesítette az előző nap áradatát és valamennyi sorban vonult el mint valami ünnepi menetben, a rendőrség felügyelete alatt, hogy torlódás ne álljon elő.

— Teringettét! — mormogott Bongrand — ez éppen nem vidám hely.

— Miért? — szólta Sandoz, — kényelmes és levegős... És nézze csak, milyen színes, pedig nem süt a nap.

Csakugyan, e novemberi délelőtt szürke ege alatt, az északi szél átható fuvallatában az alacsony sírok, amelyeket gyöngyfüzerek és koszorúk borítottak, igen finom, elragadó gyengédségű színeket mutattak. Voltak egészen fehérek, voltak egészen feketék, a gyöngyök színéhez képest és ez az ellentét enyhén tünt fel a törpe fák halvány zöldjében. Ez öt évre bérelt sírhelyek fölött adták ki a családok kegyeletüket: valóságos zsúfolt pompa volt, amelyet a nemrég elmúlt Halottak napja újított meg. Csak az élő virágok, papirosból készült foglalatukban fonnyadtak már el. Néhány sárga örökzöld koszorú úgy ragyogott, mint az újonnan vésett arany. De legtöbb volt a gyöngy, a gyöngyök valóságos özöne, amely eltakarta a feliratukat, a sírköveket és környezetüket, gyöngyök szívalakban, füzerekben, medaillonokban, gyöngyök, amelyek üveg alá helyezett ábrázolásokat vettek körül, árvácskákat, gybefonódó kezeket, selyemcsokrokat, sőt még női fényképeket is, külvárosi sárga fényképeket, csunya és megható szegény arcokat, amelyek félszegen mosolyogtak.

És midőn a halottaskocsi a körtérre vezető úton haladt, Sandoz, akit a festői hatások megfigyelése ismét Claudera emlékeztetett, folytatta a beszélgetést.

— Olyan temető, amelyet ő megértett volna, hiszen rajongott a modernségért... Kétségkívül testi lénye szenvedést okozott neki és a génusz kórsága emésztette, három grammal több vagy kevesebb, ahogy mondani szokta, midőn azzal vádolta szüleit, hogy ily furcsa testet adtak neki. De a baj nemcsak őbenne rejtett, hanem egy egész korszak áldozata volt... Igen, nemzedékünk hasig merült a romantikába és még bennünket is áthatott. Hiába igyekeztünk megtisztalkodni, megfürödni a kíméletlen valóságban, a folt kitörölhetetlen és a világ minden lúgja sem veszi el szagát.

Bongrand mosolygott.

— Ő én fejem búbjáig alábuktam benne. Az volt művészetemnek tápláléka és én még csak bűnbánó sem vagyok. Ha ez okozza is végső tehetetlenségemet, bánom is én! Nem tagadhatom meg egész művészetem hitvallását... De az ön megjegyzése igen helyes: önök fiatalok a fellázadt fiúk. Így ő, meztelen nagy női alakjával a partok közepette, azzal a különös szimbolummal...

— Ő az a nő, — szakította félbe Sandoz, — ő fojtotta meg. Ha tudná, mennyire csüngött rajta! Sohasem voltam képes megszabadítani tőle... Így hát hogyan lehet valakinek tiszta látása, egyensúlyozott és szilárd agyveleje, ha hasonló agyrémek teremnek meg koponyájában?... Még az ön nemzedéke után is túlsok lírai érzés tapad a miénkre, semhogy egészséges műveket tegyen lehetővé. Egy, talán két nemzedékre lesz szükség, míg logikusan fognak festeni és írni, a valóság emelkedett és tiszta egyszerűségében... Csak a valóság, a természet a lehetséges alap, a szükséges ellenőrzés, amelyen kívül az örület kezdődik —, és nem kell attól félni, hogy a mű lapossá válik, hiszen ott van a temperamentum, amely mindig magával fogja ragadni az alkotót. Eszébe juthat-e valakinek letagadni az egyéniséget, ujjunk önkénytelen érintését, amely elferdít, hiszen ez a mi egész szegényes alkotásunk!

Ekkor félrefordította fejét és hirtelen megszólalt:

— Nini! mi ég ott?... Hát örömtűzet égetnek itt?

A gyászmenet bekanyarodott a körtérre, ahol a csontház volt, a közös sír, amely lassankint megtelt a sírokból kiemelt maradványokkal. A sírkő kerek gyep-ág közepén állott és eltűnt a felhalmozott koszorúk alatt, amelyeket találomra tettek le ott a kegyeletos rokonok, akiknek halottai már nem voltak helyükön. Midőn a halottaskocsi lassan begördült balra, a 2. számú haránt-útra, pattogás hallatszott és a járdát szegélyző kis plátánok fölé sűrű füst emelkedett. Amint közeledtek, már messziről nagy rakás földes holmit vettek észre, amely kigyult. Végre megértették, mi az. Egy tágas négyszög szélén volt ez, amelyet párhuzamos, széles barázdákkal mélyen felástak, hogy kiszedjék onnan a koporsókat, mielőtt a földet más holttesteknek engedik át, mint ahogy a paraszt a vetés előtt megforgatja az ugart. A hosszú, üres gödrök tátongtak, a kövér földhalmok megszikkadtak a szabad ég alatt és ebben a sarokban a koporsók elkorhadt deszkáit égették el, óriási máglyát szétrepedt, összetört deszkákból, amelyeket megemésztett a föld, úgyhogy vöröses földes anyaggá omlottak szét. Nem vetettek lobbót, emberi sártól voltak nedvesek, tompa robajjal pattantak szét, de mind erősebben füstöltek. A nagy füstfellegeket, amelyek a fakó ég felé emelkedtek, a novemberi szél leverte, vörhenyes foszlányokra szaggatta szét; ezek azután ott szállongtak a fél temető alacsony sírhantjai fölött.

Sandoz és Bongrand szó nélkül nézett. Mikor azután elhagyták a tűzet, az író így szólt:

— Nem, ő nem volt annak az elvnek az embere, amelyet ő hozott. Azt akarom mondani, hogy nem volt elég határozott génusza, amellyel talpraállította volna és egy végleges műben érvényt szerzett volna neki... És hiszen látja, hogy körülötte, utána mennyire szétforgácsolódnak a kísérletek! Valamennyien vázlatoknál, sietős benyomásoknál állapodnak meg, úgy látszik, egyiküknek sincs olyan ereje, hogy a várva-várt mester legyen. Hát nem bosszantó-e, hogy a fénynek ez az új felfogása, a valóság iránt való rajongás, amely a tudományos kutatásig elmegy, az oly eredeti módon meg-

indult fejlődés megakad, az ügyeskedők kezei közé kerül és nem jut el céljához, mert a szükséges ember nem született meg? ... No, majd megszületik az az ember, semmi sem vész el, kell, hogy világosság legyen.

— Ki tudja? nem mindig! — szolt Bongrand. — Az élet is koraszülötteket hoz a napvilágra ... Tudja, én meghallgatom, de én kétségbeesett ember vagyok. Megdöglöm a szomorúságtól és érzem mindazt, ami megdöglök ... Igen, korunknak rossz a levegője, ez a század-vég, amelyet romok borítanak, felszaggatott emlékművekkel, százszor megfordított talajjal, a halálnak belőlük kiáradó bűzével! Hát érezhetjük-e jól magunkat ennek közepette? Az idegek felmondják a szolgálatot, fellép a súlyos idegbaj, a művészet összezavarodik: tolongás, anarchia, a végletekig hajtott egyéniség örülete ... Sohasem veszekedtek annyit és sohasem láttak kevésbbé tisztán, mint azóta a nap óta, amióta mindent tudni vélnek.

Sandoz, aki elhalványodott, a távolban széltől hőmpolygetett nagy vörhenyes füstfellegeket nézte.

— Végzetes volt, — gondolkodott halk hangon, — a tevékenységnek és a tudásba vetett büszkeségnek túlhajtása újra kétséget kellett előidéznie; ennek az évszázadnak végén, amely oly sok világosságot hozott, szükségképen az árnyak újabb özöne fenyeget ... Igen, ez okozza nyomott lelkiállapotunkat. Túl sokat ígértek, túl sokat reméltek, mindennek meghódítását és megfejtését várták és a türelmetlenség békétlenkedik. Ugyan! hát nem haladunk gyorsabban? a tudomány száz év alatt nem adta meg nekünk a föltétlen bizonyosságot, a tökéletes boldogságot? Akkor minek folytatni, hiszen úgyszemint tudhatunk sohasem mindent és kenyerünk csak oly keserű marad? A század csődje ez, a pesszimizmus gyötri belsónket, a miszticizmus köde ülepszik az agyakra, mert hiába üztük el a rémeket a kutatás nagy fénysugaraival, a természetfölötti elem újból kezdi az ellenségeskedést, a legendák szelleme fellázad és vissza akar hódítani minket elfáradás és csüggedés okozta pihe-nésünk közben ... Igaz! nem állítok semmit, magam is szét vagyok tépve. Úgy vélem azonban, hogy a régi val-

lási hevületnek ez az utolsó vonaglása előrelátható volt. Mi nem vagyunk vég, hanem átmenet, valami másnak a kezdete... Lecsillapít, jót tesz nekem az a hit, hogy az értelem és a tudomány szilárd alapja felé haladunk...

Mély megindulás érzett meg hangján és megjegyezte még:

— Hacsak csupa örültségből bele nem bukfencezünk a sötétbe és nem megyünk el valamennyien, az ideáltól megfojtva, mint az a régi pajtás, aki ott alszik a maga négy deszkája között.

A halottaskocsi elhagyta a 2. számú harántutat és jobbra tért be a 3. számú mellékútba. A festő szó nélkül és csak egy pillantással mutatott reá a sírok egy négyszögére, amely mellett a menet elhaladt.

Gyermekek temetője volt ez, kizárólag gyermekek sírjaival, amelyek a végtelenségig sorakoztak szép rendben, szűk ösvényekkel szabályosan elválasztva egymástól, mint a halálnak valami gyermeki városa. Egészen apró fehér kereszték voltak ott, egészen apró fehér kerítések, amelyek majdnem teljesen eltűntek a földre helyezett fehér és kék koszorúk virágözönében. Úgy látszott, mintha a békeességnek ez a mezeje, amely oly gyengéd színű volt a tejnek kékségével, a földbe helyezett gyermek-ségből nyerte volna virágait. A keresztekre fel volt írva az életkor: két év, tizenhat hónap, öt hónap. Egy szegény kis kereszt, kerítés nélkül, kidőlt és ferdén állott az egyik fasorban; felirata egyszerűen ez volt: *Eugénie, három napos*. Még nem is lenni és máris itt aludni, elkülönítve, mint a gyermekek, akiket a családok ünnepélyes estéken a macskaasztalhoz ültetnek ebédre!

Végre azonban a halottaskocsi az út közepén megállott. Midőn Sandoz észrevette a megásott sírt a szomszéd négyszög sarkán, a kicsinyek temetőjével szemközt, gyengéden mormogott:

— Ó öreg Claudeom, te nagy gyermekszív, jó helyen leszel mellettük.

A temetkezési vállalat emberei leeresztették a koporsót. A pap rosszkedvűen várakozott a szélben és ott voltak a sírásók is kapáikkal. Három szomszéd útközben elmaradt, a tízből már csak hét lett. Az unokaöccs, aki

a borzasztó idő ellenére a templomtól fogva kezében tartotta kalapját, közeledett. Mindannyian levették kalapjukat és éppen meg akarták kezdeni az imákat, midőn metsző fütty arra készítette őket, hogy felemeljék fejüket.

A 3. számú mellékút végén, e még üres hely közelében egy vonat robogott a körvasút magas töltésén, amely a temető fölé kiemelkedett. A töltés lejtője fűvel volt be-mőve és mértani vonalak emelkedtek ki az ég szürke háttere előtt, táviróoszlopok, amelyeket vékony huzalok kötöttek össze, a pályafelügyelő őrhelye, egy jelzőkorong, az egyetlen vörösén csillogó folt. Midőn a vonat mennydörgő robajjal arra robogott, határozottan, akár kínai árnyképekben, meg lehetett különböztetni a vasúti kocsik éles körvonalait, sőt még az utasokat is, akik az ablakok világos kivágásaiban ültek. A pálya ismét szabaddá vált, egyszerű fekete vonal, amely elmentszte a szemhatárt, míg a távolból szünet nélkül hangzottak fel más füttyök, panaszosan, mérges élességgel, rekedt szenvedéssel, kétségbeeséstől elfojtva. Azután bűgő kürtszó hallatszott, hosszan, gyászosan.

— *Revertitur in terram suam unde erat...* — olvasta a pap, aki kinyitotta könyvét és sietett.

De már nem lehetett hallani, fújva érkezett egy nagy mozdony és éppen a szertartás fölött mozgott ide-oda. Hatalmas, kövér hangja volt, torokból jövő füttye, valami óriási melankoliával. Hol eltávozott, hol visszatért, lihegve, nehéz szörnyeteg testével. Hirtelen viharos lehellyel eszettette ki a gőzt magából.

— *Requiescat in pace,* — mondta a pap.

— *Amen,* — válaszolt a ministránsfiú.

De a süvöltő, siketítő kitörés mindent elnyelt és sortűzek állandó hevességével folytatódott.

Bongrand kétségbeesve fordult a mozdony felé. Ez elhallgatott, mire megkönnyebbültek. Könnyek gyűltek Sandoz szemeibe, akit már megindítottak a barátja holtteste mögött az ajkairól önkénytelenül elröppent szavak, mintha csak egykori mámoros beszélgetéseik egyike ismétlődött volna és most úgy tűnt fel előtte, mintha ifjúságát temetnék el: lényének egy része volt, a legjobbak, az barátok és lelkesedések része, amelyet a sírásók fel-

emeltek, hogy a gödör mélyébe bocsássák le. De e rettenetes pillanatban még egy baleset fokozta annak fájdalmas voltát. Az előző napokon annyit esett és a föld oly lágy lett, hogy hirtelen omlás következett be. A sírásók egyikének bele kellett ugrania a gödörbe, hogy azt kapájának lassú, ritmikus mozgásával kiürítse. Nem akart véget érni, örökké tartott, miközben a pap türelmetlenkedett, a négy szomszéd pedig, aki — senki sem tudta miért — kitarzott mindvégig, érdeklődött. És odafelel a töltésen a mozdony újra kezdte mozdulatait, hátrafelé ment, minden kerékfordulatnál üvöltött, kazánja nyitva volt és parázsosóval tüzesítette meg a komor napot.

Végre a sírgödör kiürült, lebocsájtották a koporsót és kézzől-kézre járt a szenteltvízhintő. Vége volt. Az unokaöccs kifogástalan és kedves modorával képviselte a gyászoló családot és kezét szorított mindezekkel az emberekkel, akiket sohasem látott, rokonának emlékére, akinek tegnap még nevét sem tudta.

— De hiszen nagyon helyes ez a rőfös, — szólt Bongrand, könnyeit lenyelve.

Sandoz zokogva válaszolt:

— Nagyon helyes.

Mindnyájan elmentek, a pap és ministránsfiú karíngei eltűntek a zöld fák között, a szomszédok elszéledve sétálgattak, a sírfeliratokat olvasgatták.

És Sandoz, aki rászánta magát, hogy elhagyja a félig megtöltött sírgödört, megszólalt:

— Csak mi maradunk, akik ismertük... Több semmi, még egy név sem.

— Ő boldog, — szólt Bongrand, — a földben, ahol alszik, nincs munkában levő képe... Akár eltávozni, akár, mint mi, azon erőlködni, hogy tökéletlen gyermekeknek adjunk életet, akiknek mindig hiányzik valamelyik darabja, hol lábuk, hol fejük és akik nem élnek meg.

— Igen, valóban hijával kell lenni a büszkeségnek, belenyugodni a majdnembe és kifogni az életen... Én, aki végig kidolgozom könyveimet, megvetem magam, mert igyekezetem ellenére is tökéletleneknek és hazugoknak érzem őket.

Sápadt arccal mentek el, lassan, egymás mellett a fehér gyermeksírok hosszában. A regényíró akkor munkásságának és hírnevének tetőpontján volt, a festő már hanyatlott, de dicsőséggel volt elborítva.

— Legalább volt egy, aki következetes és bátor volt, — folytatta Sandoz. Bevallotta tehetetlenségét és megölte magát.

— Ez igaz, — mondta Bongrand. — Ha nem féltenők annyira bőrünket, valamennyien úgy tennénk, mint ő... Úgy-e?

— Bizony úgy. Mivel úgysem tudunk semmit sem teremteni és nem vagyunk egyebek gyenge másolóknál, akár mindjárt szétzúzhatnók fejünket.

Ismét a régi, elkorhadt koporsók halmához értek. Most már javában égtek, sisteregtek, ropogtak, de most sem lehetett lángokat látni, csak a füst lett erősebb, az éles, sűrű füst, amelyet megforgatott a szél és amely az egész temető fölé gyászos felhőt borított.

— Teringettét! Tizenegy óra! — szólta Bongrand, órájára nézve.

— Haza kell mennem.

Sandoz meglepetten kiáltott fel.

— Ugyan! Már tizenegy óra!

Szemeit, amelyeket még elhomályosítottak a könnyek, a kétségbeesés hosszú pillantásával legeltette körül az alacsony sírhantokon, a gyöngyöktől virágos, oly szabályos és rideg térségen. Azután így szólt:

— Gyerünk dolgozni.

S I E N K I E W I C Z:

ÖRVÉNY

FORDITOTTA: BALLA MIHÁLY

A nagy lengyel frónak lelkéből és szívéből fakadt alkotás ez a regény. Jellemfestésével és történelmi levegőjével a modern remekek közt talál helyét. Az *Örvény* egy megrázó és eredeti szerelmi történetet mond el és az egészet a tegnapi Lengyel ország szociális és szabadságmozgalmainak milieujébe állítja be. Látniuk előbontakozni a munkásmozgalmakka együttjáró eseményeket, látniuk ugyanakkor az orosz zsarnokság ellen szervezkedő varsói titkos társulato izgalmaít és sajátsterű alakjait, s a lengyel typosol temérdek eredetisége elevenűl meg szeműnk előtt. E regény problémája, hogy a lengyel űri osztály képe lesz-e megához őlelni s magához méltónak ismerni e a lengyel népet, az űj Lengyelország jövőjének is égető problémája. Sienkiewicz a mester kezének biztossága val vetűti elénk történetének ezt a komoly hátterét, s állítja elébe regényének hőseit. Szűnes és reális tollal alatt drámaívá és érdekessé válik minden alak és helyzet. Olvasva ezt a regényt, az ember annak aigézetnek a hatása alatt érzi magát, mely az alkotó művész közellétét szokta elárulni.

Révai-kiadás

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZKO

OSZK

OSZK - Osterreichische Zentralbibliothek

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár